

STAČÍ PRÁVO DRŽET KROK?

Dynamika společnosti a vědy
na začátku 21. století

STAČÍ PRÁVO DRŽET KROK?
Dynamika společnosti a vědy
na začátku 21. století

VZOR CITACE

VRBOVÁ, Z. a kol. *Stačí právo držet krok? Dynamika společnosti a vědy na začátku 21. století*. Praha: Ústav státu a práva AV ČR, 2019, 171 s. ISBN 978-80-87439-40-1 (brož.), 978-80-87439-36-4 (e-kniha)

Tato kniha byla vydána s podporou na dlouhodobý koncepční rozvoj výzkumné organizace Ústavu státu a práva AV ČR, v. v. i., RVO: 68378122.

AUTOŘI KAPITOL

Mgr. Alžběta Krausová, LL.M. – předmluva

Mgr. Matěj Tkadlec – kap. 1

Mgr. Linda Dařílková – kap. 2

JUDr. Sandra Brožová, Ph.D., LL.M. – kap. 3

Mgr. Nicole Štýbnarová – kap. 4

Mgr. Tereza Bártová – kap. 5

Mgr. Nikol Roubíčková – kap. 6

Mgr. Jan Brojáč – kap. 6

Mgr. Dominika Galajdová – kap. 7

JUDr. Jan Zibner – kap. 7

Mgr. Zuzana Vrbová – úvod, kap. 8 a celková redakce díla

Mgr. Tereza Novotná – kap. 9

Mgr. Bc. Monika Hanych, LL.M. – kap. 10

Ing. Mgr. Jaroslav Benák, Ph.D. – kap. 10

RECENZE

doc. Mgr. Marek Káčer, PhD. – Ústav státu a práva SAV

JUDr. Petr Prchal, Ph.D. – Právnická fakulta Univerzity Palackého v Olomouci

GRAFICKÁ ÚPRAVA

Grafická úprava a tisk: **SERIFA**[®], s. r. o., Jinonická 80, 158 00 Praha 5

FOTOGRAFIE NA OBÁLCE

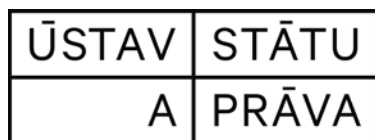
www.shutterstock.com

© Mgr. Zuzana Vrbová, 2019

© Ústav státu a práva AV ČR, 2019, Národní 18, 116 00 Praha 1, www.ilaw.cas.cz

ISBN 978-80-87439-40-1 (brož.)

ISBN 978-80-87439-36-4 (e-kniha)

Akademie věd ČR

Obsah

PŘEDMLUVA	8
ÚVOD	10
ZMĚNY V POJETÍ PRÁCE A EKONOMIKY – STRAŠÁCI I NOVÉ PŘÍLEŽITOSTI.	15
1. Vliv sdílené ekonomiky na trh práce: Nová naděje či skrytá hrozba?	16
1.1 Úvod	16
1.2 Není sdílení jako sdílení	17
1.3 Uber a sdílená ekonomika jako dva odlišné světy	19
1.4 Sdílení v České republice	22
1.5 Pracovní právo jako nástroj, nikoli jako zátěž	24
1.6 Závěr	27
2. Sociální ochrana pracovníků sdílené ekonomiky v legislativě Evropské unie	29
2.1 Úvod	29
2.2 Sdílená ekonomika a současný stav trhu práce	30
2.3 Vliv sdílené ekonomiky na sociální ochranu pracovníků	32
2.4 Pracovní status pracovníků sdílené ekonomiky	34
2.5 Současný stav sociální ochrany pracovníků sdílené ekonomiky	36
2.6 Opatření nezbytná k zajištění sociální ochrany pracovníků	37
2.7 Návrh regulace na úrovni Evropské unie – obecně	40
2.8 Evropský pilíř sociálních práv	41
2.9 Návrh směrnice o transparentních a předvídatelných pracovních podmínkách v Evropské unii	42
2.10 Konzultační dokument Evropské komise	43
2.11 Závěr	45
3. Právo a ekonomická realita na finančním trhu: semper post festum?	47
3.1 Úvod	47
3.2 Nové platební služby pro 21. století	48
3.3 Nové formy „peněz“	50
3.4 Analýza kompetence evropského práva reagovat na realitu finančního trhu	52
3.5 Závěr	56

PRÁVA MENŠIN V PROMĚNÁCH MODERNÍ VĚDY A SPOLEČNOSTI	59
4. Souvislosti mezi vývojem uznávání tradičních muslimských manželství a uznávání statusových poměrů stejnopohlavních párů v kontextu evropské migrační krize	60
4.1 Úvod	60
4.2 Situace v západních členských státech EU	61
4.3 Hodnotové dilema západních soudů při posuzování dětských svateb	65
4.4 Svoboda náboženského vyznání v západních státech EU	68
4.5 Promítnutí vlivu migrační krize do právního řádu ČR	69
4.6 Promítnutí migrační krize na rekonvalescenci statusových poměrů sexuálních menšin.	72
4.7 Budoucnost svobody náboženského vyznání v ČR – vliv na práva sexuálních menšin?	74
4.8 Závěr	75
5. Pohlavní sebeurčení transgender osob versus požadavek chirurgického zákroku a sterilizace ve světle mezinárodních standardů a judikatury Evropského soudu pro lidská práva	77
5.1 Úvod	77
5.2 Pohlavní identita a pohlaví registrované státem	78
5.3 Česká právní úprava a komparace se zahraničními úpravami	78
5.4 Mezinárodní standardy a přístup odborné veřejnosti	80
5.5 Judikatura ESLP	82
5.6 Závěr	84
6. Asistovaná reprodukce a její vliv na podobu současné rodiny.	87
6.1 Úvod	87
6.2 Právní aspekty asistované reprodukce	89
6.3 Proměny rodiny	92
6.4 Nejednoznačná role práva	96
6.5 Závěr	98
TECH: HYBATEL NOVÉ SPOLEČNOSTI	101
7. Umělá inteligence jako autor: utopie, nebo realita?	102
7.1 Úvod	102
7.2 Opodstatnění úpravy umělé inteligence	103
7.3 Koncepce umělé inteligence	105
7.4 Současná úprava autorského práva	107

7.5	Možnosti ochrany výtvorů umělé inteligence	109
7.6	Umělá inteligence jako autor?	111
7.7	Závěr	113
8.	Ochrana klimatu jako výzva pro moderní technologie	114
8.1	Úvod	114
8.2	Přenos technologií a jeho zakotvení v mezinárodních klimatických smlouvách	115
8.3	Hlavní překážky přenosu technologií	116
8.4	Právo ochrany duševního vlastnictví: ne/přítel technologií?	118
8.5	Možnosti překonání ochrany duševního vlastnictví	120
8.6	Inovace a přenos technologií v Evropě	121
8.7	Závěr	123
9.	Evropa bojuje proti dezinformacím	124
9.1	Úvod	124
9.2	Definice pojmu dezinformace a společenský dopad šíření dezinformačních zpráv	125
9.3	Detekce a rozlišení dezinformací	127
9.4	Právní metody zabránění šíření dezinformací	129
9.5	Závěr	133
10.	Limity omezování politických projevů na sociálních sítích	134
10.1	Úvod	134
10.2	Politické projevy a jejich omezování	135
10.3	Role sociálních sítí v regulaci politických projevů	137
10.4	Vztah států a sociálních sítí při regulaci projevů	139
10.5	Závěr	142
	O autorech	145
	Bibliografie	148
	Summary	169

Předmluva

Stačí právo držet krok s vývojem společnosti a vědy? Tato provokativní otázka jako by podsouvala myšlenku, že by právo s vědou držet krok mělo. Zároveň se ale zdá, že je to nemožné. Ze samotné podstaty práva totiž plyne, že jde o stabilizační prvek ve společnosti, který by měl lidem dávat alespoň nějakou jistotu v neustále se měnícím světě. Změny zákonů obvykle vyvolávají nevoli a stále rostoucí množství předpisů vyvolává zmatek. Samozřejmě existují výjimky, ale není jich tolik. Naproti tomu pokrok ve vědě a každodenní novinky ze světa o dalších úspěších a vědeckých průlomech jako společnost slavíme. Přijímáme je jako prohloubení našeho poznání, které sice vede k dalším a dalším otázkám a někdy i ke zmatku, ale ten je v této oblasti žádoucí, protože se téměř vždy považuje za pokrok.

Rychlost vědeckého vývoje je tedy oproti rychlosti vývoje v právu žádaná. Přesto ale právo na vědu musí reagovat. Kapitoly této knihy pomohou čtenáři porozumět, jak radikálně se mění naše společnost v závislosti na našich rostoucích možnostech. Vyrovnáváme se s fenomény jako je změna pohlaví a koncepce tradiční rodiny, s novými způsoby využívání majetku ve sdílené ekonomice, s vlivem nestátních subjektů na vznik nových platebních systémů či na regulaci projevů konkrétních osob na sociálních sítích, s obrovským množstvím informací a také dezinformací, s autonomními systémy, které s námi dokáží komunikovat a řídit ve velkém naše fungování ve světě, a v neposlední řadě i s celosvětovým problémem změny klimatu.

Kritickou technologií, o které tato kniha také pojednává, je umělá inteligence. Až dosud se totiž právo nemuselo zabývat existencí technologie, která by se dokázala vyrovnat člověku co do inteligentní komunikace, analýzy či rozhodování. Zároveň napodobuje vnitřní procesy člověka, včetně morálního rozhodování, které právo dosud regulovalo zejména pomocí analyzování zavinění a preventivního působení ve formě strachu ze sankce. Tento příklad za všechny ukazuje, že stávající pravidla nemusí být dostatečná.

Pro právo jsou všechny uvedené fenomény skutečnou výzvou. Převrací totiž naše zažitě přístupy, naše ustálené vzorce chápání a ukazují nám, jak lidé dokáží originálně myslet a transformovat své fungování ve světě. Zároveň právníky nutí podívat se na tradiční právní instituty novým pohledem, hledat nové interpretace stávajících pravidel a přitom chránit nadčasové hodnoty formulované v základních lidských právech a svobodách. Zejména mladí právníci jsou nadšeni touto „zemí nikoho“, protože jim umožňuje přicházet s neotřelými řešeními. Ta sice nemusí být zcela přijata, ale rozhodně posunují právní vědu dál. Takové hypotézy musí být následně prověřeny praktickým pohledem zákonodárce a oproti stávajícímu paradigmatu v relativně pomalém procesu sešňorovány do společensky přijatelných pravidel.

Tato kniha krásně ilustruje, že ačkoli právo nedokáže držet krok s vědou v rychlosti pokroku, rozhodně nezaostává ve své společenské důležitosti. Teprve v právu se totiž odráží naše

hodnoty a náš přístup k novým vědeckým poznatkům. Právo výrazně ovlivňuje to, jak nové možnosti využijeme a slouží jako garant toho, že se budeme ubírat správným směrem. A je opravdu skvělé vidět, že nám tento fakt není lhostejný.

Alžběta Krausová

V Praze dne 25. října 2018

Úvod

Lidská společnost je nucena v každém svém vývojovém stádiu čelit novým, dosud nepoznaným výzvám. S rozvojem právního státu je přirozeně na tyto skutečnosti nuceno adekvátně reagovat i právo. Jako jedny z největších výzev, kterým tato disciplína musela v minulosti v návaznosti na historické události čelit, lze jmenovat například přiznání lidských a sociálních práv veškerému obyvatelstvu (následkem zrušení dosavadního sociálního systému ve Francii v 18. století a přijetím Deklarace práv člověka a občana), razantní změny v hospodářství a sociální oblasti (které byly výsledkem průmyslové revoluce ve století devatenáctém) či snaha o udržení mezinárodního míru (po druhé světové válce).

Ve světle těchto událostí se může zdát, že společnost, a společně s ní i právo, se v současnosti nemusí vyrovnávat s událostmi, a tedy i výzvami takto revolučními. Je ale nutno konstatovat, že žádné výzvy nelze marginalizovat. Například Velkou francouzskou revoluci, která vedla k vytvoření Deklarace práv člověka a občana, *de facto* spustil vojensky nepřilíh významný zákrok, útok na vězení Bastilly. I malé události mohou předznamenávat velké společenské změny.

Zároveň je také na výzvy nutné pohlížet v perspektivě doby, ve které se objevují. Nelze proto říci, že například změny společnosti vyvolané prudkou robotizací jsou marginální ve srovnání s těmi, které vyvolala a které následovaly po druhé světové válce. Vždy je jim nutno přisuzovat relevanci vzhledem k době, ve které se s nimi setkáváme, a k ostatním událostem této doby. Z uvedených příkladů lze dojít k úvaze, že je velmi vhodné, aby společnost na nově se objevující výzvy současnosti adekvátně reagovala, a to, mimo jiné, i vhodnou právní úpravou.

Právo typicky na změny a výzvy společnosti reaguje *ex post* – nový trend se objeví, vznikne potřeba oblast právně upravit a legislativní orgány na tuto potřebu zareagují vytvořením právní úpravy. Rychlost této reakce je ale v různých případech odlišná. O jisté zaostalosti současných právních norem v oblasti podnikání hovoří ve své kapitole například Matěj Tkadlec, kdy kritizuje, že česká legislativa nedostatečně rychle reaguje na fenomén sdílené ekonomiky. Jako konkrétní příklad zmiňuje, že dle platné právní úpravy musí řidiči Uberu i v dnešní době smart telefonů a navigací prokázat „znalost místopisu“. Právní úprava nových internetových platform mnohdy přichází až velmi pozdě, a když už je vytvořena, přebírá často staré a překonané vzorce.

Otázka, zda právo dostatečně rychle, či vůbec reaguje na pokroky vědy a společnosti, byla prvotním východiskem pro uspořádání kolokvia na půdě Akademie věd v prosinci 2017, na kterou tato kolektivní monografie volně navazuje. Výzkumy mladých právních vědců, jejichž prezentaci bylo jak kolokvium, tak i tato publikace určena, ovšem ukazují, že právo může nejen reagovat na situaci či trend již vzniklý, ale svým faktickým působením na chování společnosti dokáže nové postoje a výzvy vytvářet. Svým regulačním přístupem tak působí

nejen *ex post*, ale i *ex ante* a vytváří pozice, jakými společnost k problémům nové doby přistupuje, přičemž rovněž i definuje smýšlení státu, co se dané otázky týče. Jako příklad zde lze uvést pravidlo, že ke změně pohlaví je v České republice nutné podstoupit sterilizaci. Této problematice se ve své kapitole věnuje Tereza Bártová. Tato norma byla do našeho právního řádu zavedena, aniž by důvodová zpráva k danému zákonu vysvětlovala, proč tento postoj zákonodárce zaujal (přičemž v některých jiných státech toto pravidlo neexistuje). Stát tak vskutku navenek definuje, jak jeho společnost k této problematice přistupuje, tedy poměrně konzervativně. Navíc tímto i ovlivňuje pozici osob, které si přejí změnit pohlaví, a tedy i to, jak na ně ostatní příslušníci společnosti nahlíží. Povinností těchto osob podrobit se znemožnění reprodukce stát fakticky vytváří umělou nerovnost mezi lidmi a může přispívat k tomu, že je na ně nahlíženo jako na odlišné či až „méněcenné“. To má nevyhnutelně za následek umocňování bariér, které už tak mezi různými skupinami lidí existují.

Lze tak argumentovat, že právo se v určitých případech může posouvat od institutu, který na novinky ve společnosti pouze reaguje, na samotného tvořitele nových trendů a výzev v lidské společnosti. Má tak v dnešní společnosti velmi silnou pozici.

Výše nastíněné dva přístupy k problematice práva ve 21. století tvoří společnou linku celé této kolektivní monografie. Ta si dává za cíl přiblížit různé dimenze vztahu mezi právem na straně jedné a společností na straně druhé, a to konkrétně skrze její aspekty jako například technologie, medicína či životní prostředí, ale také práce, rodina a sexualita. Nad tématy v publikaci polemizují mladí právní vědci, zejména studenti či čerství absolventi pražské a brněnské právnické fakulty. Právě nastupující generace právníků má přirozeně k moderním tématům velmi blízko, proto bylo i hlavní myšlenkou monografie dát těmto právníkům prostor k pojednání o problematikách, které jsou zajímavé, aktuální a ve světle tradiční české právní vědy prozatím poměrně neprozkoumané. Dovolujeme si tak tvrdit, že tato kolektivní monografie vybočuje z řady klasických právnických publikací, a to právě tím, že pokrývá celé spektrum současných, a přitom netradičních témat. Stále si ale zachovává onu společnou linku – tedy jak právní úprava reaguje či nereaguje na rapidní vývoj současné společnosti. Tím, že upozorňuje na nedostatky naší legislativy, může fungovat i jako literatura doporučující jaké změny by naše zákonodárství mělo přijmout.

Koncepčně jsme publikaci rozdělili na tři širší tematické bloky: Změny v pojetí práce a ekonomiky – strašáci i nové příležitosti; Práva menšin v proměnách moderní vědy a společnosti; Tech: hybatel moderní společnosti.

První blok pokrývá témata spojená se změnami v ekonomice a s nástupem ekonomiky sdílení, a s tím spojené proměny práce a sociálního zabezpečení. Zastaralé pojetí některých podnikatelských činností v dnešní době kritizuje ve své kapitole nazvané *Živ sdílené ekonomiky na trh práce: Nová naděje či skrytá hrozba?* již výše zmíněný **Matěj Tkadlec**.

Stejně jako on se tématu sdílené ekonomiky, ovšem spíše z pohledu sociálního zabezpečení, věnuje i **Linda Dařílková**. Její kapitola nese název *Sociální ochrana pracovníků sdílené ekonomiky v legislativě Evropské unie* a osvětluje situaci zaměstnanců v netradičních

pracovněprávních vztazích. Těmto není v současnosti zajištěna sociální ochrana ve stejné míře jako zaměstnancům v klasickém pracovním poměru.

Současnými výzvami z oblasti bankovníctví a financí se ve svém výzkumu zabývá i **Sandra Brožová**, jejíž kapitola *Právo a ekonomická realita na finančním trhu: semper post festum?* nabízí velmi sofistikovaný vhled do problematiky nových trendů v oblasti finančních služeb a finančního trhu, na které právo reaguje se značným zpožděním. Sandra ve své kapitole nabízí doporučení, jak omezit negativní důsledky toho, když právo nedrží krok s dynamickým vývojem finančního sektoru a nových technologií.

Druhá část této publikace se zaměřuje na faktické proměny naší společnosti z hlediska rodiny, multikulturalismu a sexuality. Problémy spojené s migrací a akceptováním netradičních pojetí rodiny, manželství, partnerství či sexuální identifikace na sebe v dnešní době strhávají velkou míru pozornosti, a to i díky časté negativní, ale i pozitivní prezentaci v médiích. Velmi zajímavě propojuje témata muslimských manželství v Evropě a uznávání homosexuálních párů ve své kapitole **Nicole Štýbnarová**. Nese název *Souvislosti mezi vývojem uznávání tradičních muslimských manželství a uznávání statusových poměrů stejnopohlavních párů v kontextu evropské migrační krize* a jak titulek napovídá, upozorňuje na společné rysy těchto dvou, na první pohled rozdílných problematik.

Tereza Bártová má zkušenosti s prací u Evropského soudu pro lidská práva a na jeho rozhodovací praxi odkazuje ve své kapitole *Pohlavní sebeurčení transgender osob versus požadavek chirurgického zákroku a sterilizace ve světle mezinárodních standardů a judikatury Evropského soudu pro lidská práva*. Tereza kritizuje české legislativce za nerespektování názorů mezinárodních soudů, které sledují změny v oblasti sexuálního vnímání sebe sama i ostatních. Svě argumenty velmi účinně podporuje stabilní evropskou judikaturou.

Posledním příspěvkem tohoto bloku je článek **Nikol Roubíčkové** a **Jana Brojáče**, který autoři velmi vhodně uvozují odkazem na úspěšný dystopický seriál *Příběh služebnice* či román Aldouse Huxleyho *Konec civilizace* aneb *Překrásný nový svět*. Obě tato díla popisují fiktivní, avšak ne zcela nemožné příběhy společností, kde lidská reprodukce probíhá jinak, než jak je tomu v současnosti. Autoři popisují to, jak rychlý vývoj medicíny v této oblasti ovlivňuje tradiční společenské a rodinné vzorce a jak na tyto situace reaguje právní úprava. Jejich kapitola nese název *Asistovaná reprodukce a její vliv na podobu současné rodiny*.

„Tech“ se jako pojem pro nové technologie či odborníky na technologie začal v několika posledních letech užívat i v českém jazyce. I pro novost tohoto pojmu je tento obsažen v názvu posledního bloku a naznačuje tak, že se poslední část publikace bude zabývat výzvami spojenými s novými technologiemi a sociálními sítěmi. **Dominika Galajdová** a **Jan Zibner** prezentovali svůj výzkum z oblasti autorského práva a umělé inteligence na kolokviu konaném v prosinci 2017 a jejich příspěvek vyvolal velmi zajímavou debatu. Kapitola *Umělá inteligence jako autor: utopie, nebo realita?* se zabývá kapacitou umělé inteligence vytvářet umělecká či jiná autorská díla. Polemizuje pak nad tím, jak na tuto situaci může reagovat právo chránící duševní vlastnictví, a co či koho má vlastně právo v těchto případech chránit.

Zuzana Vrbová se rovněž zabývá duševněprávními aspekty technologií, ovšem ze zcela jiného pohledu. Ve své kapitole propojuje právo duševního vlastnictví s právem životního prostředí a hodnotí, jak technologie mohou pomoci v boji proti změnám klimatu, jakožto jedné z největších výzev současné i budoucí lidské populace. Její příspěvek nese název *Ochrana klimatu jako výzva pro moderní technologie* a zdůrazňuje, jakými způsoby lze zajistit rozšiřování technologií, které mají potenciál změny klimatu zmírnit.

Poslední dvě kapitoly se technologickým novinkám věnují se zaměřením na samostatnou problematiku internetu, a především sociálních sítí a možností jejich regulace. **Tereza Novotná**, která je studentkou práva a zároveň i statistiky, je autorkou příspěvku *Evropa bojuje proti dezinformacím*, který rezonuje s velmi aktuální problematikou šíření fake news a dezinformací. Shrnuje, jaké prostředky v boji proti tomuto fenoménu zvolily jiné země a jak lze tuto oblast regulovat, aniž by přitom docházelo k porušování práva svobody projevu.

I poslední kapitola se věnuje problematice sociálních sítí. **Monika Hanych a Jaroslav Benák** se ve své praxi zabývají lidskými právy, a jakožto zaměření své kapitoly si zvolili politické projevy na internetu. Hovoří mimo jiné o střetu komerčních zájmů provozovatelů sociálních sítí a střetu zájmu veřejného ze strany státu. Příspěvek *Limity omezování politických projevů na sociálních sítích* si klade otázku, zda chování lidí na sociálních sítích lze regulovat, či zda má být vůbec regulováno a kde se nacházejí hranice svobody projevu na těchto nových technologických platformách.

Tato kolektivní monografie aspiruje na to být zajímavým průvodcem současnými společensko-právními trendy, a to i pro neprávnický. Jednotlivé příspěvky nejsou čistě právního zaměření, využívají i přístupy a argumenty jiných vědních oborů a tím přesahují z práva do dalších oblastí. Tento fakt dobře odráží komplikovanost a propojenost dnešního světa, kde nic není černobílé, a různá odvětví vědy se setkávají a spolupracují. I díky této skutečnosti, stejně jako aktuálnosti témat a tomu, že jsou zkoumána z pohledu mladých juristů, jde tato publikace za obvyklou charakteristiku klasické právní literatury. Ráda bych na tomto místě poděkovala kolektivu autorů za skvělou práci a energii, kterou do našeho společného projektu vložili. Velký dík patří rovněž JUDr. Haně Müllerové, Ph.D., z Ústavu státu a práva Akademie věd ČR. Díky její akademické i osobní podpoře mohla tato publikace vůbec vzniknout a její vedení při vědecké práci mě i ostatní autory mnoho naučilo. Všichni věříme, že pohled na nové problémy a výzvy očima mladé generace právních talentů zaujme široké skupiny čtenářstva, jimž není směřování společnosti a práva v dnešní komplikované době lhostejné.

1. Vliv sdílené ekonomiky na trh práce: Nová naděje či skrytá hrozba?

Matěj Tkadlec

Kapitola pojednává o fenoménu známém jako sdílená ekonomika. Jednou z hlavních nejasností, se kterou se tato stať snaží vyrovnat, je mimo jiné skutečnost, že nikdo zřetelně a jasně nedefinoval význam tohoto pojmu a je tak velmi obtížné rozhodovat spory, které se dostávají před národní i mezinárodní soudy a této problematice se dotýkají. Nicméně pokud se podrobně podíváme na některou již existující judikaturu, zvláště tu pocházející ze Spojeného království, Německa a od Soudního dvora Evropské unie a spojíme ji s výklady poskytnutými oficiálními dokumenty Evropské komise, nastavit sdílené ekonomice jasné mantinely by do určité míry mohlo být možné. Další nevyjasněnou a důležitou otázkou této problematiky je rozlišení subjektů vyskytujících se v této oblasti, včetně určení jejich práv a povinností. S klasifikací těchto subjektů vyvstává další otázka – jak definovat společnosti jako je například Uber a jak definovat pracovníky, kteří v rámci sdílené ekonomiky získávají své živobytí a kteří nemají jasný právní status?

1.1 Úvod

V posledních několika letech se na akademické půdě, ale i v obchodních vztazích, stále častěji setkáváme s pojmem sdílená ekonomika jako s fenoménem naprosto unikátním a dosud nepoznaným. Lze jej chápat jako něco, co může naše životy udělat mnohem příjemnějšími, a to s ohledem na svou spotřebitelskou výhodnost a dostupnost, ale co také může mít do jisté míry efekt opačný. Na druhou stranu lze však také tvrdit, že sdílená ekonomika není nic, s čím bychom se setkávali prvně či čeho bychom se měli obávat. Právě naopak, podobný systém je znám již z dob středověku. Obdobné chování, které je pro sdílenou ekonomiku charakteristické, je lidem zvyklým na výraznou kooperaci za účelem zvyšování užítku a zisku a snižování vynaloženého úsilí – tedy nákladů – velmi blízké.¹

¹ Lidé ve středověku sdíleli mnohé – například cestovní náklady. Nebylo nic převratného, že jedna osoba, která měla například koňský povoz, zajišťovala dopravu jídla části vesnice za určitý finanční či užitkový obnos, který sama dále užívala ve svůj prospěch.

Sdílenou ekonomiku 21. století proto nečiní natolik unikátní její podstata jako taková, nýbrž doba, v níž se znovu stává důležitou. Převážně v posledních deseti letech dává společnost tomuto konceptu možnost rozmachu, a to v podobě, na kterou jsme nikdy dříve nebyli zvyklí. Žijeme totiž v době digitalizace, globalizace a robotizace, době platform a technologických zařízení, které dokáží nahradit lidskou práci a nově ji také zprostředkovat. Z tohoto důvodu je samozřejmě mnohem složitější a zároveň o to důležitější sdílenou ekonomiku definovat a stanovit jasné mantinely pro subjekty, které se v ní nacházejí, ať už jako zprostředkovatelé, či jako poskytovatelé a uživatelé. Lze vysledovat, že tak, jak je oblast sdílení v současnosti právně upravena, dochází v této oblasti stále častěji k soudním sporům. V nich se poté ukazuje, že právě nedostatečné pochopení významu tohoto pojmu a nekvalitní či chybné legislativní práce s ním je to, co stojí za vznikem těchto rozepí.²

Tato kapitola si klade za cíl v krátkosti shrnout, co lze podřadit pod pojem sdílená ekonomika či *on-demand economy*, jaké jsou její základní definiční znaky a dále se blíže věnovat tomu, jaký, a jestli vůbec nějaký vliv, může mít digitální sdílená ekonomika na trh práce a na svébytný systém pracovního práva. Mimo jiné se bude tato stať věnovat analýze zahraniční judikatury a legislativy, jež jsou relevantní pro tuto právní oblast a jež by mohly sloužit jako inspirace pro vytvoření vhodnější tuzemské právní úpravy. Dle názoru autora je totiž neodiskutovatelným faktem, že sdílení je ve své nové podobě něco, co dokáže v mnoha ohledech klasickou představu základního pracovněprávního vztahu naprosto změnit a otevřít dveře k postupné změně klasického modelu striktního dělení subjektů na osoby samostatně výdělečně činné a zaměstnance.

1.2 Není sdílení jako sdílení

Vedle klasického pojmu ekonomiky sdílení se lze setkat s mnoha dalšími pojmy označujícími fenomény, které začaly existovat až v poslední dekádě, jako například *peer economy*, *collaborative consumption* či *collaborative economy*, které jsou vzájemně často zaměňovány či spojovány v jedno. Pro všechny je samozřejmým společným jmenovatelem jejich obrovský vliv na změnu fungování ekonomiky i jednotlivých trhů tak, jak je známe. A. Sundararajan tak ve své knize například uvádí, že: „*doba samostatného a osobního užívání, kamenných obchodů a jednostranných, placených, permanentních prací je na ústupu, zatímco sdílení zdrojů, virtuální směna, digitální peníze a flexibilní práce na zavalanou je na svém vzestupu.*“³ B. Marr poté například velmi podobně a jednoduše shrnuje, že v budoucnu budeme všichni vlastnit mnohem méně, ale sdílet mnohem více.⁴

² Viz například rozhodnutí ze dne 28. 10. 2016, *Aslam, Farrar v. Uber B.V., Uber London Ltd, Uber Britannia Ltd*, sp. zn. 2202550/2015 a rozsudek ze dne 20. 12. 2017, *Asociación Profesional Elite Taxi v Uber Systems Spain SL*, C-434/15, EU:C:2017:981.

³ SUNDARARAJAN, A. *The Sharing Economy: The End of Employment and the Rise of Crowd-Based Capitalism*. Cambridge: MIT Press, 2016, s. 2.

⁴ MARR, B. The Sharing Economy – What it is, Examples, And How Big Data, Platforms And Algorithms Fuel It. In: *Forbes* [online]. 2016-10-21 [cit. 2018-20-2]. Dostupné z: <https://www.forbes.com/sites/bernard-marr/2016/10/21/the-sharing-economy-what-it-is-examples-and-how-big-data-platforms-and-algorithms-fuel/#140620647c5a>.

Problémem číslo jedna je v této oblasti již samotná definice pojmu ekonomika sdílení a s tím související nutnost legislativních změn. Ekonomika sdílení je totiž velmi specifická a stejně jako ji musíme umět dobře chápat jako samostatnou složku současného globalizovaného světa, je potřeba ji také odlišovat od pojmů příbuzných a podobných, které totiž vždy fungují na částečně odlišných prvcích.⁵ Nevymezenému pojmu sdílené ekonomiky se již detailněji věnovali někteří autoři,⁶ kteří za zjevně nejlepší definici sdílené ekonomiky považují tu, jež byla představena Evropskou komisí pro účely Sdělení Komise Evropskému parlamentu, Radě, Evropskému hospodářskému a sociálnímu výboru a výboru regionů v rámci Evropského programu pro ekonomiku sdílení.⁷ Dle této definice za ekonomiku sdílení označujeme „*obchodní modely, v nichž jsou činnosti usnadňovány platformami pro spolupráci, které vytvářejí otevřený trh pro dočasné využívání zboží nebo služeb často poskytovaných soukromými osobami.*“

Ekonomika sdílení pak podle zmíněné definice zahrnuje tři aktéry: poskytovatele služeb, kteří sdílejí aktiva, jejich uživatele a jejich zprostředkovatele.⁸ Jak výše citovaní autoři také zmiňují, není nijak obtížné stanovit, koho rozumíme pod pojmem uživatel a koho pod pojmem poskytovatel.⁹ Co ale může vykazovat značné interpretační problémy a zapříčinit soudní spory, je definice a postavení takzvaného zprostředkovatele. Jako zprostředkovatel se totiž snaží vystupovat většina společností poskytujících využívání platform pro střetnutí poptávky a nabídky v oblasti sdílených služeb. Postavení takového subjektu bude velmi odlišné a v lecčems příznivější než postavení například klasické transportní společnosti.¹⁰ Pokud by totiž kupříkladu společnost Uber vskutku prokázala svoje postavení zprostředkujícího subjektu, nemusela by zřejmě v žádné zemi svého působení plnit vnitrostátní předpisy, jež se vztahují na ostatní dopravní služby a taxislužby. Například v České republice by na ni pak tudíž nedopadal díl 5 zákona č. 111/1994 Sb., o silniční dopravě a byla by tak ve značné hospodářské výhodě oproti ostatním službám, jež bez dalšího spadají pod záštitu dopravní služby. Evropská komise se ve výše uvedeném sdělení také podrobněji soustředí na vysvětlení pojmu zprostředkovatel a stanovení základních kritérií pro to, kdy se již o zprostředkovatele jednat nebude: těmi jsou především cena, smluvní podmínky a vlastnictví klíčových aktiv.¹¹

⁵ BOTSMAN, R. The Sharing Economy Lacks a Shared Definition. In: *Fast Company* [online]. 2013-11-21 [cit. 2018-02-20]. Dostupné z: <https://www.fastcompany.com/3022028/the-sharing-economy-lacks-a-shared-definition>.

⁶ MATOCHA, J. – SVOBODA, J. Nevymezený pojem sdílené ekonomiky jako nástroj k obcházení regulace. In: PICHRT, J. – BOHÁČ, R. – MORÁVEK, J. (eds). *Sdílená ekonomika – sdílený právní problém?* Praha: Wolters Kluwer ČR, 2017, s. 215.

⁷ Stanovisko Evropského hospodářského a sociálního výboru Sdělení Komise Evropskému parlamentu, Radě, Evropskému hospodářskému a sociálnímu výboru a Výboru regionů – Evropský program pro ekonomiku sdílení COM (2016), 356 final, ze dne 15. 12. 2016.

⁸ *Ibid.*

⁹ Poskytovatelem jednoduše rozumíme osobu, která vlastní nebo disponuje určitými aktivy, které z vlastní vůle sdílí s ostatními za účelem snížení vlastních nákladů či zvýšení zisku. Uživatelem proti tomu je subjekt, který tyto aktiva poskytovatele využívá.

¹⁰ Tisková zpráva generálního advokáta 50/17 ze dne 11. 5. 2017, EU:C:2017:364, k rozsudku ze dne 20. 12. 2017, *Asociación Profesional Elite Taxi v Uber Systems Spain SL*, C-434/15, EU:C:2017:981.

¹¹ Stanovisko Evropského hospodářského a sociálního výboru Sdělení Komise Evropskému parlamentu, Radě, Evropskému hospodářskému a sociálnímu výboru a Výboru regionů – Evropský program pro ekonomiku sdílení COM (2016), 356 final, ze dne 15. 12. 2016.

Může se zdát, že snaha Evropské komise o definici sdílené ekonomiky není z nejpovednějších, jelikož je velmi široká a vágní. V důsledku toho může vést k nesprávnému nadužívání pojmu a příliš extenzivnímu výkladu nevýhodnému zejména pro postavení uživatelů a poskytovatelů sdílené ekonomiky. Nicméně například B. Matofska, jedna z největších průkopnic sdílené ekonomiky, vidí její definici ještě mnohem obsáhleji a jednoduše tvrdí, že: „sdílená ekonomika je socio-ekonomický ekosystém, který je postavený na sdílení lidí, materiálních a imateriálních zdrojů“, a toto vymezení dále doplňuje o deset základních definičních znaků.¹² Do budoucna se tak bude muset jistě klást mnohem větší důraz na konkrétnější a přesnější vymezení sdílené ekonomiky, nikoli pouze formou *soft-law* či odkazem na odborníky z oblasti obchodu a ekonomiky, ale formou reakce legislativních změn, u nichž ale bude potřeba, aby nebyly příliš svazující. Jako určitá forma inspirace dle názoru autora může k tomuto sloužit již zmíněná zahraniční judikatura, která se s nutností o správné uchopení všech problematických pojmů již několikrát potýkala. Určitá vodítka můžeme již nyní nacházet například v rozhodnutích týkajících se společnosti Uber, která nesporně selhala ve snaze podřadit sebe samu pod výše zmíněný pojem zprostředkovatele.¹³

1.3 Uber a sdílená ekonomika jako dva odlišné světy

Pokud dnes někdo hovoří o sdílené ekonomice, většinou vyvstane na mysli její největší a nejzprofanovanější představitel, kterým je společnost Uber. Soudní případy vedené proti tomuto přepravnímu gigantovi představily sdílení jako pojem, který má určité meze a který nelze zneužívat s cílem vyhnout se zdanění. Jako hlavní argumentační podpora nám může sloužit především rozhodnutí Soudního dvora Evropské Unie ve věci *Asociación Profesional Elite Taxi v Uber Systems Spain SL*, stanovisko generálního advokáta Szpunara k výše zmíněnému rozhodnutí, rozhodnutí londýnského pracovněprávního tribunálu ve věci *Aslam, Farrar a ostatní v. Uber B. V., Uber London Ltd. a Uber Britannia Ltd.* či také rozhodnutí Zemského soudu ve Frankfurtu nad Mohanem ze dne 18. 3. 2015 sp. zn. 3-08-O 136/14.¹⁴

Společnými jmenovateli všech těchto rozhodnutí jsou dvě skutečnosti. Tou první je, že jak otázky faktické, tak otázky právní stály v obou případech na posouzení, zda je Uber

¹² MATOFSKA, B. What is the Sharing Economy? In: *The People Who Share* [online]. 2016-09-01 [cit. 2018-20-02]. Dostupné z: <http://www.thepeoplewhoshare.com/blog/what-is-the-sharing-economy/>.

¹³ Například rozhodnutí ze dne 28. 10. 2016, *Aslam, Farrar v. Uber B.V. Uber London Ltd, Uber Britannia Ltd*, sp. zn. 2202550/2015 a Rozsudek ze dne 20. 12. 2017, *Asociación Profesional Elite Taxi v Uber Systems Spain SL*, C-434/15, EU:C:2017:981. či v rozhodnutí okresního soudu v Kalifornii ve věci *O'Connor et al. v. Uber Technologies, Inc., et. al*, sp. zn. C13-3826 EMC.

¹⁴ V tomto případě soud rozhodoval na základě žaloby podané společností provozovatelů taxislužeb Taxi Deutschland, kteří tvrdili, že služba Uber představuje pro trh dopravy nekalou konkurenci. Zemský soud ve Frankfurtu nad Mohanem se k tomuto názoru přiklonil, když konstatoval, že Uber porušuje německé zákony o komerční dopravě.

doopravdy zprostředkovatelem, jak jej chápe definice sdílené ekonomiky Evropské komise.¹⁵ Druhou byl fakt, že se všechny orgány uvedené v předešlém odstavci nezávisle na sobě přiklonily k názoru, že Uber zprostředkovatelem ve smyslu sdílené ekonomiky není, a proto se v jeho případě nejedná o sdílení, nýbrž o pouhopohlé podnikání v oblasti dopravy. Z toho důvodu Uber podléhá vnitrostátním regulím jednotlivých členských států upravujících přepravní služby, a nejedná se tak pouze o technologickou informační společnost, na které by podobné regulace nedopadaly. Soudní dvůr Evropské unie ve svém rozhodnutí například konstatuje, že: „V první řadě je nutno uvést, že Soud je toho názoru, že všechny služby poskytované Uberem jsou více, než pouze zprostředkovatelský servis sloužící k pouhému spojení subjektů“¹⁶ a dodává, že se z tohoto důvodu nebude vztahovat na Uber směrnice Evropského parlamentu a Rady o některých právních aspektech služeb informační společnosti, zejména elektronického obchodu, na vnitřním trhu.¹⁷ Soudní dvůr Evropské unie tak ve svém rozhodnutí navázal na stanovisko k tomuto případu generálního advokáta Szpunara, který deklaroval dvě kumulativní podmínky pro posouzení, zda daná společnost je pouhá služba informační společnosti, či nikoli. Zaprvé, o službu informační společnosti se bude jednat, když plnění, které není poskytováno elektronicky, je ekonomicky nezávislé na službě poskytované uvedeným způsobem a zadruhé, když poskytovatel dané služby poskytuje její celý rozsah, nikoli jen jeho část.¹⁸ Z tiskové zprávy č. 72/17, která shrnuje další stanovisko téhož generálního advokáta, tentokrát ve věci *Uber France SAS*, poté vyplývá, že se na služby Uberem poskytované nevztahuje ani směrnice o normách a technických předpisech.¹⁹ I v tomto případě se Soudní dvůr Evropské unie přiklonil k názoru vyjádřenému ve stanovisku generálního advokáta, kdy vyšel ze svého předchozího rozhodnutí ve skutkově velmi podobné věci týkající se působení společnosti Uber ve Španělsku.²⁰

Soudní dvůr Evropské unie tak velmi přispívá k tomu, aby byla v případě Uberu jednotně nastavena pravidla po celé Evropě a dle názoru autora správně nepřipouští, aby docházelo k nadužívání pojmu zprostředkovatelský subjekt ve smyslu sdílené ekonomiky. Uberu tak

¹⁵ „*Ekonomika sdílení označuje obchodní modely, v nichž jsou činnosti usnadňovány platformami pro spolupráci, které vytvářejí otevřený trh pro dočasné využívání zboží nebo služeb často poskytovaných soukromými osobami. Ekonomika sdílení zahrnuje tři kategorie aktérů: i) poskytovatele služeb, kteří sdílejí aktiva, zdroje, čas a/nebo dovednosti – může se jednat o soukromé osoby nabízející příležitostně služby (tzv. „peers“, subjekty na stejné úrovni) nebo o poskytovatele služeb jednající v rámci výkonu svého povolání („profesionální poskytovatelé služeb“), ii) jejich uživatele a iii) zprostředkovatele, kteří – prostřednictvím on-line platformy – propojují poskytovatele s uživateli a usnadňují transakce mezi nimi („platformy pro spolupráci“). Transakce v rámci ekonomiky sdílení obecně nezahrnují změnu vlastnictví a mohou být prováděny pro zisk i neziskově“.* Blíže viz: Stanovisko Evropského hospodářského a sociálního výboru Sdělení Komise Evropskému parlamentu, Radě, Evropskému hospodářskému a sociálnímu výboru a Výboru regionů – Evropský program pro ekonomiku sdílení COM (2016), 356 final, ze dne 15. 12. 2016.

¹⁶ Rozsudek ze dne 20. 12. 2017, *Asociación Profesional Elite Taxi v Uber Systems Spain SL*, C-434/15, EU:C:2017:981.

¹⁷ Směrnice Evropského parlamentu a Rady 2000/31/ES ze dne 8. 6. 2000 o některých právních aspektech služeb informační společnosti, zejména elektronického obchodu, na vnitřním trhu.

¹⁸ Tisková zpráva generálního advokáta 50/17 ze dne 11. 5. 2017, EU:C:2017:364, k rozsudku ze dne 20. 12. 2017, *Asociación Profesional Elite Taxi v Uber Systems Spain SL*, C-434/15, EU:C:2017:981.

¹⁹ Směrnice Evropského Parlamentu a Rady 98/34/ES ze dne 22. 6. 1998 o postupu při poskytování informací v oblasti technických norem a předpisů.

²⁰ Tisková zpráva generálního advokáta 50/17 ze dne 11. 5. 2017, EU:C:2017:364, k rozsudku ze dne 20. 12. 2017, *Asociación Profesional Elite Taxi v Uber Systems Spain SL*, C-434/15, EU:C:2017:981.

nezbyde nic jiného než přizpůsobit svá pravidla vnitrostátním předpisům členských států Evropské unie. A to od nutnosti zprostředkovávat jízdy mezi uživateli a poskytovateli pouze v případě, že poskytovatel bude koncesovaným řidičem s patřičnou znalostí místopisu, až po povinnost plnit všechny předpisy daňové, kterým se doposud vyhýbá, anebo se jednoduše z evropského trhu stáhnout.

Ve výše zmíněných případech se soudy zabíraly vesměs stejnými otázkami. Pokud jde o rozhodnutí pracovněprávního tribunálu v Londýně, ten musel mimo jiné rozhodnout nejen o tom, zda Uber je či není zprostředkovatelem ve smyslu ekonomiky sdílení, ale zda ho také lze označit za zaměstnavatele ve světle pracovněprávních předpisů Velké Británie. Tento případ lze považovat za jakousi první vlašťovku udávající směr tomu, na jaké bázi budou fungovat *quasi* pracovněprávní vztahy v oblasti sdílené ekonomiky.

Londýnský tribunál dal v hlavní části sporu týkající se postavení řidičů žalujících Uber za pravdu žalobcům. Uzavřel, že systém kontroly, který společnost Uber přebírá na základě svých smluvních podmínek nad „nezávislými“ řidiči, je daleko za hranicí flexibilního a nezávislého poskytování služeb. Londýnský tribunál například uvádí, že: „*Uber nabírá, instruuje, kontroluje, trestá, a kde uzná za vhodné, také propouští řidiče. To předznamenává spory týkající se jejich zájmů.*“²¹ Stejným dechem dodává, že: „*Uber jednoduše neprodává software; prodává jízdy. Uber není více technologickou společností než klasické žluté taxi, protože používá vysílačky ke spojení s dispečinkem.*“²² Na základě uvedených závěrů dochází tribunál k názoru, že řidiči Uberu spadají ve Velké Británii pod definici takzvaných *limb (b) workers*,²³ a to přinejmenším za situace, kdy sedí v autě, mají zapnutou aplikaci, kterou Uber poskytuje, a přijímají dané jízdy. Tím na ně aplikuje určité pracovněprávní normy jako je například minimální mzda či právo na dovolenou.

Ke stejnému závěru po bližším zkoumání došel také v listopadu 2017 odvolací pracovněprávní tribunál v Londýně, který zamítl odvolání společnosti Uber jako neodůvodněné.²⁴ Příkladil se tak k názoru původního tribunálu, který označil řidiče Uberu za pracovníky ve smyslu britského *Employment Rights Act* a blíže se soustředil na dobu, po kterou splňují všechny předpoklady, aby se na ně vztahovala také ustanovení WTR a NMWA.²⁵ Následujícíce toto rozhodnutí, ve Velké Británii lze nyní očekávat navýšení práv tohoto typu pracovníků z pohledu ochranného principu pracovněprávních předpisů.

²¹ Rozhodnutí ze dne 28. 10. 2016, *Aslam, Farrar v. Uber B. V., Uber London Ltd, Uber Britannia Ltd*, sp. zn. 2202550/2015.

²² Převzato z rozhodnutí okresního soudu v Kalifornii ve věci *O'Connor et al. v. Uber Technologies, Inc., et. al.*, sp. zn. C13-3826 EMC.

²³ § 230 odst. 3 *Employment rights act* „(3) *In this Act, 'worker' (except in the phrases 'shop worker' and 'betting worker') means an individual who has entered into or works under (or, where the employment has ceased, worked under) – (a) a contract of employment, or (b) any other contract, whether express or implied and (if it is express) whether oral or in writing, whereby the individual undertakes to do or perform personally any work or services for another party to the contract whose status is not by virtue of the contract that of a client or customer of any profession or business undertaking carried on by the individual.*“

²⁴ Rozhodnutí odvolacího londýnského pracovněprávního tribunálu ze dne 10. 11. 2017, *Aslam, Farrar a ostatní v. Uber B. V., Uber London Ltd. a Uber Britannia Ltd*, sp. zn. UKEAT/005617/DA.

²⁵ *Employment Rights Act, 1996 (ERA)*, Part II., *National Minimum Wage Act, 1998 (NMWA)* a *Working Time Regulations, 1998 (WTR)*.

Jako konkrétní vzor nové úpravě tak může sloužit legislativa Velké Británie, jež má ve svých předpisech takzvané výše zmíněné *limb (b) workers*, kteří podléhají odlišné úpravě než klasičtí zaměstnanci. Osoby specifikované jako *limb (b) contract worker* vykonávají pro někoho jiného práci na základě jakékoli smlouvy, ať už tak bude ve smlouvě explicitně stanoveno, a to bez ohledu na to, zda bude daná smlouva uzavřena ústně či písemně. U takové osoby stačí, když se zaváže pro někoho osobně vykonávat jakoukoli práci či službu. Důležité je, že nemusí dojít k naplnění podmínky uzavření klasické pracovní smlouvy, čímž dochází k možnosti extenzivnějšího výkladu a subsumování většího okruhu subjektů pod tuto kategorii.

Pokud propojíme jednotlivé dostupné definice a snahu o nastavení mantinelů sdílené ekonomice a subjektům, které se v ní vyskytují, a judikaturu kontinentálních, ale i *common law* soudů, zjistíme, že jedním z nejpodstatnějších znaků je kontrola, kterou nad poskytovateli mají či mohou mít zprostředkovatelé aplikací. O problematice kontroly společností jako Uber nad jednotlivými poskytovateli potom blíže pojednává v jedné ze svých prací De Stefano,²⁶ který se velmi detailně zaměřuje zejména na existenci takzvaných *independent-contractor clauses*, jež jsou ve smluvních podmínkách těchto společností často využívány. Jednoduše řečeno, tyto klauzule určují, že řidiči Uberu, tedy subjekt poskytovatele ve sdílené ekonomice, vykonávají svou činnost jako nezávislou a čistě podle svého vlastního uvážení. Shodně s londýnským tribunálem je i De Stefano přesvědčen, že tyto smluvní podmínky jen zakrývají skutečný stav věci, kdy kontrola nad řidiči je taková, že se nemůže jednat o samostatné poskytovatele ve smyslu sdílené ekonomiky a Uber tak nemůže být čistokrevným zprostředkovatelem: „*Jak již bylo řečeno, přesto, že smluvní podmínky těchto dohod klasifikují pracovníky jako nezávislé smluvní partnery, ty stejné smluvní podmínky zároveň obsahují elementy nekonzistentní s touto klasifikací.*“²⁷

1.4 Sdílení v České republice

Vzhledem k výše uvedené problematice není s podivem, že se sdílená ekonomika ve většině zemí Evropy setkala zatím spíše s nevolí a neochotou snažit se o legislativní regulaci, která by umožnila systému správně fungovat. Dále uvedený případ týkající se zejména fungování společnosti Uber opět demonstruje, jak k právu přistupovat v době digitalizace a robotizace 21. století. Krajský soud v Brně vydal 7. 4. 2017 usnesení, kterým rozhodl o předběžném opatření žalobce LIDO TAXI RADIO tak, že Uber, tedy žalovaný, se musí zdržet provozování taxislužby na území statutárního města Brno.²⁸ Toto předběžné opatření bylo zrušeno rozhodnutím Vrchního soudu v Olomouci,²⁹ lze v něm ale vysledovat tradiční

²⁶ DE STEFANO, V. *The rise of the just-in-time workforce: On-demand work, crowdwork and labour protection in the gig-economy*. Geneva: International Labour Office, 2016. Dostupné z: http://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---ed_protect/---protrav/---travail/documents/publication/wcms_443267.pdf.

²⁷ *Ibid.*, s. 14.

²⁸ Usnesení Krajského soudu v Brně ze dne 7. 4. 2017, č. j. 18 Nc 9/2017-46.

²⁹ ČTK. Soud zrušil předběžné opatření, Uber může v Brně jezdit. In: České noviny. [online]. 2017-10-26 [cit. 2018-20-02]. Dostupné z: <http://www.ceskenoviny.cz/zpravy/soud-zrusil-predbezne-opatreni-uber-muze-v-brne-jezdit/1543174>.

názor justice na moderní problematiku, který by měl sloužit jako impulz pro vůli zákonodárce přizpůsobovat svou legislativu trendům nového tisíciletí. Výroky I. a II. daného usnesení obsahují povinnost žalovaného zdržet zprostředkování taxislužby osobám, které neprokázaly znalost místopisu. Za problematické lze označit hned dvě skutečnosti. Zaprvé, a mnoha odborných i judikaturních zdrojů, které byly například zmíněny v kapitole druhé a třetí tohoto příspěvku vyplývá, že společnost Uber nemá obecně postavení zprostředkovatele tak, jak jej chápeme v oblasti sdílené ekonomiky. Zadruhé, je jisté na místě považovat za velice zastaralou legislativu, která stále požaduje v dnešní době technologií a chytrých telefonů po řidičích dopravních služeb znalost místopisu. Je téměř jisté, že tuto specifickou znalost po řidičích není již nutné nadále požadovat. Když podrobíme dané rozhodnutí podrobnější kritice, zarážející je taktéž fakt, kolik právních předpisů od zákonů až po obecně závazné vyhlášky města musí zprostředkovatel, potažmo osoba poskytující dopravní služby dodržovat, aby tato činnost byla vykonávána *intra legem*. Sdílená ekonomika či například také *on-demand economy*³⁰ je novou službou, kterou můžeme využít k novým možnostem, ale která je také mnohem náchylnější k určité sebedestrukci, k níž může dojít pod vlivem neúnosné byrokracie či v důsledku nelogické a nikdy nekončící regulace.

Alespoň prozatím tak lze očekávat dvě cesty, kterými se česká právní úprava může vydat, přičemž ani jednu z nich nelze považovat za správnou. První z nich je nečinnost zákonodárce, způsobená přehlížením problémů, které s sebou sdílená ekonomika přináší či jeho neschopností včasné reagovat na nejnovější výzvy společnosti. Následkem toho může být samozřejmě situace, kdy Česká republika bude v legislativní úpravě související s výzvami 21. století natolik zaostávat, že nebude pro zahraniční start-upy či investory dostatečně lákavým prostředím k nové expanzi jejich byznysů. Částečnou opožděnost reakce v naší zemi lze spatřovat již například ve stále neexistujícím vodítku v podobě například soudního rozhodnutí, kterým by byl nastíněn přístup ke sdílené ekonomice či *on-demand economy*. Ve většině členských států Evropské unie, kde docházelo v průběhu roku 2017 ke stávkám podobným těm, které se v první polovině roku 2018 odehrávaly i na území Prahy,³¹ totiž začalo téma ve společnosti rezonovat nikoli pouze politicky, ale také vědecky a právně.

Druhou podobně nešťastnou cestou by byla zejména cesta lemovaná obširnými regulacemi a omezeními takového rázu, že vše dobré, co lze z ekonomiky sdílení těžit, zůstane nevyužito. Ekonomika sdílení je totiž ne všemi chápána jako pozitivní jev, který může pomoci pracovnímu trhu.³² Ve snaze umožňovat starším ekonomickým konceptům vyrovnávání se s novátorskou ekonomikou sdílení reálně hrozí možnost přespřílišného uplatňování

³⁰ TOMŠEJ, J. Právní status řidičů Uber: nehas, co tě nepálí? In: PICHRT, J. – BOHÁČ, R. – MORÁVEK, J. (eds). *Sdílená ekonomika – sdílený právní problém?* Praha: Wolters Kluwer ČR, 2017, s. 97.

³¹ Viz například HELLER, J. Uber se už chystá na smluvní přepravu a EET. Ale s vládou se nedohodl. In: *Idnes* [online]. 2018-04-08 [cit. 2018-04-10]. Dostupné z: https://zpravy.idnes.cz/uber-memorandum-vlada-taxi-protesty-dohoda-taxikari-f95-/domaci.aspx?c=A180406_120425_domaci_hell.

³² Příkladem zmíněného spíše negativního pohledu na dopady sdílené ekonomiky v případě její nepodařené regulace například HILL, S. *Kalifornská výzva: Jak (ne)regulovat disruptivní modely podnikání*. Praha: Friedrich-Ebert-Stiftung e.V. Zastoupení v České republice, 2016, 15 s. Dostupné z: http://www.fesprag.cz/fileadmin/public/pdf-publikace/Kalifornska_vyzva.pdf.

zastaralých postupů, které by nás nejen nikam neposunuly, ale mohly by nás vrátit i o několik let zpět.

Ať už budeme sdílenou ekonomiku chápat jako pouhé sdílení nákladů³³ či upřednostňování sdílení před vlastněním a poskytování služeb za účelem zisku,³⁴ bude mít velký vliv jak na oblast celého pracovního trhu, tak také na pracovněprávní úpravu. Ta se tak postupně sílícímu nároku po flexibilitě bude muset přizpůsobit.

1.5 Pracovní právo jako nástroj, nikoli jako zátěž

Na začátku 20. století přišel obrovský zlom pro celý pracovní trh i pro pracovněprávní úpravu, která se musela začít rapidně vyvíjet. V oblasti amerického Detroitu byla založena automobilová továrna Ford, což znamenalo předzvěst vzniku takzvaného fordismu. Fordismus představuje něco, co by se ve srovnání s průmyslem 4.0³⁵ dalo označit za průmysl 3.0, tedy za systém hromadné, masové a především tovární výroby, kterému se postupně uzpůsobovala většina národních legislativ moderního světa a také většina technické výroby statků stojících zejména na lidské pracovní síle „za pásem“. I přesto, že zákon č. 262/2006 Sb., zákoník práce, je téměř o 100 let mladší než idea výše představená, není pochyb o tom, že byl v mnohém šit na míru právě období Fordova systému. Hlavními trendy byla zejména jistota, stálost a snaha o získání záruky, že každá osoba definovaná zákoníkem práce jako strana slabší, tedy strana zaměstnance, má dostatečnou ochranu na to, aby nemusela čelit riziku chudoby a sociálního vyloučení.³⁶

Právě v těchto aspektech, tedy ustanoveních poskytujících ochranu zaměstnancům vykonávajících svou činnost v rámci klasického pracovněprávního vztahu, a zejména pak v ohledu definice závislé práce, která má jasně stanovené definiční znaky hned v úvodu zákoníku práce,³⁷ bude muset legislativa, potažmo judikatura, otevřít dveře novému světu. Takovému, ve kterém hlavními ideami není soustavnost výkonu činnosti, *securita* či plnění pokynů někoho jiného, ale flexibilita, samostatnost ale třeba i osobní nikým nekontrolovaný výkon práce.

³³ Typickým příkladem platformy sloužící ke sdílení nákladů je například francouzská aplikace BlaBlaCar, která slouží ke spojování lidí, kteří mají ve stejnou dobu naplánovanou stejnou jízdu a rozhodnou se sdílet jedno vozidlo.

³⁴ Naopak zase platforma sloužící k poskytování služeb a maximalizaci zisku je aplikace TaskRabbit.

³⁵ Průmysl 4.0 jako nový nastupující systém, který má do budoucna mít velký vliv zejména právě na tovární a průmyslovou výrobu. Ta má být plně automatizována a jeho hlavní ideou tak je nahradit veškerou práci, kterou lidé vykonávat nemusí, stroji, které toho jsou bez dalšího schopné.

³⁶ Nejzářnějšími příklady „továrního“ systému zákoníku práce mohou být například klasické maximální dvanáctihodinové směny (§ 83 zákoníku práce) či třicetiminutové přestávky na jídlo nejdéle po šesti hodinách (§ 88 zákoníku práce).

³⁷ § 2 zákoníku práce: „(1) *Závislou prací je práce, která je vykonávána ve vztahu nadřízenosti zaměstnavatele a podřízenosti zaměstnance, jménem zaměstnavatele, podle pokynů zaměstnavatele a zaměstnanec ji pro zaměstnavatele vykonává osobně.*“

Situace je poněkud snazší v případě společností, jakými jsou již zmiňovaný Uber či Lyft.³⁸ U těch bylo již judikováno, že nejsou typickými zprostředkovateli ve smyslu sdílené ekonomiky, a proto bychom na ně měli tak bez dalšího aplikovat různé vnitrostátní předpisy. Co se týče pracovníprávní problematiky, je při uvažování možné regulace nutné vycházet z premisy, že i přesto, že se tito giganti jako zprostředkovatelé sami identifikovali, jejich řidiči podléhají značné, v oblasti sdílení nepřiměřené kontrole. Tím se vymykají klasické definici subjektu ve sdílené ekonomice a přibližují se tak postavení zaměstnance. Je proto nasnadě uvažovat nad tím, jakým směrem by se měla změnit pracovníprávní úprava, aby-chom těmto subjektům zajistili také určitou míru ochrany. Statistiky ukazují, že počet osob, které si v oblasti sdílené ekonomiky našly své živobytí a využívají ji jako hlavní zdroj příjmů, rozhodně není zanedbatelný³⁹, a že je třeba vyřešit otázky spojené s identifikací těchto subjektů. Sdílená ekonomika by totiž poté mohla být právem označována za oblast, která má velmi blízko k nežádoucímu jevu známému jako šedá ekonomika či k neblahým důsledkům prekarizace práce a jejich nedokonalostí.⁴⁰

O poznání odlišná je poté situace u klasického sdílení pouhých nákladů, jehož představitelem může být například francouzský zprostředkovatel BlaBlaCar, anebo i původní idea americké platformy Airbnb.⁴¹ Jejich vliv na trh práce je významný zejména v podobě nových možností, které se ekonomicky aktivním lidem otevírají a výrazná flexibilita, která je s nimi neodmyslitelně spojena. Pokud zprostředkovatelé těchto služeb nepřekročí určitou míru kontroly subjektů, tak jak to činí například společnost Uber, aplikace klasického pracovního práva na jejich fungování nejspíš není namístě.

Jedno z možných řešení, jak se postavit problému, kdy je poskytovatel pod přílišnou kontrolou ze strany zprostředkovatele, je možné spatřovat ve vytvoření dvojkoľejnosti pracovníprávních vztahů. Tento systém by dokázal zareagovat na stav, kdy stále valná většina lidí odpovídá klasickým standardům zákoníku práce a bez jakýchkoli pochyb vykonává závislou práci dle jejích definičních znaků, kdy ale rovněž přibývá subjektů, které pod tuto oblast tak snadno zařaditelné nejsou, i když by jim určitá míra ochrany jako slabší straně zaručena být měla. Cest, které lze v této oblasti zvolit, je hned několik a český zákonodárce by se mohl inspirovat v zahraničních legislatívách, jak je uvedeno níže.

³⁸ Lyft je spolu s Uberem největším průkopníkem takzvané *on-demand-economy* a stejně jako Uber poskytuje dopravní služby svým uživatelům.

³⁹ Společnost Uber měla například již v roce 2015 evidováno ve Velké Británii až 160.000 lidí, kteří využívali její aplikaci k obstarávání živobytí. Ve Velké Británii pak již podle posledních studií 5 % pracujících získává v oblasti sdílené ekonomiky veškerý svůj příjem a 24 % získává za „sdílení“ více než polovinu svých příjmů. Blíže viz: SMITH, R. – LEBERSTEIN, S. *Rights on Demand: Ensuring Workplace Standards and Worker Security in the On-Demand Economy*. Zpráva pro National Employment Law Project. 2015, s. 3. Dostupné z: <http://www.nelp.org/content/uploads/Rights-On-Demand-Report.pdf>.

⁴⁰ Prekarizace práce se používá pro označení všech možných forem, jimiž je nahrazován plný pracovníprávní poměr mezi zaměstnancem a zaměstnavatelem. Blíže viz: CODAGNONE, C. – ABADIE, F. – BIAGI, F. *The Future of Work in the „Sharing Economy“ – Market Efficiency and Equitable Opportunities or Unfair Precarisation?* *JRC Science Policy Report*. 2016. Dostupné z: <http://publications.jrc.ec.europa.eu/repository/bitstream/JRC101280/jrc101280.pdf>.

⁴¹ Airbnb je další americkou společností, která často stojí jako významný představitel ekonomiky sdílení, v tomto případě v oblasti hoteliérství a poskytování ubytování v turistickém ruchu.

Hlavní idea vytvoření nového legislativního rámce je vytyčena například ve studii Výboru Evropského Parlamentu pro zaměstnanost a sociální věci s názvem *The Social Protection of Workers in the Platform Economy* z roku 2017, kde stojí, že „Celkovým záměrem těchto reforem je stanovit rámec, který zajistí začlenění všech, kteří potřebují sociální ochranu, spíše než vyloučení těch, kteří nespĺňují znaky konkrétní právní definice.“⁴² Dokument vytyčuje hlavní oblasti pracovního práva, které by se na prozatím neklasifikovatelné subjekty vztahovaly ve smyslu ochrany poskytované pracovním právem, a které je nezbytné určit k tomu, aby mohl být vytvořen nový rámec pro speciální skupinu pracovníků 21. století. Mezi tyto patří stanovení minimální mzdy, poskytnutí odstupného, ochrana před okamžitým zrušením daného *quasi* pracovního poměru, zajištění účasti na systémech sociálního zabezpečení a další. Stejně tak, jak je důležité určit oblasti, které je nutné v tomto případě aplikovat, bylo by také záhodno určit, které prvky pracovního práva by se naopak aplikovat neměly, aby nedocházelo k popření zásadní výhody podobných právních vztahů, tedy flexibility a vzájemné faktické a právní nezávislosti pracovníka a daného zprostředkovatele. Jde například povinnost rozvržení pracovní doby „zaměstnavatelem“, institut dovolené, striktní dodržování výpovědní doby, povinné přestávky v práci a další.

Vedle stanovení těchto konkrétních institutů, které by se na pracovníky sdílené ekonomiky měly či neměly vztahovat, je samozřejmě nutné určit obecnou legální definici subjektu vykonávající svou činnost jako poskytovatel v oblasti sdílení, která bude sloužit jako interpretační vodítko při posouzení, zda se u konkrétních subjektů bude jednat o klasického zaměstnance, osobu samostatně výdělečně činnou či nový druh pracovníka.

Jak je již zmíněno výše, současné pojetí závislé práce v českém právním systému není příliš šťastné – je velmi striktní a splnit takzvané tři a půl definičních znaků zaměstnance,⁴³ které jsou dále doplněny judikaturou,⁴⁴ není snadné, což automaticky vede k vyčleňování několika kategorií subjektů bez ohledu na skutečnost, že se *de facto* o zaměstnance vykonávající závislou práci jedná. Určení definice, která by pomohla vytvořit novou kategorii pracovníků, však není snadné, jelikož může, při nedokonalém provedení, vést k nadužívání daného systému.⁴⁵ To by mohlo vyústit v to, že by se zaměstnavatelé záměrně snažili

⁴² FORDE, C. – STUART, M. – JOYCE, S. – OLIVER, L. – VALIZADE, D. – ALBERTI, G. – HARDY, K. – TRAPMANN, V. – UMNEY, C. – CARSON, C. *The Social Protection of Workers in the Platform Economy. Study for the EMPL Committee*. 2017, s. 101. Dostupné z: [http://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2017/614184/IPOL_STU\(2017\)614184_EN.pdf](http://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2017/614184/IPOL_STU(2017)614184_EN.pdf).

⁴³ Hovoří se o takzvaných třech a půl znacích závislé práce. Mezi ně řadíme osobní výkon práce zaměstnancem; výkon práce podle pokynů zaměstnavatele; ve vztahu podřízenosti zaměstnance a nadřízenosti zaměstnavatele a výkon práce jménem zaměstnavatele. Bližší například PICHRT, J. Pojem, koncepce a druhy pracovních poměrů. In: BĚLINA, M. a kol. *Pracovní právo*. 6. doplněné a podstatně přepracované vydání. Praha: C. H. Beck, 2014, s. 142.

⁴⁴ Bližší např. rozsudek NSS ze dne 13. 2. 2014, č. j. 6 Ads 46/2013-35; rozsudek NSS ze dne 27. 4. 2012, č. j. 4 Ads 177/2011-120.

⁴⁵ Bližší např. *De Stefano*, který jako příklad uvádí: „Significant in this respect in the case of Italy. In 1973 (...) Businesses started to recur to these relationships as a cheap alternative to employment relationships, both because of their lack of protection and the fact that no social security contributions had to be paid in their regard by the principle, at that time. Accordingly, besides genuine self-employment relationships, large number of discussed employment relationships were, increasingly, being entered into.“

klasifikovat své zaměstnance jako onen speciální subjekt, a to za účelem snížení svých povinností vyplývajících pro ně z klasického pracovněprávního vztahu.

Jako příklad, jakou cestu zvolit, nám může sloužit Německo, které zná ve své legislativě pojem s názvem *arbeitnehmerähnliche Personen*. Tyto subjekty jsou definovány a zmíněny pouze v některých zákonech týkajících se německé pracovněprávní úpravy a tím mají odlišný status od klasických zaměstnanců, na které se bez dalšího vztahuje veškerá německá pracovněprávní legislativa.⁴⁶ Hlavním rozdílem mezi klasickými zaměstnanci a tímto speciálním typem subjektů je jejich osobní závislost na „zaměstnavateli“. Tyto osoby jsou zpravidla závislé pouze v rovině ekonomické, kdy je ale nemůžeme označit přímo za součást dané právnické osoby ve smyslu pracovního práva, a proto tak velmi často nebude například bezpodmínečně nutný jejich osobní výkon dané činnosti či stoprocentní plnění pokynů daného *quasi* zaměstnavatele. A nově také Francie, která s účinností od roku 2018 přijala speciální úpravu pro subjekty vykonávající svou činnost prostřednictvím internetové globální platformy.⁴⁷ Ani těmito třemi tahouny evropské ekonomiky však výčet zemí, v nichž lze hledat inspiraci, nekončí a podobně lze nalézt výrazně odlišnou a flexibilnější pracovněprávní úpravu těchto osob kupříkladu v Itálii či ve Španělsku.

I přesto, že výše zmíněné řešení soustředící se na vytvoření nového druhu zaměstnanců, má bezpochyby své mezery a je ve své podstatě i zneužitelné,⁴⁸ na což upozorňuje ve své práci De Stefano,⁴⁹ jedná se s největší pravděpodobností o model, který by umožnil adekvátně reagovat na proměnu pracovního trhu. Skutečnost, že v Evropě existují legislativy, ve kterých se lze inspirovat a z jejichž chyb se lze při tvoření nové tuzemské úpravy poučit, je pro zákonodárce jistě velkým plusem.

1.6 Závěr

Kapitola se zabývala fenoménem sdílené ekonomiky a jejím vlivem na pracovní trh, který se pod její tíhou bude nejspíše stále více proměňovat. Sdílená ekonomika s sebou přináší spousty nevyřešených otázek. Jaké je postavení sdílejících subjektů a jaké mezi nimi vznikají právní vztahy? Jakým způsobem sdílenou ekonomiku regulovat a je to vlastně žádoucí? Jak se v těchto otázkách inspirovat v zahraničí? Tento nový druh ekonomiky ovšem také

⁴⁶ V Německu není pracovní právo kodifikováno stejně jako u nás a celá oblast je rozdělena do několika složkových zákonů. Příkladem, ve kterém nalezneme zmínku o zmíněných *arbeitnehmerähnliche Personen*, pak je takzvaný Mindesturlabgesetz für Arbeitnehmer, 1963.

⁴⁷ Unfallversicherung: Uber, Airbnb & Co sollen Sozialabgaben zahlen. In: *DGB* [online]. 2018-01-04. [cit. 2018-20-02]. Dostupné z: <http://www.dgb.de/themen/++co++7bf86424-f11e-11e7-83ab-52540088cada>.

⁴⁸ Je zřejmé, že na tento nový druh zaměstnanců by se nevztahovaly všechny povinnosti, které zaměstnavatel má v rámci klasického pracovněprávního poměru. Mohli bychom se tak setkávat s nežádoucím jevem, kdy by se zaměstnavatelé, zejména velkých společností, snažili nadužívat tohoto nového institutu, aby tak sami čelili menší byrokracii a zajistili si menší výdajovou povinnost.

⁴⁹ DE STEFANO, V. *The rise of the just-in-time workforce: On-demand work, crowdwork and labour protection in the gig-economy*. Geneva: International Labour Office, 2016, s. 18–20. Dostupné z: http://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---ed_protect/---protrav/---travail/documents/publication/wcms_443267.pdf.

skýtá řadu benefitů, mezi něž patří zejména finanční výhodnost, dostupnost a flexibilita pro spotřebitele a i většinu dalších subjektů, kteří se na sdílení podílejí. Přesto je však nutné poskytnout zúčastněným osobám větší míru jistoty, a to například v oblasti sociální a pracovní právní. I vzhledem k tomu je tak nutné nastavit ekonomice sdílení určité mantinely – další přehlížení nedostatečnosti právní úpravy může mít totiž neblahé důsledky, a to nejen celkově na oblast pracovního trhu, ale i na zmíněnou jistotu jeho subjektů.

Ve své první části se kapitola zaměřila zejména na problematiku definice pojmu sdílená ekonomika a snažil se identifikovat nejčastější problémy spojené s nadužíváním tohoto pojmu bez dalšího kritického zamyšlení. V důsledku toho dochází k soudním sporům, ve kterých nadnárodní společnosti, často maskované právě ekonomikou sdílení, tvrdí, že jsou pouhým zprostředkovatelem ve smyslu technologických společností, a nikoli samotným poskytovatelem služeb, na kterého by dopadala mnohem přísnější pravidla. Přitom právě stanovení jasnější definice je důležité z hlediska nastavení možné regulace týkající se všech oblastí této problematiky.

Na jednu stranu je proto zjevné, že sdílená ekonomika s sebou ve své nejnovější podobě přináší mnoho výzev a nevyjasněných otázek, a to nejen v oblasti nekalé soutěže, ale speciálně pak těch, které souvisí s pracovním právem. Existuje totiž vysoké číslo poskytovatelů určitých služeb ve světě sdílení, kteří nemají své postavení právně jasně definované. U velkých společností, jako je dopravce Uber, znamená tato skutečnost problém hlavně proto, že nelze s jistotou tvrdit, zda na všechny její řidiče lze aplikovat pracovní právní předpisy a poskytnout jim tak zvýšenou ochranu či nikoli. K této problematice však existují dva významné judikáty z *common law*,⁵⁰ které nám již daly určité vodítko a které ukázaly, že společnost Uber se svými řidiči uzavírá obsahově jiné dohody, než jak by indikoval jejich název. Za neefektivnější řešení této nežádoucí situace lze patrně označit vytvoření dvoukolejnosti pracovního práva. Tím by došlo k vytvoření nového druhu pracovníků, na něž by se vztahovala méně striktní pravidla než na klasické zaměstnance, kteří spadají pod úzkou definici závislé práce, oproti osobám samostatně výdělečně činným by však jejich ochrana byla značně navýšena. Zda by konkrétní subjekt pod tuto definici spadal, by záleželo zejména na stupni kontroly, která by nad ním byla společností vykonávána.

⁵⁰ Rozhodnutí pracovního právního tribunálu v Londýně ze dne 28. 10. 2016, *Aslam, Farrar a ostatní v. Uber B. V., Uber London Ltd. a Uber Britannia Ltd.*, sp. zn. 2202550/2015. Rozhodnutí odvolacího pracovního právního tribunálu v Londýně ze dne 10. 11. 2017, *Aslam, Farrar a ostatní v. Uber B. V., Uber London Ltd. a Uber Britannia Ltd.*, sp. zn. UKEAT/005617/DA.

2. Sociální ochrana pracovníků sdílené ekonomiky v legislativě Evropské unie

Linda Dařílková

Tato kapitola se zaměřuje na popis problémů vznikajících v důsledku vzestupu digitálních platform využíváných v rámci obchodních modelů sdílené ekonomiky. V souvislosti s komplexní studií provedenou z iniciativy Evropské komise podává tato kapitola obecný výčet změn právních řádů členských států, potřebných k uplatnění sociální ochrany i na pracovníky sdílené ekonomiky. Dále přibližuje zakotvení základních sociálních práv, k němuž došlo přijetím Evropského pilíře sociálních práv, zejména práva na spravedlivé zacházení a spravedlivou odměnu za práci, a v kontextu dalších doporučení či návrhů sekundárního práva Evropské unie nastiňuje směr možné budoucí právní úpravy, včetně obecného trendu směřujícího k univerzalitě systému sociálního zabezpečení, zahrnujícího jak pracovníky sdílené ekonomiky, tak všechny osoby vykonávající práci v nestandardních formách zaměstnání.

2.1 Úvod

Přestože sdílená ekonomika jakožto samostatný jev začala být diskutována v určitých aspektech jako problematická relativně nedávno, o to intenzivněji se následně stala předmětem nejen odborné diskuze. Vedle jiných problémů, jimiž se vyznačuje, se diskuze pozvolna obrací i směrem ke skutečnosti, že sdílená ekonomika s sebou přináší jednu z dosud nejextrémnějších forem prekarizace práce. Některé platformy sdílené ekonomiky totiž nastavují vzájemné vztahy natolik jednostranně, že jejich „kontraktoři“ jsou často ve značně nevýhodném postavení.

Dle současného znění právních řádů většiny členských států Evropské unie je sociální ochrana pracovníků⁵¹ sdílené ekonomiky omezená (například minimální výší příjmu pro

⁵¹ V tomto článku je termín „pracovník“ užíván ve významu definice obsažené v Návrhu směrnice COM(2017) 797 ze dne 21. 12. 2017 o transparentních a předvídatelných pracovních podmínkách v Evropské unii, tedy označující jakoukoliv fyzickou osobu, která po určitou dobu vykonává pro jinou osobu a pod jejím vedením práci, za niž dostává odměnu.

přístup k účasti na sociálním pojištění, nižší částkou vyplácené dávky nebo kratší podpůrní dobou), či dokonce neexistující (zvláště z důvodu principu dobrovolné účasti v systému sociálního zabezpečení, kterou si tyto pracovníci nemohou dovolit, anebo při neoficiálním výkonu práce v rámci šedé ekonomiky).

Tento příspěvek se zaměřuje na popis současné situace sociální ochrany pracovníků sdílené ekonomiky, nastínění dosavadních iniciativ na úrovni Evropské unie a zhodnocení probíhajícího vývoje směrem k vybavení pracovníků sdílené ekonomiky základními sociálními právy, včetně zejména práva na spravedlivé zacházení a spravedlivou odměnu za práci, jakož i trendu směřování k univerzalitě systému sociální ochrany tak, aby se vztahoval na všechny osoby vykonávající práci, bez ohledu na její formu.

2.2 Sdílená ekonomika a současný stav trhu práce

Pojem sdílená ekonomika je dnes již zavedeným termínem označujícím ekonomiku, jejíž hodnota se v roce 2025 odhaduje na 570 miliard eur,⁵² tvořenou digitálními (online) platformami, fungujícími na obchodním modelu propojování poptávky s nabídkou vybraných služeb prostřednictvím mobilních aplikací či webových stránek.⁵³ Digitální platformy tak víceméně plní funkci virtuálního tržiště, za což si účtují zprostředkovatelský poplatek, někdy až ve výši 30 % z ceny zakázky.⁵⁴

I přes obecnou shodu, že označení sdílená ekonomika či ekonomika sdílení (*sharing economy*) je pro výše uvedený jev účelově zavádějící (příslušný obchodní model ve skutečnosti není založen na sdílení v pravém slova smyslu)⁵⁵ jedná se o pojem natolik zažitý, že bez jeho znalosti se běžný jedinec se zájmem o danou problematiku neobejde. Mezi jiná označení sdílené ekonomiky se dále řadí termín kolaborativní ekonomika (*collaborative*

⁵² PwC Press Room. Europe's Five Key Sharing Economy Sectors Could Deliver €570 Billion By 2025. In: *PwC Press Room* [online]. 2016-06-27 [cit. 2018-2-28]. Dostupné z: <http://press.pwc.com/News-releases/europe-s-five-key-sharing-economy-sectors-could-deliver--570-billion-by-2025/s/45858e92-e1a7-4466-a-011-a7f6b9bb488f>.

⁵³ V pravém slova smyslu sdílená ekonomika původně označovala iniciativu vzájemného sdílení mezi jednotlivci, bez účasti třetího komerčního zprostředkovatelského subjektu a bez prvku motivace dosažením zisku. Postupně nicméně samy sebe za sdílenou ekonomiku začaly označovat i zprostředkovatelské digitální platformy a tento termín se nakonec s digitálními platformami neodmyslitelně szil.

⁵⁴ HUET, E. Uber Tests Taking Even More From Its Drivers With 30% Commission. In: *Forbes* [online]. 2015-05-18 [cit. 2018-02-28]. Dostupné z: <https://www.forbes.com/sites/ellenhuet/2015/05/18/uber-new-uberx-tiered-commission-30-percent/#19a05bef43f6>.

⁵⁵ Za sdílení v pravém slova smyslu je totiž nutno považovat jen bezúplatnou přímou sociální výměnu, přičemž pohnutkou k takovému jednání má být posilování společenských vztahů. Pokud je ale sdílení zprostředkováno mezi navzájem neznámými jedinci, kdy spotřebitelé na jedné straně platí zprostředkující platformě za přístup ke službám či zboží druhých, jedná se zde o směnu ekonomickou, motivovanou především snahou o maximalizaci zisku, respektive minimalizaci nákladů. K tomu blíže: ECKHARDT, G. M. – BARDHI, F. The Sharing Economy Isn't About Sharing At All. *Harvard Business Review* [online]. 2015-01-28 [cit. 2018-02-28]. Dostupné z: <https://hbr.org/2015/01/the-sharing-economy-isnt-about-sharing-at-all>.

economy), který je nicméně také zavádějící, jelikož zde nelze mluvit ani o spolupráci. Výstižnějšími a též často užívanými pojmy jsou ekonomika (digitálních či online) platform, zakázková ekonomika (*gig economy*)⁵⁶ či přístupová ekonomika (*access economy*),⁵⁷ které poukazují na skutečnost, že obchodní modely sdílené ekonomiky jsou založeny předně ve prospěch a za účelem zisku digitálních platform, které si ve většině případů účtují nemalé provize za zprostředkování zakázek mezi jednotlivci. Povaha jejich činnosti je tedy čistě obchodní – sociální prvek zde, na rozdíl od případů sdílení či spolupráce, zcela chybí.

V současnosti jsou nejznámějšími zástupci platform sdílené ekonomiky společnosti Uber a Airbnb, ačkoliv disruptivní (narušující) funkce obou z nich se projevují na jiných trzích a v mnoha ohledech jinými způsoby. Za nejvíce problematické aspekty obchodních modelů digitálních platform je považováno obcházení regulačních požadavků na výkon dané činnosti (včetně podnikání bez náležitého oprávnění), „ohybání“ právních kategorií pro jednotlivé formy výkonu práce, jednostranně diktované obchodní podmínky spolupráce a dále též porušování právních předpisů zejména v oblasti práva na ochranu osobních údajů a zázkazu nekalé soutěže.

V nedávné minulosti se pracovní vztahy daly definovat jednoduše jako pracovní poměr na dobu neurčitou mezi jediným zaměstnancem a jediným zaměstnavatelem. Takovému pracovní uspořádání je označováno za „standardní“ formu zaměstnání. Nicméně během posledních dvaceti let proces globalizace, technologického pokroku a demografických změn společnosti vyústil v podstatný nárůst „nестandardních“ forem zaměstnání,⁵⁸ tedy zejména k výkonu práce na základě pracovních smluv na dobu určitou, dohod o pracích konaných mimo pracovní poměr, částečných úvazků, příležitostné práce, včetně práce na zavalanou, agenturního zaměstnávání anebo závislé či předstírané (skryté) samostatně výdělečné činnosti. Některé z výše uvedených typů nестandardních forem zaměstnání budou blíže popsány v tomto textu.

Ekonomická krize z roku 2008 dále přispěla k nárůstu nedobrovolného zaměstnání především na částečné úvazky a dobu určitou. V roce 2016 tvořily 39 % pracující populace Evropské unie osoby v nестandardních formách zaměstnání a osoby samostatně výdělečně činné (OSVČ). Odhaduje se, že až polovina těchto osob je vystavena riziku chybějícího dostatečného přístupu k sociální ochraně – OSVČ jsou přítom v deseti členských státech EU zcela vyloučeny z ochrany před ztrátou zaměstnání.⁵⁹

⁵⁶ O zakázkové ekonomice se mluví v souvislosti se skutečností, že pracovníci sdílené ekonomiky jsou ve většině případů placeni dle množství splněných zakázek, tudíž pouze pracují a jen za čas, v němž práci reálně vykonávají, nikoliv tedy, na rozdíl od zaměstnanců, za čas, kdy si práci shánějí či se na ni připravují.

⁵⁷ Zákazníci sdílené ekonomiky totiž platí za *přístup* ke zboží či službám jiných osob. K tomu blíže: ECKHARDT, G. M. – BARDHI, F. The Sharing Economy Isn't About Sharing At All. *Harvard Business Review* [online]. 2015-01-28 [cit. 2018-02-28]. Dostupné z: <https://hbr.org/2015/01/the-sharing-economy-isnt-about-sharing-at-all>.

⁵⁸ Non-standard forms of employment. In: *International Labour Organization* [online]. [cit. 2018-02-24]. Dostupné z: <http://www.ilo.org/global/topics/non-standard-employment/lang-en/index.htm>.

⁵⁹ Konzultační dokument Evropské komise C(2017) 7773 final ze dne 20. listopadu 2017 druhá fáze konzultace sociálních partnerů podle článku 154 SFEU o možném opatření zaměřeném na řešení problémů přístupu k sociální ochraně pro osoby ve všech formách zaměstnání v rámci Evropského pilíře sociálních práv, s. 5. Dostupný z: <http://www.ilo.org/global/topics/non-standard-employment/lang-en/index.htm>.

Přestože za poslední čtyři roky vzniklo více než pět milionů pracovních míst a míra zaměstnanosti v Evropské unii je vyšší než kdykoliv dříve, práci má 236 milionů lidí,⁶⁰ dle nedávného průzkumu zhruba 119 milionů (23,7 %) populace Evropské unie žije na hranici chudoby nebo sociálního vyloučení.⁶¹ V tomto ohledu se dá, zejména mezi osobami samostatně výdělečně činnými a osobami vykonávajícími práci v nestandardních formách zaměstnání a nízkopříjmových zaměstnáních,⁶² hovořit o nárůstu „pracující chudoby“,⁶³ k níž dlouhodobě zvyšování počtu vysoce nejistých pracovních míst vytvářených nejen digitálními platformami jistě přispívá. Dostupná data vypovídají o tom, že na úrovni Evropské unie lze jako „pracující chudobu“ kvalifikovat až 6 % zaměstnanců a 18 % osob samostatně výdělečně činných.⁶⁴

2.3 Vliv sdílené ekonomiky na sociální ochranu pracovníků

Sdílenou ekonomiku ovšem nelze jako svébytný jev vnímat izolovaně od daleko komplexnějších procesů změn jako je automatizace, digitalizace a robotizace, na jejichž průvodní negativní jevy se národní trhy práce s ohledem na specifika konkrétních odvětví budou muset připravit. Především v souvislosti s diskuzí na téma *budoucnost práce* či *práce 4.0*, jak je nazývána práce v době postupující automatizace a robotizace, bývá zdůrazňována důležitost sociální ochrany, průběžného vzdělání, možnosti rekvalifikace a testování inovativních alternativních systémů sociální ochrany, jako například koncept základního nepodmíněného příjmu.

V Bílé knize o budoucnosti Evropy z 1. března 2017⁶⁵ Evropská komise upozorňuje na potřebu zavedení nových sociálních práv, a to zejména v době silné robotizace a digitalizace společnosti, „*kteřá již dnes stírá rozdíly mezi zaměstnanci a samostatně výdělečně*

⁶⁰ Podle zprávy Evropské komise se zaměstnanost a sociální situace v EU stále zlepšuje. In: *European Commission Press Release Database* [online]. 2018-02-12 [cit. 2018-02-24]. Dostupné z: http://europa.eu/rapid/press-release_IP-18-721_en.htm.

⁶¹ Europe 2020 indicators – poverty and social exclusion. In: *Eurostat Statistics Explained* [online]. [cit. 2018-02-24]. Dostupné z: http://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/Europe_2020_indicators_-_poverty_and_social_exclusion.

⁶² Konzultační dokument Evropské komise C(2017) 7773 final ze dne 20. listopadu 2017 druhá fáze konzultace sociálních partnerů podle článku 154 SFEU o možném opatření zaměřeném na řešení problémů přístupu k sociální ochraně pro osoby ve všech formách zaměstnání v rámci Evropského pilíře sociálních práv, s. 5. Dostupný z: <http://ec.europa.eu/social/BlobServlet?docId=18619&langId=en>.

⁶³ Dle definice Evropské komise jsou za „pracující chudobu“ označovány osoby starší 18 let pracující déle než 6 měsíců s ekvivalentním disponibilním příjmem pod hranicí rizika chudoby. Příjem na hranici chudoby je stanoven jako 60 % mediánu ekvivalizovaného disponibilního příjmu domácnosti. Blíže viz: In work at-risk-of-poverty rate. In: *Eurostat* [online]. [cit. 2018-02-24]. Dostupné z: <http://ec.europa.eu/eurostat/web/products-datasets/-/tsdsc320>.

⁶⁴ HANZL-WEIß, D. – VIDOVIC, H. Working poor in Europe. In: *Eurofound* [online]. 2010-04-05 [cit. 2018-02-24]. Dostupné z: <https://www.eurofound.europa.eu/observatories/eurwork/comparative-information/working-poor-in-europe>.

⁶⁵ Bílá kniha o budoucnosti Evropy COM(2017) 2025 final ze dne 1. 3. 2017. Dostupné z: <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/CS/TXT/HTML/?uri=CELEX:52017DC2025&from=CS>.

činnými osobami, zbožím a službami nebo mezi spotřebiteli a výrobci,“ aby tak bylo možné maximálně využít nových příležitostí a zároveň zmírňovat jejich negativní dopady na společnost.

Na Bílou knihu o budoucnosti Evropy navazuje Diskusní dokument o sociálním rozměru Evropy, vydaný Evropskou komisí 26. dubna 2017⁶⁶, který poukazuje na skutečnost, že pracovníci se v důsledku rozmachu obchodních modelů digitálních platform musí vyrovnávat s rychlými změnami, jimž jsou nuceni se neustále přizpůsobovat, což často znamená přijímat flexibilnější formy práce. To může být pro mnohé zdrojem nejistoty – průměrný pracovník může v budoucnu vystřídat daleko více zaměstnání v různých formách, čímž se mu však naskytne „více příležitostí pracovat na volné noze a mít několik zaměstnání najednou.“⁶⁷

Je zde též poznamenáváno, že v důsledku sílící polarizace trhu práce, tj. postupného vyprazdňování standardních pracovních míst na střední úrovni kvalifikace, dojde k nárůstu mzdových nerovností a lidé s nízkou úrovní kvalifikace budou mít stále větší problém vymáhat se z nekvalitního zaměstnání a stále menší vyhlídky na kariérní postup.⁶⁸ Vlivem digitalizace tak přestane mnoho z dnešních pracovních míst existovat a namísto nich vzniknou nová, vyžadující dodatečnou kvalifikaci odpovídající novým technologiím. Z tohoto důvodu je třeba, aby vzdělávací systémy na takovéto požadavky pracovního trhu dostatečně pružně reagovaly a aby pracovníci měli možnost si svou kvalifikaci doplňovat.⁶⁹

„V souvislosti s novou podobou pracovního světa vyvstávají otázky nad tím, do jaké míry budou pracovní místa v budoucnu kvalitní z hlediska výdělků, jistoty zaměstnání a pracovních podmínek. Změnami jsou ovlivňovány také sítě sociální pomoci, dávky, penzijní plánování, péče o děti či zdravotní péče. Důsledkem změn může být rovněž uzpůsobování pracovní doby, doby odpočinku a požadavků na zdraví a bezpečnost. (...) Dojde také na zavedení nových sociálních práv, jež budou změnám v pracovním světě odpovídat.“⁷⁰

Vzhledem ke skutečnosti, že naprostá většina pracovníků sdílené ekonomiky nevykonává práci v základním pracovněprávním vztahu (tedy v pracovním poměru či na základě dohody o provedení práce či dohody o pracovní činnosti),⁷¹ nevztahuje se na online platformy – zaměstnavatele v širším slova smyslu – povinnost odvádět za své pracovníky odvody do systémů sociálního zabezpečení, poskytovat jim odměnu alespoň v zákonem stanovené minimální výši a obecně naplňovat další požadavky vyžadované příslušnými pracovněprávními předpisy.

⁶⁶ Diskusní dokument o sociálním rozměru Evropy COM(2017) 206 ze dne 26. 4. 2017. Dostupné z: https://ec.europa.eu/commission/sites/beta-political/files/reflection-paper-social-dimension-europe_cs.pdf.

⁶⁷ Ibid., s. 17.

⁶⁸ Ibid., s. 17.

⁶⁹ Ibid., s. 18.

⁷⁰ Ibid., s. 18–19.

⁷¹ Ředitelství pro vnitřní politiky EU. The Social Protection of Workers in the Platform Economy. In: *Evropský parlament* [online]. 2017-12-07 [cit. 2018-02-18], s. 67 an. Dostupné z: [http://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2017/614184/IPOL_STU\(2017\)614184_EN.pdf](http://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2017/614184/IPOL_STU(2017)614184_EN.pdf).

2.4 Pracovní status pracovníků sdílené ekonomiky

V současné době platí, že přestože typický pracovník sdílené ekonomiky přistoupil na smluvní podmínky, v nichž je jednostranně označován za nezávislého dodavatele,⁷² ve většině případů pracovníci sdílené ekonomiky ovšem nejsou v postavení nezávislého profesionála nadaného určitou zvláštní dovedností, za jejíž poskytnutí si účtují poplatek zohledňující nejen zamýšlený zisk, ale i náklady na práci, včetně nákladů spojených s vlastním pojištěním, prostojů a doby odpočinku v práci. Typickým pracovníkem sdílené ekonomiky je buď osoba samostatně výdělečně činná vykonávající svou činnost v závislém postavení (tzv. *dependent self-employed*), anebo osoba, která je jednostranně označována za osobu samostatně výdělečně činnou, ovšem naplňuje formální znaky zaměstnance (tzv. předstíraná samostatně výdělečná činnost,⁷³ neboli *bogus self-employment*).⁷⁴ Oba tyto typy výkonu práce pro digitální platformy budou dále popsány níže.

Závislý výkon samostatně výdělečné činnosti

Závislé osoby samostatně výdělečně činné pracují většinou pouze pro jednoho či dva klienty (příjemce služeb), a to za podobných podmínek jako zaměstnanci, ovšem bez práv a ochrany, které zaměstnanci požívají na základě pracovněprávní regulace a kolektivních smluv.⁷⁵ V mnoha případech se hranice mezi závislou osobou samostatně výdělečně činnou a zaměstnancem stírá. Ve skutečnosti je toto rozlišení zásadní, a to mimo jiné i z důvodu omezeného přístupu k sociální ochraně⁷⁶ či v minimálních standardech pracovních podmínek, včetně úpravy práce přesčas, doby odpočinku v práci a stanovením minimální mzdy.

Definici závislé osoby samostatně výdělečně činné (*dependent self-employed*) do svých právních řádů již zahrnula například Belgie, Německo, Itálie, Španělsko, Řecko, Nizozemsko, Rumunsko či Portugalsko.⁷⁷ Znaky ekonomické závislosti jsou vyjádřeny především procentem celkových příjmů pocházejících od jediného, případně dvou hlavních příjemců služeb (většinou v rozmezí 75 % až 80 % celkových příjmů, například v Řecku se ovšem k tomuto hledisku nepřihlíží vůbec),⁷⁸ eventuálně aspektem výkonu práce

⁷² Ibid., s. 67.

⁷³ Disguised employment / Dependent self-employment. In: *International Labour Organization* [online]. [cit. 2018-02-24]. Dostupné z: http://www.ilo.org/global/topics/non-standard-employment/WCMS_534833/lang-en/index.htm.

⁷⁴ Analytický dokument SWD(2017) 381 ze dne 20. 11. 2017 ke Konzultačnímu dokumentu. In: *Evropská komise* [online]. 2017, s. 12–14. Dostupné z: <http://ec.europa.eu/social/BlobServlet?docId=18596&langId=en>.

⁷⁵ Ibid., s. 12.

⁷⁶ Například tím, že účast na sociálním pojištění je dobrovolná, jako je tomu v České republice u nemocenského pojištění, tudíž si ho OSVČ musí hradit nad rámec mzdy a zaměstnavatel jim na jeho úhradu nepřispívá.

⁷⁷ Analytický dokument SWD(2017) 381 ze dne 20. 11. 2017 ke Konzultačnímu dokumentu. In: *Evropská komise* [online]. 2017, s. 12–14. Dostupné z: <http://ec.europa.eu/social/BlobServlet?docId=18596&langId=en>.

⁷⁸ Ibid., s. 153.

v prostorách či pod dohledem příjemce služeb (Nizozemsko),⁷⁹ anebo podmínkou neexistence vlastních zaměstnanců (Španělsko).⁸⁰ V souvislosti s touto ekonomickou závislostí většina výše uvedených členských států závislým osobám samostatně výdělečně činným přiznala více sociálních práv těm standardním (např. větší přístup k podpoře v nezaměstnanosti v Portugalsku,⁸¹ povinná účast na úrazovém pojištění ve Španělsku⁸² či důchodovém pojištění v Německu,⁸³ případně v Rumunsku univerzální povinnost odvodu zdravotního a důchodového pojištění, na němž se stejným dílem podílí jak poskytovatel, tak příjemce služeb).⁸⁴

Předstíraný (skrytý) výkon samostatně výdělečné činnosti

V množině závislých osob samostatně výdělečně činných lze však nadto rozlišit ještě samostatnou skupinu osob zvláště zranitelných vůči zneužití, které jsou k výkonu samostatně výdělečné činnosti nuceny z důvodu nedostatku jiných pracovních příležitostí. Jedná se o tzv. předstíranou (skrytou) samostatně výdělečnou činnost (*bogus self-employment*). Tito pracovníci by za normálních okolností naplnili formální znaky zaměstnance, ale namísto toho jsou jednostranně označováni za osoby samostatně výdělečně činné. Podfízený pracovní vztah je zde vydáván za samostatné podnikání z důvodů snížení nákladů práce (vyhnout se daňovým a sociálním odvodům, případně i přenesení rizika podnikání a nákladů na obstarání prostředků k výkonu práce na daného pracovníka), jakož i vyloučení pracovněprávní ochrany (například taxativní důvody výpovědi ze strany zaměstnavatele či nárok na odstupné).⁸⁵

U předstírané samostatně výdělečné činnosti se většinou jedná o osobu vykonávající práci, k níž není třeba žádné kvalifikace, a která je z tohoto důvodu zcela nahraditelná a zanedbatelně placená, často i pod úrovní zákonné minimální mzdy stanovené pro zaměstnance. Takováto osoba je, především vlivem své ekonomické závislosti na digitální platformě a soustavné kontroly z její strany, v postavení zaměstnance pracujícího ve vysoce nestandardní formě zaměstnání (zejména příležitostná práce, zahrnující i práci „na zavolanou“, tzv. *on demand*), umožňující zaměstnavateli přidělit zaměstnanci práci až, či pokud, to bude potřebovat, kdy tak zaměstnanec nemá předem stanovené rozvržení pracovní doby. V určitých případech zná pouze minimální či maximální délku této pracovní doby.⁸⁶

⁷⁹ Ibid., s. 157.

⁸⁰ Ibid., s. 153.

⁸¹ Ibid., s. 158.

⁸² Ibid., s. 153.

⁸³ Ibid., s. 151.

⁸⁴ Ibid., s. 159.

⁸⁵ Ibid., s. 13.

⁸⁶ Nicméně některé pracovní úvahy v rámci tzv. *zero-hour contracts* nezaručují pracovníkům ani to a umožňují tak zaměstnavateli dle své úvahy zaměstnanci práci nepřidělit vůbec.

Digitální platforma zde naplňuje buď definici zaměstnavatele (jak bylo rozhodnuto Londýnským pracovním tribunálem v případě společnosti Uber),⁸⁷ anebo agentury práce⁸⁸ (za tu by šly považovat platformy zprostředkávající crowdsourcing,⁸⁹ jako například platforma Mechanical Turk společnosti Amazon).

Existuje několik důvodů, proč je předstíraná samostatně výdělečná činnost na vzestupu. Jedním z nich jsou nízké formální požadavky na založení živnosti, díky nimž se sofistikovanější formy předstírané samostatně výdělečné činnosti postupně vyvinuly. Dalšími jsou relativně vysoká regulace určitých národních trhů práce a vysoké nemzdové náklady na práci.⁹⁰

Na rozdíl od motivace pracovníků přijmout pracovní uspořádání v pozici závislé osoby samostatně výdělečně činné (například časová flexibilita, vyšší autonomie, daňové výhody a nižší odvody na sociální zabezpečení), důvodem přistoupení na předstíranou samostatně výdělečnou činnost je pouze nepříznivá ekonomická situace dotčených pracovníků – flexibilita a autonomie se totiž u předstíraného výkonu samostatně výdělečné činnosti vytrácejí.⁹¹

2.5 Současný stav sociální ochrany pracovníků sdílené ekonomiky

V obou výše uvedených případech je výsledný stav podobný – jedná se o osoby, na které je přenesena odpovědnost za vlastní pojištění proti takovým sociálním událostem jako je zejména nemoc, těhotenství a mateřství či rodičovství, anebo třeba nutnost pečovat o jinou osobu blízkou. Často je však jejich příjem (především vykonávají-li předstíranou samostatně výdělečnou činnost) natolik nízký, že na tyto „zbytné“ výdaje jim finanční prostředky nemusí vystačit. Je zároveň opakovaně konstatováno, že čím větší poměr celkového příjmu dané osoby je tvořen příjmem z výkonu práce pro digitální platformy, tím je tato osoba finančně závislejší a méně chráněna proti sociálním událostem, včetně zajištění na stáří.⁹²

⁸⁷ Rozhodnutí pracovního tribunálu ve věci *Aslam, Farrar and Others v Uber & Others* sp. zn. 2202551/2015. Dostupné z: <https://www.judiciary.gov.uk/judgments/mr-y-aslam-mr-j-farrar-and-others-v-uber/>.

⁸⁸ Ve smyslu směrnice Evropského parlamentu a Rady 2008/104/ES ze dne 19. listopadu 2008 o agenturním zaměstnávání se „agenturou práce“ rozumí fyzická nebo právnická osoba, která v souladu s vnitrostátními právními předpisy uzavírá pracovní smlouvy nebo je v pracovněprávním vztahu se svými zaměstnanci, aby je mohla přidělit uživatelům, u nichž tyto zaměstnanci po přechodnou dobu pod jejich dohledem a vedením pracují. To odpovídá definici agentury práce, které bylo uděleno povolení ke zprostředkování zaměstnání v právním řádu České republiky ve smyslu § 14 odst. 1 písm. b) zákona č. 425/2004 Sb., o zaměstnanosti, ve znění pozdějších předpisů.

⁸⁹ Plnění pracovních úkolů blíže nespecifikovanou skupinou osob („davem“). Více o platformách crowdsourcingu lze nalézt zde: <http://faircrowd.work/>.

⁹⁰ Analytický dokument SWD(2017) 381 ze dne 20. 11. 2017 ke Konzultačnímu dokumentu. In: *Evropská komise* [online]. 2017, s. 12–14. Dostupné z: <http://ec.europa.eu/social/BlobServlet?docId=18596&langId=en>.

⁹¹ *Ibid.*

⁹² Ředitelství pro vnitřní politiku EU. The Social Protection of Workers in the Platform Economy. In: *Evropský parlament* [online]. 2017-12-07 [cit. 2018-02-18], s. 67 an. Dostupné z: [http://www.europarl.europa.eu/Reg-DATA/etudes/STUD/2017/614184/IPOL_STU\(2017\)614184_EN.pdf](http://www.europarl.europa.eu/Reg-DATA/etudes/STUD/2017/614184/IPOL_STU(2017)614184_EN.pdf).

Za těchto podmínek vyvstává otázka, jak přetvořit současné systémy sociálního zabezpečení tak, aby sociální záchranná síť (*safety net*) zachytila i dramaticky narůstající počet pracovníků sdílené ekonomiky (včetně osob pracujících s proměnlivým a občas do poslední chvíle nejistým rozvržením pracovní doby), na které se nyní tato záchranná síť nevztahuje a pro něž přitom jakákoliv nečekaná sociální událost může mít až likvidační dopad.

2.6 Opatření nezbytná k zajištění sociální ochrany pracovníků

Studie sociální ochrany pracovníků sdílené ekonomiky (dále jen „Studie“)⁹³ vypracovaná v listopadu roku 2017 na žádost Výboru Evropského parlamentu pro zaměstnanost a sociální věci (EMPL) nastiňuje několik možných opatření, jak zaručit sociální ochranu pracovníků sdílené ekonomiky. Jedná se o jakési „menu“ z něhož lze předpokládat, že určitá opatření budou reflektována v navazujícím sekundárním právu Evropské unie. Studie je založena na analýze literatury a předchozích výzkumech týkajících se sdílené ekonomiky a zahrnuje výsledky padesáti rozhovorů se zúčastněnými odborníky z osmi členských států EU, jakož i průzkumu mezi 1200 pracovníky platform sdílené ekonomiky.⁹⁴

Studie zdůrazňuje potřebu přijetí opatření zejména v následujících oblastech relevantních pro tento příspěvek: pracovní právo, právo sociálního zabezpečení, daňové právo, podmínky odměňování a nastavení minimálních standardů.

Pracovní právo

Studie se předně staví odmítavě k vymezení pracovníků sdílené ekonomiky jako zvláštní kategorie zaměstnanců, jelikož dle Studie lze vysledovat, že je-li určitá skupina zaměstnanců vymezena velice úzce, jako je tomu například u zaměstnanců agentur práce či v některých právních řádech u zaměstnanců pracujících na částečné úvazky, zaměstnavatelé jsou sofistikovanými způsoby schopni se naplnění příslušné definice vyhnout. Preferovaným přístupem je tudíž normativně upravit samotnou definici zaměstnance, eventuálně osoby samostatně výdělečně činné, ve vnitrostátních právních předpisech tak, aby formu vzájemné spolupráce bylo možné soudně překvalifikovat v každém jednotlivém případě individuálně.

Studie v tomto ohledu nicméně za účelem předcházení vleklým soudním procesům navrhuje zřízení zvláštního nezávislého orgánu s pravomocí rozhodovat spory o přiznání statusu zaměstnance a dále v takovýchto sporech přenést důkazní břemeno (ne)existence pracovněprávního vztahu na dotčené platformy.⁹⁵ Nad rámec znění Studie zde lze doplnit,

⁹³ Ibid.

⁹⁴ Ibid., s. 10.

⁹⁵ Ibid., s. 103.

že například v Estonsku soudy přiznaly místním daňovým úřadům pravomoc pro účely dodatečného vyměření daně překvalifikovat smlouvu o poskytování služeb uzavřenou s konkrétním pracovníkem na smlouvu pracovní.⁹⁶

Pracovníci digitálních platform by obecně rovněž měli být lépe informováni o svých právech a právních nárocích a zejména právo být předem informován o podstatných aspektech pracovního vztahu by se mělo uplatňovat také na závislé osoby samostatně výdělečně činné.

Studie dále doporučuje upravit právní předpisy tak, aby umožňovaly výkon kolektivních práv všemi pracovníky sdílené ekonomiky, a požaduje zároveň zajištění, aby se již existující kolektivní smlouvy uplatňovaly i na ty pracovníky sdílené ekonomiky, kteří jsou osobami samostatně výdělečně činnými.

V neposlední řadě je zdůrazňována potřeba zpřísnění sankcí za nedodržování výše uvedených pravidel tak, aby naplňovaly svou generálně preventivní funkci.⁹⁷

Právo sociálního zabezpečení

Co se týče rámce sociální ochrany, i zde Studie vyjadřuje skeptický názor na cestu vydělení pracovníků sdílené ekonomiky jako zvláštní kategorie, jíž budou uznána zvláštní sociální práva. Přiklání se spíše k více inkluzivnímu přístupu, který by zahrnoval do budoucna stále rostoucí skupinu pracovníků v nestandardních formách zaměstnání a osob samostatně výdělečně činných tak, aby do ní spadaly všechny pracující osoby a byla jim tak zajištěna stejná míra sociální ochrany. Takováto sociální ochrana by měla zahrnovat povinné důchodové pojištění, zajišťovat kontinuitu sociálního pojištění a práv náležejících pracovníkům neohledně na přechod mezi různými formami výkonu práce (např. pracovní poměr, dohody o pracích konaných mimo pracovní poměr, OSVČ atp.) a zrušení případné podmínky minimální výše rozhodného příjmu pro účast na sociálním pojištění. Dále je třeba podporovat odklon od příspěvkových pojistných systémů k nepříspěvkovým systémům založeným na plošném zdanění a v souvislosti s tím i sjednocení míry zdanění bez ohledu na právní formu výkonu práce.⁹⁸ Obecně Studie konstruuje ideál posunu směrem k univerzálním dávkám v rámci systému sociálního zabezpečení, které odstraňují potřebu stanovení komplexních pravidel pro určování vzniku nároku na dávku.

⁹⁶ Analytický dokument SWD(2017) 381 ze dne 20. 11. 2017 ke Konzultačnímu dokumentu. In: *Evropská komise* [online]. 2017, s. 12–14. Dostupné z: <http://ec.europa.eu/social/BlobServlet?docId=18596&langId=en>. Ibid., s. 153.

⁹⁷ Ředitelství pro vnitřní politiky EU. *The Social Protection of Workers in the Platform Economy*. In: *Evropský parlament* [online]. 2017-12-07 [cit. 2018-02-18], s. 103. Dostupné z: [http://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2017/614184/IPOL_STU\(2017\)614184_EN.pdf](http://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2017/614184/IPOL_STU(2017)614184_EN.pdf).

⁹⁸ Ibid., s. 104.

Podmínky odměňování

Z důvodu navázání výše a/nebo nároku na sociální dávky na výši odměny Studie doporučuje usilovat o zvýšení odměn za práci pro digitální platformy, čímž by se zvýšila výše příspěvků do systémů sociálního zabezpečení a současně snížila potřeba vyplácet dávky z nich.⁹⁹ V souvislosti s tím je doporučeno upravit právní regulaci minimální mzdy tak, aby dopadala i na pracovníky digitálních platform, a dále zvýšit tuto částku pro případy, kdy platforma nařídí výkon práce nad předem sjednanou pracovní dobu, aby tak byly digitální platformy motivovány rozvrhovat garantovanou pracovní dobu co nejrozměněji, čímž má zároveň dojít k minimalizaci nejistoty spojené s prací „na zavalanou“. Nároky na placenou dovolenou by se kromě toho měly vztahovat i na osoby s vysoce flexibilně sjednanými pracovními podmínkami.

V dlouhodobém hledisku Studie doporučuje Evropské unii a členským státům zvážit, zda by problémy spojené s nízkým finančním ohodnocením pracovníků digitálních platform nevyřešilo zavedení základního nepodmíněného příjmu.¹⁰⁰

Nastavení minimálních standardů

Důležitým nástrojem pro samotné pracovníky je dle Studie zajištění možnosti vyjednávat podmínky spolupráce a schopnost plnění těchto podmínek účinně vymáhat. V současné době jsou podmínky spolupráce v naprosté většině případů jednostranně diktovány a eventuálně měněny digitálními platformami ve formě „ber nebo nech být“.¹⁰¹ V otázce regulace jednostranně výhodných obchodních podmínek, uzavírání smluv mezi vzájemně nerovnými stranami a specifik digitálního prostředí Studie navrhuje inspirovat se právní úpravou spotřebitelských smluv¹⁰² a smluv uzavíraných prostřednictvím prostředků komunikace na dálku (tzv. distančním způsobem).¹⁰³ Pokud je v obchodních podmínkách odměna navázána na jednotlivé zakázky, podmínky vyplacení odměny by měly být srozumitelné. Studie doporučuje zavedení přísné úpravy podmínek pro nevyplacení odměny za vypracovanou zakázku, včetně zajištění toho, aby statistiky četnosti neproplacení odměny neovlivňovaly hodnocení kvality práce daného pracovníka, respektive jeho online hodnocení (rating).¹⁰⁴

⁹⁹ Ibid., s. 105–106.

¹⁰⁰ Ibid., s. 106.

¹⁰¹ Ibid., s. 101.

¹⁰² V českém právním prostředí viz § 1810 an. zákona č. 89/2012 Sb., občanský zákoník, ve znění pozdějších předpisů.

¹⁰³ V českém právním prostředí viz § 1824 an. zákona č. 89/2012 Sb., občanský zákoník, ve znění pozdějších předpisů.

¹⁰⁴ Ředitelství pro vnitřní politiky EU. The Social Protection of Workers in the Platform Economy. In: *Evropský parlament* [online]. 2017-12-07 [cit. 2018-02-18], s. 106–107. Dostupné z: [http://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2017/614184/IPOL_STU\(2017\)614184_EN.pdf](http://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2017/614184/IPOL_STU(2017)614184_EN.pdf).

Co se týče systémů hodnocení, Studie upozorňuje na nespravedlivé a svémocné ratingové systémy¹⁰⁵ a zdůrazňuje, že tyto systémy je nezbytné vyvíjet transparentně a o konkrétních kritériích hodnocení je třeba pracovníky odpovídajícím způsobem informovat a projednat je s nimi na příslušných úrovních. Pracovníkům by měly být k dispozici informace o jejich zákaznicích, včetně údajů o četnosti případů nezaplacení odměny ze strany těchto zákazníků.

Dále by pracovníkům mělo svědčit právo rozporovat neproplacení odměny a hodnocení jimi vykonané práce či výsledky kvalifikačních testů a deaktivace účtu by měly být vždy přezkoumány pracovníkem platformy (tj. člověkem) v rámci spravedlivých, transparentních a nezávislých procesů přezkumu. Studie obsahuje též požadavek na sledovatelnost, exportovatelnost a přenositelnost pracovní historie a historie hodnocení (rating) pracovníků k jiné platformě,¹⁰⁶ což mimo jiné odpovídá právním požadavkům v oblasti práva na ochranu osobních údajů přímo použitelné ve všech členských státech Evropské unie.¹⁰⁷

2.7 Návrh regulace na úrovni Evropské unie – obecně

Způsob, jakým bude upravena regulace digitálních platform do budoucna, záleží na tom, jakým směrem se Evropská unie vydá. Výše uvedená Bílá kniha o budoucnosti Evropy nastiňuje pět různých scénářů vzájemné spolupráce všech členských států – od zachování současného nastavení, až k utužení této spolupráce a sjednocení právních úprav týkajících se například daní, vzdělání či systémů sociálního zabezpečení napříč celou Evropskou unií. Takovýto scénář by sjednocením právní úpravy jednotlivých členských států v oblasti sociálního zabezpečení umožnil efektivní uchopení sdílené ekonomiky a její regulaci tak, aby byla prováděna ku prospěchu, nikoliv na úkor, pracovníků. Společný model by ovšem nutně zároveň hůře reflektoval individuální míru zastoupení společností

¹⁰⁵ V případě většiny platform pracovníci od zákazníků po poskytnutí své služby dostávají hodnocení spokojenosti. Zákaznická hodnocení pracovníci nemohou ovlivnit a platformy většinou ani neumožňují jejich přezkum s tím, že jako nezávislí zprostředkovatelé nemohou do těchto dvoustranných vztahů zasahovat. Některé platformy jako je například Amazon Mechanical Turk, zprostředkovávající virtuální trh práce, na němž pracovníci plní mini-zakázky, jako jsou drobné překlady či rozpoznávání objektu na obrázku, pro zákazníky, jimiž jsou často velké korporace či technologické start-upy, a jejichž práce z velké části slouží ke zdokonalování schopností algoritmů těchto korporací, jdou nicméně ještě dál a umožňují, aby zákazníci za odvedenou práci v případě nespokojenosti nezaplátili pracovníkům odměnu vůbec (výsledek práce si ovšem dle pravidel stanovených platformou i přesto můžou ponechat, což vede k častému výskytu podvodných jednání). Pracovník v takovéto situaci nemá možnost přezkumu důvodu a oprávněnosti nevyplacení odměny, ovšem přesto se všem budoucím potenciálním zákazníkům zobrazí statistika nevyplacení odměny, nereflaktující oprávněnost daného jednání. Více informací lze nalézt na neoficiálních diskuzních fórech týkajících se platformy Amazon Mechanical Turk, jako například zde: <https://www.mturkcrowd.com/threads/disputing-a-rejected-hit-have-you-ever-done-this.1579/>.

¹⁰⁶ Ředitelství pro vnitřní politiky EU. The Social Protection of Workers in the Platform Economy. In: *Evropský parlament* [online]. 2017-12-07 [cit. 2018-02-18], s. 106–107. Dostupné z: [http://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2017/614184/IPOL_STU\(2017\)614184_EN.pdf](http://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2017/614184/IPOL_STU(2017)614184_EN.pdf).

¹⁰⁷ Článek 20 Nařízení Evropského parlamentu a Rady (EU) 2016/679 ze dne 27. dubna 2016 o ochraně fyzických osob v souvislosti se zpracováním osobních údajů a o volném pohybu těchto údajů a o zrušení směrnice 95/46/ES (obecné nařízení o ochraně osobních údajů).

s obchodním modelem sdílené ekonomiky na trhu konkrétního členského státu, jakož i specifika místního trhu práce.

Nehledě na zvolený scénář nicméně iniciativa přípravy na práci 4.0 v rámci Evropské unie již začala, a to v různých podobách. Namátkou došlo ke zřízení Koalice pro digitální dovednosti a pracovní místa (*The Digital Skills and Jobs Coalition*)¹⁰⁸ a příslušných národních koalic, včetně té v České republice,¹⁰⁹ zaměřujících se na podporu digitální vzdělanosti za účelem zvýšení uplatnitelnosti na trhu práce. Byl zaveden Program EU pro zaměstnanost a sociální inovace, jehož cílem je „koordinace politik, sdílení osvědčených postupů, budování kapacit a testování inovačních politik“¹¹⁰ v oblasti zaměstnanosti, sociální oblasti a v oblasti pracovních podmínek za účelem mimo jiné podpory vypracování vhodných systémů sociální ochrany a politiky trhů práce. Rovněž lze též zmínit vznik Evropského fondu pro přizpůsobení se globalizaci, který poskytuje finanční pomoc pracovníkům propuštěným „v důsledku velkých strukturálních změn v celosvětovém obchodu souvisejících s globalizací.“¹¹¹

2.8 Evropský pilíř sociálních práv

Dne 17. listopadu 2017 došlo během Sociálního summitu pro růst a spravedlivý pracovní trh, který probíhal ve švédském Göteborgu, k přijetí Evropského pilíře sociálních práv¹¹² (dále jen „Evropský pilíř“). Přestože jde jen o doporučující dokument bez právní závaznosti, slouží jako základ pro navazující iniciativy a naznačuje tak směr budoucího vývoje snah o posílení sociálních práv na úrovni celé Evropské unie.

Evropský pilíř stanovuje požadavky ve třech základních oblastech – rovných příležitostech a přístupu na trh práce, spravedlivých pracovních podmínkách a sociální ochraně a sociálním začlenění. Uplatní se na všechny pracující osoby neohledně na jejich pracovní status, formu práce či délku jejího trvání, tudíž na většinu pracovníků sdílené ekonomiky a obecně na osoby v nestandardních formách zaměstnání.

V rámci těchto tří oblastí stanovuje Evropský pilíř celkem dvacet zásad, které deklarují a mírně rozvádějí sociální práva již standardně existující pro zaměstnance v základním pracovněprávním vztahu, jako je například zajištění spravedlivé mzdy umožňující důstojnou životní úroveň a přiměřené minimální mzdy uspokojující potřeby pracovníků a jejich rodin,

¹⁰⁸ Koalice pro digitální dovednosti a pracovní místa sdružuje členské státy, společnosti, sociální partnery, neziskové organizace a poskytovatele vzdělávání, kteří se zabývají nedostatkem digitálních dovedností v Evropě. Blíže viz: <https://ec.europa.eu/digital-single-market/en/digital-skills-jobs-coalition>.

¹⁰⁹ Blíže viz: <http://www.digikoalice.cz/>.

¹¹⁰ Program EU pro zaměstnanost a sociální inovace. In: *Ministerstvo práce a sociálních věcí* [online]. 2014-01-30 [cit. 2018-02-18]. Dostupné z: <https://www.mpsv.cz/cs/3452>.

¹¹¹ Evropský fond pro přizpůsobení se globalizaci (EGF). In: *Evropská komise* [online]. [cit. 2018-02-18]. Dostupné z: <http://ec.europa.eu/social/main.jsp?catId=326&langId=cs>.

¹¹² Evropský pilíř sociálních práv – 20 zásad. In: *Evropská komise* [online]. [cit. 2018-02-18]. Dostupné z: https://ec.europa.eu/commission/priorities/deeper-and-fairer-economic-and-monetary-union/european-pillar-social-rights/european-pillar-social-rights-20-principles_cs.

dále práva být na začátku pracovního vztahu písemně informován o právech a povinnostech z takového vztahu vyplývajících a o důvodu případné výpovědi. Mimoto se v kontextu sdílení ekonomiky a sociální ochrany v zásadě 5 (Bezpečné a adaptabilní zaměstnání), zásadě 6 (Mzdy) a zásadě 12 (Sociální práva) stanoví: „Musí se podporovat inovativní formy práce zajišťující kvalitní pracovní podmínky. (...) Musí se zamezit vzniku pracovních poměrů vedoucích k nejistým pracovním podmínkám, mimo jiné prostřednictvím zákazu zneužívání atypických pracovních smluv. (...) Všechny mzdy musí být stanovovány transparentním a předvídatelným způsobem. (...) Bez ohledu na typ a dobu trvání pracovního poměru mají zaměstnanci a za srovnatelných podmínek osoby samostatně výdělečně činné právo na přiměřenou sociální ochranu.“

2.9 Návrh směrnice o transparentních a předvídatelných pracovních podmínkách v Evropské unii

Právě zásadu 5 Evropského pilíře (Bezpečné a adaptabilní zaměstnání), spolu se zásadou 7 (Informace o pracovních podmínkách a ochrana v případě propuštění) blíže rozvádí Návrh směrnice o transparentních a předvídatelných pracovních podmínkách v Evropské unii¹¹³ (dále jen „Návrh směrnice“).

Návrh směrnice vznikl v důsledku hrozícího rizika „nedostatečné ochrany pracovníků, včetně těch v nových a nestandardních formách zaměstnání, a to v souvislosti s nutnou přizpůsobivostí trhu práce.“¹¹⁴ Jeho aplikace je rozšířena na všechny fyzické osoby, které po určitou dobu vykonávají pro jinou osobu a pod jejím vedením práci, za níž dostávají odměnu.¹¹⁵ Vztahuje se tedy jak na osoby vykonávající práci na základě smlouvy o poskytování služeb, tak na osoby pracující v rámci šedé ekonomiky. Definice zaměstnavatele je pak od této definice pracovníka odvozená.

Návrh směrnice zavádí právo na vyšší předvídatelnost práce pro pracovníky, jejichž rozvržení pracovní doby je většinou proměnné. Zahrnuje právo být předem informován o podstatných aspektech pracovního vztahu (včetně informace týkající se existujících institucí přijímajících příspěvky sociálního zabezpečení v rámci dané formy pracovního vztahu a rovněž jakékoliv ochrany související se sociálním zabezpečením, jež zaměstnavatel poskytuje), právo předem vymezení referenčních dnů a hodin (tj. časová období v konkrétně

¹¹³ Návrh směrnice COM(2017) 797 ze dne 21. 12. 2017 o transparentních a předvídatelných pracovních podmínkách v Evropské unii. Dostupné z: <https://ec.europa.eu/transparency/regdoc/rep/1/2017/CS/COM-2017-797-F1-CS-MAIN-PART-1.PDF>.

¹¹⁴ Souhrn posouzení dopadů – Průvodní dokument k návrhu směrnice Evropského parlamentu a Rady o transparentních a předvídatelných pracovních podmínkách v Evropské unii SWD(2017) 479 final ze dne 21. 12. 2017. In: *Evropská komise* [online]. 2017. Dostupné z: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/CS/TXT/?uri=CELEX%3A52017SC0479>.

¹¹⁵ Článek 2, odst. 1, písm. a) Návrhu směrnice.

vymezených dnech, kdy lze na žádost zaměstnavatele vykonávat práci), právo na přiměřenou lhůtu, v níž má být pracovník předem uvědomen o novém pracovním úkolu, právo na paralelní zaměstnání (zákaz konkurenčních doložek), právo požadovat jinou formu zaměstnání a obdržet v reakci na tuto žádost písemnou odpověď, právo na maximální trvání zkušební doby a právo na bezplatné školení, pokud jej vyžadují právní předpisy EU, vnitrostátní právní předpisy nebo kolektivní smlouvy.

Přestože Evropská odborová konfederace¹¹⁶ (organizace sdružující odborové organizace členských států EU, včetně Českomoravské konfederace odborových svazů) tento krok oceňuje, upozorňuje na to, že k zajištění účinnosti navrhovaných opatření bude potřeba dalších změn a lze podle ní očekávat, že dotčení zaměstnavatelé vyvinou způsoby, jak se plnění povinností obsažených v Návrhu směrnice vyhnout.¹¹⁷ Dále též označuje za naprosto nedostatečnou úpravu práva pracovníků zažádat o přefazování na jinou formu zaměstnání s předvídatelnějšími a jistějšími pracovními podmínkami (článek 10 Návrhu směrnice), kdy zaměstnavateli náleží pouze povinnost takovému pracovníkovi v předepsané lhůtě a v písemné formě odpovědět (tj. tuto žádost může bez omezení odmítnout). Evropská odborová konfederace projevuje také zklamání nad tím, že Evropská komise nepředložila žádná účinná opatření, která by regulovala zneužívání flexibility pracovníků, jako případy, kdy má pracovník příslibeno, že v určitém dni bude vykonávat práci, ale nakonec je odvolán domů, a to bez nároku na jakoukoliv odměnu.

Návrh směrnice v současné době (tj. ke dni 2. dubna 2019) čeká na první čtení v rámci Evropského parlamentu. Pokud dojde k přijetí Návrhu směrnice, členské státy budou povinny její obsah implementovat do svých národních právních řádů do dvou let od data nabytí účinnosti.

2.10 Konzultační dokument Evropské komise

Ve dnech 26. dubna 2017 a 21. září 2017 zahájila Evropská komise postupně dvě fáze konzultace s evropskými sociálními partnery, které se týkaly možného řešení problémů přístupu osob ve všech formách zaměstnání k sociální ochraně v rámci Evropského pilíře sociálních práv.¹¹⁸ Výsledný souhrn navrhovaných kroků v souvislosti s touto konzultací nastiňuje Konzultační dokument Evropské komise¹¹⁹ (dále jen „Konzultační dokument“), z nějž mimo jiné

¹¹⁶ Blíže viz: <https://www.etuc.org/>.

¹¹⁷ Blíže viz: <https://www.etuc.org/press/directive-transparent-and-predictable-working-conditions-first-major-step-forward-weaker#.WpbwUSXwapo>.

¹¹⁸ Konzultační dokument Evropské komise C(2017) 2611 final ze dne 26. 4. 2017 první fáze konzultace sociálních partnerů podle článku 154 SFEU o možné revizi směrnice o písemném prohlášení (směrnice 91/533/EHS) v rámci Evropského pilíře sociálních práv a Konzultační dokument Evropské komise C(2017) 6121 final ze dne 21. 9. 2017 druhá fáze konzultace sociálních partnerů podle článku 154 SFEU o možné revizi směrnice o písemném prohlášení (směrnice 91/533 / EHS) v rámci Evropského pilíře sociálních práv.

¹¹⁹ Konzultační dokument Evropské komise C(2017) 7773 final ze dne 20. listopadu 2017 druhá fáze konzultace sociálních partnerů podle článku 154 SFEU o možném opatření zaměřeném na řešení problémů přístupu k sociální ochraně pro osoby ve všech formách zaměstnání v rámci Evropského pilíře sociálních práv, s. 5. Dostupné z: <http://ec.europa.eu/social/BlobServlet?docId=18619&langId=en>.

vychází i výše uvedený Návrh směrnice a který by v budoucnu mohl být podkladem pro další právní předpisy na úrovni EU.

Konzultační dokument stanovuje tři požadavky na sociální ochranu pracovníků sdílené ekonomiky: 1. zajištění, aby všechny zaměstnané či samostatně výdělečně činné osoby měly formální a efektivní přístup k sociální ochraně (*princip pokrytí*); 2. zachování práv sociální ochrany při změně pracovního místa, odvětví, formy zaměstnání či při zahájení či ukončení výkonu samostatně výdělečně činnosti (*princip přenositelnosti*); a 3. zajištění přístupu k „uživatelsky přátelským“ informacím o právech a povinnostech souvisejících se sociální ochranou bez ohledu na formu konkrétního pracovního uspořádání (*princip transparentnosti*).

Co se týče *principu pokrytí*, jsou dle Konzultačního dokumentu osoby samostatně výdělečně činné v některých zemích příjemci dávek systému sociálního zabezpečení v nižších částkách či po kratší dobu než osoby v základním pracovněprávním vztahu, a to zejména v případě podpory v nezaměstnanosti (např. Dánsko, Estonsko, Řecko, Finsko), dávek nemocenské (např. Česká republika, Belgie, Bulharsko, Finsko) a mateřské (např. Polsko, Chorvatsko).¹²⁰ Až 17 milionům OSVČ a zhruba 8 milionům osob v nestandardních formách zaměstnání hrozí, že jim nevznikne nárok na podporu v nezaměstnanosti, a 12 milionům OSVČ a 2 milionům osob v nestandardních formách zaměstnání hrozí totéž u nároku na nemocenskou.¹²¹

Princip přenositelnosti sociálních práv se týká předně situací, kdy příslušné právní předpisy upravující podmínky vzniku nároku na dávku ze systému sociálního zabezpečení neuznávají jako rozhodnou dobu pro účast na pojištění dobu výkonu samostatně výdělečně činnosti či nestandardní formy zaměstnání.¹²²

Problematika nedostatečné *transparentnosti* se pak týká zejména neexistence jednotného zdroje (například systému či jiné evidence), kde by každá osoba mohla srozumitelným a jasným způsobem získat aktuální přehled o všech sociálních dávkách či službách sociální ochrany, které jsou jí k dispozici či na které jí vznikl nárok, a informovat se o svých možnostech. Důsledkem absence takového jednotného zdroje informací je nedostatečné povědomí osob o svých nárocích v oblasti sociální ochrany a podmínkách jejich vzniku.¹²³

V tomto ohledu například ve Francii či Litvě došlo k zavedení tzv. účtu osobní činnosti (*personal activity account*), který sdružuje různé formy výdělků do jediného účtu, a to za účelem navázání nároků na určité sociální dávky či služby na konkrétní osobu namísto na konkrétní pracovní status.¹²⁴ Ve Francii tak má každá osoba svůj vlastní účet, v němž se jí

¹²⁰ Ibid., s. 6–7.

¹²¹ Ibid., s. 7.

¹²² Ibid.

¹²³ Ibid.

¹²⁴ Analytický dokument SWD(2017) 381 ze dne 20. 11. 2017 ke Konzultačnímu dokumentu. In: *Evropská komise* [online]. 2017, s. 12–14. Dostupné z: <http://ec.europa.eu/social/BlobServlet?docId=18596&langId=en>.

sociální benefity načítají ve formě „bodů“, a to nehlédě na formu pracovní činnosti, kterou vykonává. V důsledku toho je posílena přenositelnost sociálních práv a zajištěna jejich transparentnost. Zejména v případě přechodu ze standardní formy zaměstnání k méně regulované formě práce, jako třeba výkonu samostatně výdělečné činnosti, takové osoby neprijdou o své již získané nároky (např. nárok na podporu v nezaměstnanosti bude trvat i po uplynutí ochranné lhůty, splnila-li daná osoba v předchozím zaměstnání podmínky vzniku nároku na ni).

V této souvislosti je v dokumentu Evropské komise *The Future of Work*¹²⁵ z 10. června 2016 rovněž navrhováno zřízení osobního účtu, který by náležel každé pracující osobě a kam by plynuly odvody od všech zaměstnavatelů, případně i samotných pracovníků, státních či soukromých institucí, a z nichž by pracovníci mohli čerpat prostředky na eventuální školení nebo rekvalifikační kurzy vztahující se ke konkrétním zakázkám.

2.11 Závěr

V souvislosti s dlouhou opomíjenou prioritou v oblasti stanovení a vymáhání ochrany pracovníků se začíná hovořit o tom, že všichni pracovníci by měli být nadáni univerzálními základními sociálními právy, bez nutnosti kvalifikovat se do určité skupiny oprávněných osob. Evropská unie tuto potřebu zřejmě reflektuje, je se současnou situací pracovníků sdílené ekonomiky poměrně podrobně obeznámena a na problémy s ní spojené se snaží nalézt odpověď.

Přestože doposud existující dokumenty vzniklé z iniciativy Evropské unie mají pouze charakter doporučení, návrhu či analýzy současného stavu, z jejich početnosti a pozornosti věnované popisu problematických aspektů digitálních platforem lze usuzovat, že finální regulace by měla být založena na podrobné znalosti situace pracovníků v rámci sdílené ekonomiky a na zohlednění všech faktorů podstatných pro správné uchopení negativních důsledků sdílené ekonomiky.

Bude ovšem záležet předně na tom, v jaké formě a v jaké míře závaznosti pro jednotlivé členské státy EU dojde ke zpracování výsledné regulace a s jakým úspěchem budou její závěry promítnuty do právních řádů jednotlivých členských států. Jak ovšem varuje Evropská odborová konfederace, orgány Evropské unie musí být ochotny a schopny pravidla stanovit tak, aby účinně vedla k zamýšlenému cíli a dále mít zejména vůli dodržování těchto pravidel vymáhat.

Nelze nicméně odhlédnout ani od nejistoty dalšího směřování Evropské unie a otázky rozsahu a intenzity vzájemné spolupráce, se kterou se aktuálně potýká. To platí i pro společné právní úpravy na úrovni sekundárního práva Evropské unie ve věcech sociální politiky, které

¹²⁵ Evropské centrum politické strategie. *The Future of Work. Skills and Resilience for a World of Change*. In: *Evropská komise* [online]. Dostupné z: http://ec.europa.eu/epsc/sites/epsc/files/strategic_note_issue_13.pdf.

v současné době mohou být upraveny nejvýše ve formě směrnice (tedy určením cílů a doby k jejich dosažení vhodnou změnou vnitrostátních právních řádů jednotlivými členskými státy). I pokud se totiž po zdlouhavých studiích a diskuzích s klíčovými partnery konkrétní směrnici či směrnice podaří přijmout ve znění zaručujícím účinné uplatňování práv pracovníků, respektive vymáhání plnění povinností digitálních platforem, z důvodu přechodných období pro její implementaci do národních právních řádů v délce trvání až několika let se může stát, že tato opatření budou zastaralá, ještě než vůbec stačí nabýt účinnosti.

Závěrem lze tedy konstatovat, že s ohledem na nejisté směřování Evropské unie a riziku opožděné účinnosti, nedostatečné přísnosti či vymahatelnosti navrhovaných norem sekundárního práva EU umožňujících jejich reálné obcházení či nedodržování nelze v současnosti s jistotou stanovit, kdy a jestli vůbec dojde k postupnému zlepšení pracovních podmínek pracovníků sdílené ekonomiky a posílení jejich sociálních práv.

3. Právo a ekonomická realita na finančním trhu: semper post festum?

Sandra Brožová

Hlavní myšlenky této kapitoly vycházejí ze skutečnosti, že sféra finančních služeb patří mezi ty právem regulované oblasti lidské činnosti, které v současnosti zaznamenávají velmi dynamický technologický rozvoj. Z tohoto důvodu budou v první části představeny významné nové trendy měnící podobu platebních služeb, což je oblast, v níž téměř každodenně vstupuje do právních vztahů každý z nás. Druhá část kapitoly potom identifikuje několik hlavních příčin, proč právní regulace finančních trhů reaguje na vývoj reality se zpožděním. Jsou diskutovány některé negativní důsledky tohoto stavu spolu s možnými doporučeními, jak je alespoň parciálně eliminovat, neboť pro poskytování služeb na finančním trhu je srozumitelná a stabilní právní úprava stejně potřebná jako pro jakoukoli jinou odbornou lidskou činnost.

3.1 Úvod

Při obstarávání běžných záležitostí soukromého nebo pracovního života z nás dnešní ekonomická realita činí každodenní uživatele finančních a platebních služeb. Následující kapitola se tedy zaměří na stav právní úpravy finančních a platebních služeb a ukáže na omezený potenciál právní regulace reagovat na požadavky probíhajícího vývoje. Kapitola pojednává o současných jevech v sektoru platebních služeb a uvede některé nové technologie, které pronikají do bankovní sféry. Bude tedy analyzovat jeden z každodenně přítomných aspektů společnosti v 21. století z pohledu toho, jak právo a jeho tvorba zvládá držet krok s technologickým vývojem.

Má-li právo efektivně regulovat existující finanční vztahy, musí rozumět jejich ekonomické podstatě.¹²⁶ Finanční sféra je dnes poměrně přísně svázána evropskou regulací z důvodu zajištění bezpečnosti transakcí, tudíž zde není příliš prostoru pro národní diskreci¹²⁷ –

¹²⁶ SCHWEIGT, J. Teorie měnového práva a „elektronická hotovost.“ *Daně a finance*. 2017, roč. 25, č. 3, s. 4.

¹²⁷ Členské státy mají např. možnost zavést méně přísné podmínky pro menší poskytovatele služeb, např. tzv. platební instituce malého rozsahu dle ustanovení § 58–65 zákona o platebním styku.

evropské předpisy jsou většinou přijímány v režimu úplné harmonizace. Tato skutečnost představuje určité ztížení a časové prodloužení procesu přijímání a implementace právní regulace. Ta totiž, jak bude dále ukázáno, nevykazuje optimální schopnost reagovat na tržní vztahy v regulovaném odvětví.

3.2 Nové platební služby pro 21. století

Platební služby v Evropské unii od 13. ledna 2018 závazně upravuje nová směrnice o platebních službách na vnitřním trhu.¹²⁸ Novelizace přinesla přísnější bezpečnostní požadavky a rozšíření teritoriálního rozsahu, neboť evropská úprava se uplatní nejen na vnitřním trhu, ale také na platby z a do třetích zemí, pokud má jeden z účastníků sídlo na území EU. Platební služby jsou definovány ve formě taxativního výčtu, což platí i pro subjekty oprávněné je poskytovat na základě licence vydané dohledovým orgánem, u nás Českou národní bankou.

Nový zákon o platebním styku ve vazbě na směrnici přináší dvě nové platební služby – službu nepřímého dání platebního příkazu neboli platební iniciace a službu informování o platebním účtu.

Správa informací o platebním účtu¹²⁹ znamená současně ovládání více bankovních účtů prostřednictvím jedné aplikace. Platební iniciace¹³⁰ umožňuje držiteli bankovního účtu uskutečnit transakci bez vstupu do internetového bankovníctví své banky, tedy například přímo při nákupu v e-shopu. Platební iniciace se technicky realizuje v rozhraní API (*application programming interface*), kde lze zadat stejné typy příkazů jako v uživatelském rozhraní internetového bankovníctví. Další možnost, jak lze platební iniciaci provést, představuje rozhraní pro strojové čtení obsahu (tzv. *screen scraping*). To znamená, že klient poskytne prostředníkovi svoje přístupové údaje do internetového bankovníctví a ten za něj činí platební příkazy. Užívat při platbách tuto možnost se s ohledem na bezpečnostní rizika většinou nedoporučuje.¹³¹ Poskytnutí citlivých údajů a hesel ze strany klienta navíc může být porušením smlouvy s bankou, pokud se klient ve smlouvě o vedení účtu zavazuje, že nebude sdělovat údaje třetím subjektům.

¹²⁸ Směrnice Evropského parlamentu a Rady (EU) 2015/2366 ze dne 25. listopadu 2015 o platebních službách na vnitřním trhu (*Payment Services Directive*, tzv. PSD2, nahrazuje předcházející směrnici z roku 2007). Směrnice byla transponována do českého právního řádu přijetím nového zákona o platebním styku, zákona č. 370/2017 Sb., který vstoupil v účinnost 13. ledna 2018.

¹²⁹ Account Information Service, tzv. AIS.

¹³⁰ Payment Initiation Service, tzv. PIS.

¹³¹ Ministerstvo financí ČR. Sdělení MF a ČNB ze dne 1. prosince 2017 k přechodnému období podle zákona č. 370/2017 o platebním styku. In: *MFČR* [online]. 2017-12-01 [cit. 2018-02-18] Dostupné z: https://www.mfcr.cz/assets/cs/media/Sdeleni_2017-12-01_Prechodne-obdobi-podle-zakona-c-370-2017-Sb-o-platebnim-styku.pdf.

Služby materiálně odpovídající správě informací o platebním účtu byly až dosud poskytovány převážně na smluvní bázi mimo veřejnoprávní regulaci. V nové směrnici o platebních službách tedy došlo k jejich formalizaci a přesnějšimu právnímu zakotvení.

Související významnější změnou je zcela legální diverzifikace poskytovatelů těchto služeb a rozšíření jejich okruhu mimo sféru klasických bank a platebních institucí, a to o nové fintechové společnosti nebo obchodníky provozující e-shopy. Těmto poskytovatelům navíc nově stačí získat licenci k činnosti pouze v jednom členském státě s platností pro celý vnitřní trh. Nové služby mohou samozřejmě bez dalšího začít poskytovat i banky v rámci své stávající bankovní licence.

Nepřekvapí, že největší změny spojené s novou směrnicí o platebních službách na vnitřním trhu se očekávají právě v sektoru retailového bankovníctví, neboť evropské banky jsou od 13. ledna 2018 povinny poskytnout informace o účtech třetím subjektům. Jde o data umožňující přístup k účtu a o informace o transakcích, které klienti prostřednictvím účtů realizují. Budou povinně poskytovány subjektům s řádnou licencí pro služby informování o platebním účtu nebo platební iniciace. Podmínkou je projevený souhlas klienta, ale využívání těchto dvou nových služeb nelze podmiňovat uzavřením zvláštní smlouvy. Tržní dopady se projeví nejspíše postupně, v horizontu dvou až tří let. Průzkum poradenské společnosti Deloitte ukázal, že banky v regionu střední a východní Evropy přijímají sice méně ambiciózní implementační strategie než banky v západní Evropě, ale zároveň české banky patří k těm nejaktivnějším ve střední a východní Evropě.¹³²

Volný pohyb dat se podle některých politických představitelů má v 21. století stát „pátou svobodou“ na evropském vnitřním trhu.¹³³ Obě nové platební služby mají nicméně významné dopady do sféry ochrany osobních údajů a je zde zatím nevyjasněný vztah k dalším evropským předpisům.¹³⁴ Vzhledem k tomu, že evropské právo striktně nerozlišuje mezi soukromoprávní a veřejnoprávní úpravou, nelze vyloučit, že banky budou ve snaze vyhovět normám na ochranu osobních údajů interpretovat okruh údajů stojících mimo „citlivé údaje“ a jsou vhodné ke zpřístupnění třetím stranám, spíše restriktivně. Tím může být omezen praktický dopad přidávané hodnoty nových služeb. V tomto smyslu jdou nové evropské předpisy proti sobě. Uvedené interpretaci přisvědčuje i skutečnost, že banky budou místo fintechových společností právně odpovídat za případnou škodu způsobenou klientovi při

¹³² Deloitte. CEE PSD2 Survey – Voice of the Customer. [online]. 2018 [cit. 2018-02-16] Dostupné z: <https://www2.deloitte.com/content/dam/Deloitte/ce/Documents/financial-services/ce-psd2-voice-of-the-customer-survey-2018.pdf>.

¹³³ Srov. např. Vize estonského předsednictví Rady EU v roce 2017 v dokumentu Estonian Vision Paper on the Free Movement of Data – the Fifth Freedom of the European Union. Dostupné z: https://www.eu2017.ee/sites/default/files/inline-files/EU2017_FMD_visionpaper.pdf nebo vyjádření českých diplomatů: Stálé zastoupení ČR při EU – Volný tok dat jako pátá svoboda EU. Dostupné z: https://www.mzv.cz/representation_brussels/cz/akce_staleho_zastoupeni/volny_tok_dat_jako_pata_svoboda_eu.html.

¹³⁴ Nařízení Evropského parlamentu a Rady (EU) 2016/679 ze dne 27. dubna 2016 o ochraně fyzických osob v souvislosti se zpracováním osobních údajů a o volném pohybu těchto údajů a o zrušení směrnice 95/46/ES (obecné nařízení o ochraně osobních údajů). Nařízení Evropského parlamentu a Rady (EU) č. 910/2014. ze dne 23. července 2014. o elektronické identifikaci a službách vytvářejících důvěru pro elektronické transakce na vnitřním trhu a o zrušení směrnice 1999/93/ES (tzv. nařízení e-IDAS).

poskytnutí služby informování o platebním účtu nebo platební iniciace, například v důsledku bezpečnostního incidentu. Tuto změnu lze kvitovat jako výhodu pro klienta, nicméně určité přispěje k výše nastíněnému opatrnému přístupu bank.

Není sporu, že bankovníctví bude v budoucnu ovlivněno moderními technologiemi, o tom je přesvědčena více než polovina Čechů. Platí ovšem, že nový účet by si 74 % lidí založilo klasicky na pobočce banky, zatímco na webových stránkách jen 20 % respondentů.¹³⁵ Je zřejmé, že Češi stále vidí využití pro hotové peníze, a tak preference konzervativních klientů nelze opomíjet při zavádění inovativních technologií. Není namístě předpokládat, že zcela zaniknou bankovní pobočky a nahradí je digitální alternativy.

3.3 Nové formy „peněz“

Převážná většina bankovních transakcí je dnes realizována bezhotovostně a elektronicky, prostřednictvím záznamů v bankovních informačních systémech. Asi 85 % peněz v České republice má v současnosti bezhotovostní podobu.¹³⁶ Peníze v ekonomickém smyslu emituje centrální banka nebo jsou vytvářeny obchodními bankami cestou poskytování úvěrů dalším subjektům.

Bezhotovostní peníze uložené na bankovních účtech, které jsou ekvivalentem hotovosti, představují pohledávku majitele účtu za bankou, která účet vede. Stejně tak takzvané elektronické peníze, sloužící k provádění platebních transakcí, představují pohledávku za subjektem, který je vydal.¹³⁷ Od nich je třeba odlišit takzvané virtuální měny či kryptoměny – to jsou „jen“ digitální data, založená na kryptografii a řetězení digitálních podpisů, jsou bez vtělené finanční hodnoty a neobsahují žádnou právně vymahatelnou pohledávku. Kryptoměny jsou ze své podstaty decentralizované a celosvětové, nemají žádnou ústřední autoritu, která by je vydávala. Jsou vydávány bez prostředníka a fungují anonymně.

Virtuální měna nepředstavuje ekvivalent depozitních nebo elektronických peněz ani měny v právním smyslu. Je to typ aktiva, které lze nakoupit prostřednictvím internetu za klasické peníze. Je otázkou, zda je možné je považovat za svébytný druh „peněz“ v ekonomickém smyslu – odpověď záleží na tom, zda splňují definici všeobecného ekvivalentu a prostředku směny, či zda jsou akceptovány pouze omezeným okruhem subjektů.

Virtuální měna bitcoin vznikla roku 2009, totožnost jejích tvůrců není známa a množství bitcoinů dané do oběhu, které je možno „vytěžit“ tvorbou algoritmů v počítačových aplikacích,

¹³⁵ Česká bankovní asociace. Běžné využití nejmodernějších technologií v bankovníctví očekává 52 % Čechů. In: *Czech-ba* [online]. 2016-11-28 [cit. 2018-02-16]. Dostupné z: <https://www.czech-ba.cz/cs/bezne-vyuziti-nejmodernejsich-technologii-v-bankovnictvi-ocakava-52-cechu>.

¹³⁶ VODRÁŽKA, M. Tvorba peněz a nové digitální technologie, *Bankovníctví*. 2017, roč. 52, č. 3, s. 38.

¹³⁷ Srov. § 4 odst. 1 zákona o platebním styku.

je omezené.¹³⁸ Jak ukázal vývoj posledních měsíců, tržní hodnota všech kryptoměn je velmi volatilní.¹³⁹

V evropských právních řádech zatím neexistuje žádná jejich právně závazná regulace, ačkoli některé státy zvažují její zavedení. Některé asijské ekonomiky se postavily k virtuálním měnám odmítavě. Například národní banka Thajska zakázala tavním finančním institucím provádět veškeré transakce s bitcoiny.¹⁴⁰

Otázka, jejíž vyřešení by pomohlo uchopit podstatu virtuálních měn v právním smyslu, míří na zdanění transakcí s těmito aktivy. V zemích, které bitcoiny po právní stránce neuznávají a neregulují, nejsou ani uvedené transakce zdaňovány. To platí i v České republice. Kupříkladu stát Izrael se rozhodl zdaňovat transakce s kryptoměnami běžnou daňovou sazbou.¹⁴¹

Evropský orgán pro bankovníctví (European Banking Authority) vydal už v roce 2013 varování před riziky obchodování s bitcoiny a dalšími virtuálními měnami.¹⁴² Upozorňuje v něm, že při obchodování s bitcoiny nejde o zajištěné vklady jako na bankovních účtech, vše je na riziko zákazníka. Prostředky uložené na bitcoinových účtech se mohou stát předmětem útoku hackerů a proti jejich negativním důsledkům neexistuje vymahatelná veřejnoprávní ochrana. Podobná varování vydaly i některé centrální banky.

Technologie blockchainů a decentralizovaných – distribuovaných účetních knih či účetních databází (*distributed ledger technology*, DLT), na kterých je založeno šifrování virtuálních měn, má podle Evropské centrální banky potenciál zcela změnit způsob fungování finančních trhů.¹⁴³ Jedná se o virtuální databázi transakcí, která je zaznamenávána současně na několika místech v síti, nikoli v jednom centrálním úložišti dat. Může sloužit například pro ukládání informací o vlastnictví a jeho transferu mezi jednotlivými subjekty. Vzhledem k tomu, že k zapsaným informacím mají přístup všichni členové sítě a jsou chráněny složitými matematickými algoritmy, je mnohem těžší záznamy zfalšovat nebo upravovat tak, aby to nebylo hned patrné, ve srovnání s jejich klasickým kumulováním v jedné databázi. Blockchain je jeden z typů DLT, ve kterém se jednotlivé transakce napojují do bloku a tvoří se z nich souvislý řetězec. Kromě větší transparentnosti a snížení rizika podvodů přináší tato technologie možnost automatizace vedení záznamů

¹³⁸ PAPOUŠKOVÁ, Z. Vybrané právní aspekty virtuální měny bitcoin. *Dané a finance*. 2017, roč. 25, č. 3, s. 18.

¹³⁹ Srov. např. LIŠKOVÁ, A. Jak vysvětlit cenu bitcoinu? Stačí jedna rovnice. In: *Roklen 24* [online]. 2017-11-19 [cit. 2018-02-18]. Dostupné z: <https://roklen24.cz/a/pKBAW/jak-vysvetlit-cenu-bitcoinu-staci-jedna-rovnice>.

¹⁴⁰ HELMS, K. Bank of Thailand bans banks from cryptocurrency activities. In: *Bitcoin News* [online]. 2018-02-14 [cit. 2018-02-20]. Dostupné z: <https://news.bitcoin.com/bank-of-thailand-bans-banks-from-cryptocurrency-activities/>.

¹⁴¹ AMIT, H. et al. Israel to Ease Taxes on Bitcoin and Other Digital Currencies. In: *Haaretz* [online]. 2017-12-03 [cit. 2018-02-20]. Dostupné z: <https://www.haaretz.com/israel-news/business/israel-to-ease-taxes-on-cryptocurrencies-1.5627613>.

¹⁴² European Banking Authority. Warning to consumers on virtual currencies. Dokument č. j. EBA/WRG/2013/01, 2013, 3 s. Dostupné z: <https://www.eba.europa.eu/documents/10180/598344/EBA+Warning+on+Virtual+Currencies.pdf>.

¹⁴³ Evropská centrální banka. Jak by nové technologie mohly proměnit finanční trhy? In: *ECB* [online]. 2017-04-19 [cit. 2018-02-16]. Dostupné z: https://www.ecb.europa.eu/explainers/tell-me-more/html/distributed_ledger_technology.cs.html.

a v neposlední řadě i úsporu nákladů, neboť databázi lze vést simultánně na mnoha místech a odpadají náklady na zprostředkování (např. provoz platebních systémů nebo zúčtovacích jednotek).

Pohledy do budoucnosti jdou ještě dál – někteří ekonomové¹⁴⁴ přišli s myšlenkou, že kromě bezhotovostních peněz, které vytváří obchodní banky cestou úvěrování soukromých subjektů, by mohl vzniknout nový typ „elektronické hotovosti“, který by vydávala centrální banka formou technologie blockchain. Jednalo by se o digitální peníze (*central bank digital currency*), představující všeobecný ekvivalent a prostředek směny, které by současně byly úročenou pohledávkou za centrální bankou. Takové peníze by mohly držet nejen komerční banky, ale i fyzické a právnické osoby, a to na účtech vedených centrální bankou. Tento nový druh peněz by sice měl některé shodné znaky s dnes již běžně existujícími bezhotovostními depozitními penězi nebo elektronickými penězi, nicméně jejich nová kombinace charakteristických znaků je jedinečná.¹⁴⁵

Autoři citované studie Bank of England zkonstruovali matematický model a zjistili z něj, že vydávání tohoto druhu peněz by mohlo zajistit zrychlení hospodářského růstu a zvýšení efektivity monetární politiky centrální banky, tedy její schopnosti ovlivnit vývoj hospodářského cyklu. O určité formě této elektronické hotovosti se uvažovalo například v Singapuru, a to už před 20 lety.¹⁴⁶ Nikdy ovšem k plné realizaci této ambiciózní myšlenky nedošlo.

3.4 Analýza kompetence evropského práva reagovat na realitu finančního trhu

Fungování vnitřního trhu EU vyžaduje efektivní zajištění finančních služeb. Evropská integrace v této oblasti postupovala pomalu, s ohledem na přísné regulativní požadavky v národním zákonodárství členských států.¹⁴⁷ Realizace volného pohybu kapitálu a plateb byla dokončena jako poslední ze čtyř svobod až počátkem 90. let. Pokud jde o subjekty oprávněné poskytovat finanční služby, tedy zejména banky, byl nejprve nastaven princip vzájemného uznávání, až později členské státy umožnily zavedení jednotné bankovní licence pro působení na evropském trhu (tj. povolení k činnosti vydané dohledovým orgánem v jednom členském státě platné pro celý vnitřní trh).

¹⁴⁴ BARRDEAR, J. – KUMHOF, M. *The macroeconomics of central bank issued digital currencies*. Bank of England. Staff Working Paper No. 605, 2017, 90 s. Dostupné z: <https://www.bankofengland.co.uk/working-paper/2016/the-macroeconomics-of-central-bank-issued-digital-currencies>.

¹⁴⁵ SCHWEIGT, J. Teorie měnového práva a „elektronická hotovost.“ *Daně a finance*. 2017, roč. 25, č. 3, s. 4.

¹⁴⁶ Jak uváděno: „*Singapore was the first country to announce the adoption of a form of electronic legal tender as early as 1998.*“ Bližze viz: CashEssentials. Cash has legal tender status. In: *Cash Essentials* [online]. [cit. 2018-02-16]. Dostupné z: <http://www.cashesentials.org/cash-is-universal/cash-has-legal-tender-status>.

¹⁴⁷ Bližze např.: STOREY, T. – TURNER, CH. *Unlocking EU Law*. 2nd edition. London: Hodder Education – Hachette UK, 2008, s. 187.

V následujícím textu bude demonstrováno, že schopnost současného právního rámce reagovat na komplexní ekonomický vývoj finančních trhů je jen velmi omezená. Například na konci roku 2017 vydala Evropská komise sdělení,¹⁴⁸ v kterém uvedla, že právní rámec pro finanční služby je funkční a že jeho cílem je snížit regulatorní a administrativní zátěž pro subjekty na trhu a posílit proporcionalitu pravidel,¹⁴⁹ jakož i učinit regulatorní rámec více konzistentní a nákladově efektivnější. Evropská komise si také uvědomuje nutnost přizpůsobit legislativu digitálními technologiemi a využít jejich potenciál ke zjednodušení zajištění dodržování souladu s právními předpisy prostřednictvím autentizace a standardizace. Tyto deklarace jsou poměrně ambiciózní, ale jejich reálné provádění naráží na délku a komplikovanost několikafázového legislativního procesu – jedním z významných problémů je dlouhé časové období před vydáním potřebných prováděcích předpisů, dalším je nedostatek právní jistoty a kvality předpisů. Tyto problémy pak zapříčiňují vznik situace, kdy se platný a účinný text nahrazuje výkladem. Navzdory těmto deklaracím tak skutečný vývoj evropské regulace ukazuje, že ambiciózní cíle Komise se spíše nedaří naplnit.

V případě systémových změn, tedy kupříkladu rozšíření okruhu subjektů oprávněných poskytovat určitou službu, které jsou přijaty na úrovni nařízení či směrnic EU, vzniká často dlouhé přechodné období, kdy dosud nejsou k dispozici prováděcí technické předpisy. Za tvorbu těchto norem nižší právní síly je obvykle odpovědná Evropská komise či Evropský orgán pro bankovníctví. Bez nich ovšem dané služby v praxi poskytovat nelze, protože by chybělo vymezení technických pravidel a postupů, popřípadě řešení odpovědnostních situací. Rovněž i v této problematice tak lze vyzorovat, že tvorba práva nestačí dostatečně rychle reagovat na strategické deklarace evropských orgánů a na požadavky trhu.

Skutečnost, že formální právní úprava neodpovídá reálné situaci na trhu, se musí překonávat interpretací. Příkladem je zákon o směnářské činnosti, č. 277/2013 Sb., který v § 2 odst. 1 jasně stanoví, že „*směnářským obchodem je obchod spočívající ve směně bankovek, mincí nebo šeků znějících na určitou měnu za bankovky, mince nebo šeky znějící na jinou měnu.*“ Přesto se v podstatě už od své účinnosti v roce 2013 v praxi vykládá tak, že ve směnárně lze platit za směnu i platební kartou, neboť je to ekvivalentní platbě v hotovosti. Jedná se o dynamickou evolutivní interpretaci, která naplní původně jednoznačný pojem hotovosti, nevyžadující výklad, novým obsahem.

Nový zákon o platebním styku č. 370/2017 Sb. vstoupil do účinnosti teprve k 13. lednu 2018, avšak již nyní se uvažuje o jeho novelizaci s ohledem na vyjasnění právní povahy karetních transakcí u směnárníků a jasnější vymezení rozdílů mezi směnářským obchodem a platební službou. Teprve tato rychlá novelizace, bude-li přijata, zakotví do směnářského

¹⁴⁸ Evropská komise. Report on the Follow up to the Call for Evidence – EU regulatory framework for financial services – Dokument Evropské komise č. COM/2017/0736 final. 2017, 21 s. Dostupné z: https://ec.europa.eu/info/publications/171201-report-call-for-evidence_en.

¹⁴⁹ Posílit proporcionalitu pravidel znamená zajistit vyváženost v nastavení práv a povinností subjektů, na které regulace dopadá, a vstupují do vzájemných právních vztahů – zde subjekty poskytující finanční služby v poměru k zákazníkům a v poměru k regulátorům, kteří dohlížejí na jejich činnost (národní banky a evropské dohledové orgány).

práva formálně institut platby platební kartou, který byl dosud tolerován pouze v praktické rovině cestou výkladu.

Jak již bylo uvedeno výše, zatím chybí prováděcí předpisy, které jsou nezbytné pro uvedení nových forem platebních služeb do reálné praxe. Evropská komise na konci listopadu 2017 předložila návrh regulačních technických norem o silném ověření klienta¹⁵⁰ a standardů bezpečné komunikace mezi poskytovateli platebních služeb,¹⁵¹ které vydává Evropská komise¹⁵² na návrh Evropského orgánu pro bankovníctví ve formě aktu v přenesené pravomoci (*delegated act*).¹⁵³ Účinnost tohoto prováděcího předpisu se očekává nejdříve v polovině roku 2019. Česká republika spolu s Nizozemskem navrhovala z tohoto důvodu odložení účinnosti nové směrnice o platebních službách, ale nenašla pro takový krok podporu u ostatních členských států.

Prováděcí předpis přitom upravuje podrobnosti pro naprosto klíčová technická opatření pro zajištění bezpečnosti elektronických plateb, tedy konkrétní bezpečnostní prvky a podmínky jejich použití spolu s vymezením výjimek. Česká bankovní asociace vydala v závěru roku 2017 nezávazný český standard pro otevřené bankovníctví,¹⁵⁴ který popisuje technické detaily rozhraní, bezpečnostních prvků a uživatelských aplikací pro přístup třetích subjektů k bankovním informacím. Fintechové společnosti by se měly tímto standardem řídit do doby, než budou účinné evropské prováděcí předpisy, nicméně po právní stránce má český standard pouze nezávazný charakter.

Toto vše má za následek, že fintechové společnosti zatím neprojevily velký zájem o podání žádostí o licence u České národní banky, které by je k poskytování nových platebních služeb oprávnily. Žádosti o licence je možno podávat už od účinnosti nového zákona a Česká národní banka by o nich měla rozhodnout ve lhůtě tří měsíců. V některých členských státech přitom žádosti zatím podávat nelze, a to až do účinnosti prováděcích předpisů.

Délka dvojího legislativního procesu (na evropské a národní úrovni při implementaci) navíc způsobuje, že čerstvě platná úprava je již v okamžiku publikace zastaralá a vyžaduje revizi. Evropská komise předložila v září 2017 návrhy novelizací v oblasti dohledu nad finančním

¹⁵⁰ Silné ověření klienta (*strong customer authentication*) znamená současné ověření totožnosti pomocí dvou prvků, např. zadání klientského hesla do aplikace internetového bankovníctví, chráněné bezpečnostním certifikátem, spolu s jednorázovým kódem zasláným SMS na mobilní telefon.

¹⁵¹ Evropská komise. Dokument č. C(2017) 7782 final: Příloha nařízení Komise v přenesené pravomoci, kterým se doplňuje směrnice Evropského parlamentu a Rady 2015/2366, pokud jde o regulační technické normy týkající se silného ověření klienta a společných a bezpečných otevřených standardů komunikace. 2017, 2 s. Dostupné z: <https://ec.europa.eu/transparency/regdoc/rep/3/2017/CS/C-2017-7782-F1-CS-ANNEX-1-PART-1.PDF>.

¹⁵² Viz zmocnění v čl. 98 odst. 4 směrnice č. 2015/2366 o platebních službách na vnitřním trhu.

¹⁵³ Akty v přenesené pravomoci (tzv. delegované akty) jsou vydávány podle čl. 290 odst. 1 SFEU, který stanoví, že legislativní akt (směrnice, nařízení) může přenést na Evropskou komisi pravomoc přijímat nelegislativní akty, které doplňují nebo pozměňují některé nepodstatné prvky legislativního aktu. Šíří tohoto zmocnění přesněji vymezuje judikatura SDEU. Blíže např. DONY, M. *Droit de l'Union européenne*. 6e édition. Bruxelles: Éditions de l'Université de Bruxelles, 2015, s. 196–197.

¹⁵⁴ Česká bankovní asociace. Český standard pro OPEN BANKING. In: *Czech-ba* [online]. 2017-12-01 [cit. 2018-02-20] Dostupné z: <https://www.czech-ba.cz/cs/aktivita/standards/cesky-standard-pro-open-banking-0>.

trhem, a to včetně dohledu nad clearingovými službami a jejich poskytovateli ze třetích zemí.¹⁵⁵ S tím souvisí ambiciózní návrh na posílení pravomocí evropských dohledových orgánů nad finančním trhem, který je v současnosti intenzivně projednáván.¹⁵⁶ Rozšíření a posílení evropské dohledové kompetence se promítá do mnoha změn sektorové legislativy, která byla ovšem téměř kompletně přijata teprve nedávno.¹⁵⁷ Některé dotčené předpisy ještě ani nevstoupily do účinnosti,¹⁵⁸ a tak není žádná zkušenost s jejich praktickým uplatňováním. Revize tohoto typu legislativy je obvykle samotným právním předpisem výslovně předvídána v jeho ustanoveních, a to v určitém intervalu po nabytí účinnosti (zpravidla tři až pět let), aby bylo možno řádně zohlednit zkušenosti z praktické implementace. Rychlé změny zpochybňují celkovou důvěryhodnost evropského práva.

Rozdělení pravomocí mezi národní orgány dohledu (tj. zejména centrální banky) a evropské dohledové orgány¹⁵⁹ nemusí být pro všechny podřízené subjekty čitelné, to jim může přinést zvýšení nákladů. Navíc evropské orgány by měly po převzetí pravomocí ve své činnosti uplatňovat národní legislativu všech dotčených členských států, což bude klást značné nároky na jejich zaměstnance. V tomto a dalších detailních aspektech je předložený návrh nedomyšlený.

Právní teorie vyžaduje přesné a jasné vyjádření právních norem. V evropském právu se nicméně často setkáváme s vágními formulacemi, které jsou výsledkem vyjednaného kompromisu mezi členskými státy. Výsledný text musí být takový, že většině členských států nebude vadit. Je jasné, že dosáhnout kompromisu mezi zástupci 28 států je mnohem složitější než při vnitrostátním legislativním procesu. Jasnou a srozumitelnou formulaci pak musí stejně přinést vnitrostátní zákonodárce, který má povinnost provést evropský předpis do národní legislativy.¹⁶⁰ Dalším problémem, který přispívá k nepřehlednosti evropského práva, je nežádoucí stav, kdy směrnice jsou novelizovány nařízenými a naopak. Tyto dva druhy právních předpisů mají odlišné adresáty i cíle, používá se v nich jiná

¹⁵⁵ V červnu 2017 předložila Evropská komise návrh nařízení Evropského parlamentu a Rady, kterým se mění nařízení (EU) č. 1095/2010 o zřízení Evropského orgánu dohledu (Evropského orgánu pro cenné papíry a trhy) a nařízení (EU) č. 648/2012, pokud jde o postupy a orgány zapojené do povolování ústředních protistran a požadavky na uznávání ústředních protistran ze třetích zemí.

¹⁵⁶ Návrh Evropské komise ze dne 21. 9. 2017 – Návrh nařízení, kterým se mění nařízení (EU) č. 1093/2010 o zřízení evropského orgánu dohledu (Evropského orgánu pro bankovníctví), nařízení (EU) č. 1094/2010 o zřízení Evropského orgánu dohledu (Evropského orgánu pro pojišťovnictví a zaměstnanecké penzijní pojištění), nařízení (EU) č. 1095/2010 o zřízení Evropského orgánu dohledu (Evropského orgánu pro cenné papíry a trhy), nařízení (EU) č. 345/2013 o evropských fondech rizikového kapitálu, nařízení (EU) č. 346/2013 o evropských fondech sociálního podnikání, nařízení (EU) č. 600/2014 o trzích finančních nástrojů, nařízení (EU) 2015/760 o evropských fondech dlouhodobých investic, nařízení (EU) 2016/1011 o indexech, které jsou používány jako referenční hodnoty ve finančních nástrojích a finančních smlouvách nebo k měření výkonnosti investičních fondů, a nařízení (EU) 2017/1129 o prospektu, který má být uveřejněn při veřejné nabídce nebo přijetí cenných papírů k obchodování na regulovaném trhu.

¹⁵⁷ Novela nařízení č. 600/2014 je účinná od 3. 1. 2018, novela nařízení č. 2016/1011 od 1. 1. 2018.

¹⁵⁸ Novela nařízení č. 345/2013 a č. 346/2013 vyšla v Úředním věstníku EU dne 10. 11. 2017 a je účinná od 1. 3. 2018, nařízení o prospektu bylo publikováno 30. 6. 2017 a účinnosti nabude 19. 7. 2019.

¹⁵⁹ Evropský orgán pro bankovníctví (European Banking Authority, EBA), Evropský orgán pro cenné papíry a trhy (European Securities and Markets Authority, ESMA) a Evropský orgán pro pojišťovnictví a zaměstnanecké penzijní pojištění (European Insurance and Occupational Pensions Authority, EIOPA).

¹⁶⁰ Bližší viz: WHELANOVÁ, M. Vybrané problémy spojené s implementací práva Evropské unie. *Správní právo*. 2012, roč. XLV, č. 3, s. 67.

legislativní technika, ačkoli formálně nepodléhají legislativní hierarchii. Evropské právo často dává členským státům prostor pro vlastní uchopení konkrétního obsahu právního předpisu, zatímco technická detailnost některých ustanovení naopak způsobuje pouze opisování ve formách národních zákonů.

To vše implikuje otázku, zda ambice EU směřující k jednotnému evropskému dohledu nad finančním trhem nebudou kontraproduktivní ve vztahu k deklarovaným cílům efektivního fungování evropských ekonomik a předcházení negativním důsledkům hospodářských krizí cestou účinného dohledu a vymáhání povinností předepsaných legislativou. Ačkoli Evropská komise nyní deklaruje snahu zasadit jednotlivé sektorové předpisy do širšího kontextu vytvořeného společným dohledovým rámcem, mohlo se toto realizovat již před několika lety – při vyjednávání původního textu těch předpisů, které se nyní mají měnit.

3.5 Závěr

Tato kapitola poukázala na dva současné trendy ve vývoji finančních a platebních služeb. Prvním trendem je dynamický nástup nových technologií a softwarových řešení, které využívají subjekty poskytující služby na finančním trhu a narážejí na nedostatečné nebo opožděné legislativní zakotvení. Časté novelizace včetně změn právních předpisů, které dosud nenabývaly účinnosti, neposkytují základ pro právní jistotu a správnou tvorbu právního vědomí regulovaných subjektů. Druhým identifikovaným trendem je konzervativní přístup v sektoru platebních služeb pro fyzické osoby jako běžné uživatele, kde je patrné, že vedle technologických inovací mají tradiční bankovní produkty stále své místo.

Ukazuje se, že implementace nové legislativy finančních služeb do praxe není tak snadná, vypoovídají o tom dočasně chybějící prováděcí předpisy nebo skutečnost, že směrnici o platebních službách v dané lhůtě transponovala jen menší část členských států EU. Důsledkem je hrozba sankce uložené v řízení o porušení smlouvy před Soudním dvorem EU, ale také skutečnost, že nová jednotná pravidla zatím nebudou všude fungovat. Nástup nových platebních služeb a jejich poskytovatelů je zatím spíše pozvolný.

Není pochyb o tom, že svět finančních služeb se v současnosti významně a dynamicky proměňuje. Nová legislativa umožňuje vstup nových a kvalitativně odlišných subjektů na trh a tím mění jeho dosavadní institucionální strukturu. Pokud jde o sféru bezprostředního kontaktu s klientem, zde je vhodné využít potenciál inovací spíše k efektivnějšímu propojení existujících služeb s těmi novými, za současného zachování stávajících osvědčených postupů a respektování preferencí konzervativních klientů. Vývoj na trhu ukáže, zda banky a další poskytovatelé platebních služeb dokážou využít potenciál vzájemné spolupráce ve prospěch klientů bez vyostřené konkurence.

Nová úprava platebních služeb přináší výhody pro klienty v podobě širšího spektra dostupných a právně regulovaných služeb a významné úspory nákladů díky platební iniciaci bez nutnosti využívat provozovatele platebních karet. Na druhou stranu, odpovědnost za

případnou škodu půjde k tíži banky, která vede účet a je povinna zpřístupnit informace třetím stranám. Proto lze očekávat, že banky budou postupovat obezřetně a zaměří se na předcházení vzniku sporných situací. Nelze vyloučit, že velká část bankovních informací bude označena za „citlivé údaje“ ve smyslu legislativy na ochranu osobních údajů a banky je stejně nezpřístupní. Tím může být reálný dopad nových možností v praxi omezený.

Zatímco subjekty na finančním trhu by uvítaly stabilitu právní úpravy, která by umožnila snížit jejich náklady na zajištění souladu s legislativními požadavky, vzrůstající frekvence změn a rostoucí složitost právních předpisů vede k nutnosti aplikovat komplexní přístup k novým pravidlům a provádět v nastavení právních vztahů s klienty a smluvními partnery provázané a hlubší změny než „jen“ zajištění plnění jednotlivých nových povinností.

4. Souvislosti mezi vývojem uznávání tradičních muslimských manželství a uznávání statusových poměrů stejnopohlavních párů v kontextu evropské migrační krize

Nicole Štýbnarová

Kapitola se zabývá vlivem migrační krize a jejích demografických následků na změny v mezinárodním právu soukromém s konkrétním zaměřením na změny v oblasti aplikace konfliktních norem v rámci rodinného práva. Mapuje tyto změny z pohledu kontrastu vývoje v západoevropských státech a v České republice. I přes rozdílné postoje národních zahraničních politik k otázce přijímání azylantů se migrační krize promítla v oblasti tvorby a aplikace práva v obou zkoumaných regionech. Co se týče západní Evropy, příspěvek klade důraz na prolnutí migrační politiky a institutu uznávání v rodinném právu. V části, kde se článek věnuje České republice, se soustředí na prolínání antimigračních a antihomosexuálních politických agend a tento vývoj dále dává do kontrastu s vývojem v západoevropských zemích. V rámci tohoto srovnání se příspěvek zaměřuje na tendence zákonodárců omezovat diskreční oblast aplikace mezinárodního práva soukromého přijímáním kogentních norem v oblasti hmotného práva. Příspěvek se také věnuje rostoucí relevanci práva na svobodné náboženské vyznání a zkoumá, jak jeho možné výklady mohou ovlivnit aplikaci institutu uznávání osobních statusů v EU.

4.1 Úvod

Tato kapitola se věnuje otázce zásahu migrační krize do oblastí výkladu a aplikace kolizních norem mezinárodního práva soukromého, konkrétně do aplikace institutu uznávání

v rodinném právu. Kromě představení aktuální situace a zmapování, kde se tento institut uplatňuje, se příspěvek zabývá vlivem obecnějších, na migrační krizi vázaných právních trendů, na aplikaci tohoto institutu. Konkrétněji je poté právně analyzováno uznávání institutů předčasných manželství (z anglického *early marriages*) a polygamních manželství dle islámského práva, které představuje ve zkoumaných západních zemích aktuální právně-etický problém. Z pohledu uznávání zahraničních osobních statusů se příspěvek zabývá též vývojem v oblasti uznávání rodinněprávních institutů a statusů stejnopohlavních párů v České republice a možným vlivem migrační krize na něj. V rámci mezioborového přístupu k tematice text přibližuje vztahy mezi antimigrační politickou agendou a politickým akcentem na ochranu práv sexuálních menšin. V jednotlivých podkapitolách i ve svém závěru shrnuje, jak migrační krize ovlivnila a může ovlivnit doktrinární přístup k uznávání v rodinném právu v západních evropských zemích a v České republice.

Migrační krize,¹⁶¹ která zasáhla Evropskou unii v roce 2015, přinesla, kromě jiného, různé legislativní změny do řady evropských právních řádů. Tyto změny mají obvykle formu zpřísnování národních imigračních opatření, často ale také reprezentují určitou formu státního vypořádání se s přímým stykem se zásadně odlišnými kulturami, jejichž střet s kulturou evropských států byl migrační krizí akcelerován. Tyto změny se promítají také do oblasti soukromého práva, a to mimo jiné prostřednictvím institutu přeshraničního uznávání v rodinném právu.

Institut uznávání rodinněprávních vztahů a statusů je projevem suverenity státu a ve formě konfliktní normy představuje průsečík mezi rodinným právem, mezinárodním právem soukromým, migračním právem a mezinárodně upraveným systémem lidských práv. Doktrinárně je však zakotven v mezinárodním právu soukromém. V právním řádu státu představuje kontrolu slučitelnosti daného rodinněprávního institutu s právním řádem státu fora, tj. státu, jehož správní orgány a soudy v daném případě rozhodují. Způsob, jakým daný stát tento institut užívá, bude pro účely tohoto článku nazýván *rekogniční politika* (z anglického *recognition policy*).

Uvedená problematika se nachází v dynamickém stadiu vývoje jak v zemích západní části EU, které prosazovaly v průběhu migrační krize otevřenější migrační politiku, tak v České republice, jejíž zahraničně politická pozice k přijímání azylantů a dalších migrantů byla spíše restriktivní.

4.2 Situace v západních členských státech EU

Aktuálně řešeným problémem této oblasti na straně západoevropských členských států EU je otázka uznávání rodinněprávních institutů islámského práva. Nejde o problém nový, zejména pro země s koloniální minulostí v severní Africe a Indii, které si v této oblasti již prošly

¹⁶¹ Tento termín je oficiálně užíván Evropským parlamentem: <http://www.europarl.europa.eu/news/en/headlines/society/20170629STO78630/eu-migrant-crisis-facts-and-figures>.

určitému vývojem. Následkem migrační krize však tento problém nabyl na svých rozměrech a aktuálnosti i v jiných západoevropských zemích. Typy dotčených institutů jsou mnohé, může jít o takzvaná předčasná manželství, polygamní manželství, manželství nucená a dočasná, institut věna podle islámského práva, nebo rozličné formy islámských rozvodů.¹⁶² Tato část příspěvku se blíže zaměří na případy uznávání manželství, zejména potom případy polygamních a předčasných manželských svazků. Některé z těchto institutů patří dnes již i v zemích svého původu do oblasti zastaralého výkladu a aplikace islámského práva (například pokud jde o předčasná a polygamní manželství), a netvoří tedy ani v přijímajících státech extrémně četné příklady složitého nacházení aplikovatelných norem v rámci mezinárodního práva soukromého.¹⁶³

Četnost styku evropských států s těmito instituty však vlivem zvýšené migrace nepochybně narostla.¹⁶⁴ Situace, kterým správní a soudní orgány v daných evropských státech čelí, jsou z hlediska uznávání v zásadě dvojí. Buď jde o případy sloučení rodiny, kdy se z uznání svazku stává prerekvizita k získání práva pobytu, nebo jde o případy azylových (a dalších) migrantů, kteří do země přicházejí v páru společně. Jejich právo na pobyt v cílové zemi vzniká nezávisle na jejich civilním statusu, přesto tato otázka přirozeně vyvstane a je třeba ji posoudit (byť pobytové právo již neovlivňuje). Na prvně uvedené případy se aplikuje evropská směrnice z roku 2003,¹⁶⁵ a tedy doktrinárně spadají spíše do oblasti migračního práva, druhý uvedený typ situací na evropské úrovni upraven není. V obou typech případů jsou správní a soudní orgány přijímajícího státu postaveny před otázkou, zda uznají platnost určitého manželského institutu, uzavřeného podle práva jiného státu, a s ním související osobní status manžela, a to za situace, kdy tento institut není právnímu řádu státu fora znám.

Z hlediska právního posouzení jsou na případy posuzované mimo migrační právo aplikovány normy mezinárodního práva soukromého, v rámci kterých však proti sobě stojí dvě zásady: *lex loci celebrationis* a princip výhrady veřejného pořádku. Zásada výhrady veřejného

¹⁶² Více k typologii rodinněprávních institutů práva šaría např. v publikaci Jana Potměšila: Potměšil, J. *Šaría – úvod do islámského práva*. Brno: Grada Publishing, 2012, s. 128 nebo Lenky Bezouškové: BEZOUŠKOVÁ, L. *Islámské rodinné právo se zaměřením na právo manželské*. Praha: Leges, 2013.

¹⁶³ K otázce incidence těchto typů manželství a důvodů pro jejich uzavírání: CHARLESLEY, K. – LIVERSAGE, A. Transforming polygamy: migration, transnationalism and multiple marriages among Muslim minorities. *Global Networks – a Journal of Transnational Affairs*, 2013, Vol. 12, No. 1, s. 60–78.

¹⁶⁴ Data k četnosti případů v Německu: Erlangen Centre for Islam and Law in Europe. When Patriate Societies meet with Western Forms of Live – on the Challenges of Integration. In: *FAU* [online]. 2016-08-19 [cit. 2018-04-20]. Dostupné z: <https://www.ezire.fau.eu/2016/09/19/facts-child-marriages/>; Francii: HAMEL, Ch. Fewer forced marriages among immigrant women and daughters of immigrants. *Population and Societies*. 2011, No. 479. Dostupné z: http://www.ined.fr/fichier/t_publication/1541/publi_pdf2_pesa479.pdf; Dánsku: Dánské ministerstvo pro cizince a integraci. Inger Støjberg stopper indkvartering af barnebrude på asylcentre. In: *UIM* [online]. 2016-02 [cit. 2018-04-20]. Dostupné z: <http://uim.dk/nyheder/2016/2016-02/inger-stojberg-stopper-indkvartering-af-barnebrude-pa-asylcentre>; Švédsku: Švédský úřad OSN, Stärk arbetet mot barnäktenskap. In: *FN-förbundet* [online]. 2017-08-13 [cit. 2018-04-20]. Dostupné z: <https://fn.se/aktuellt/debattartiklar/stark-arbetet-mot-barnakenskap/>; Finsku: TUULONEN, H. Child Marriages in Finland – An Investigation That Hit A Dead End. In: *MJ* [online]. Gothenburg University, 2017 [cit. 2018-04-20]. Dostupné z: http://mij.jmg.gu.se/wp-content/uploads/2017/01/JU2600_assignment3_essay_HannaTuulonen.pdf.

¹⁶⁵ Směrnice Rady 2003/86/ES ze dne 22. září 2003 o právu na sloučení rodiny.

pořádku¹⁶⁶ i princip *lex loci celebrationis*¹⁶⁷ jsou integrální součástí téměř všech evropských předpisů mezinárodního práva soukromého. Mimo systém norem v rámci mezinárodního práva soukromého musí soud dále uvažovat relevanci individuálních lidských práv, konkrétně práva na rodinný a soukromý život,¹⁶⁸ práva na lidskou důstojnost,¹⁶⁹ nejlepší zájem dítěte¹⁷⁰ a v poslední době stále častěji akcentovanou svobodu náboženského vyznání.¹⁷¹

Na základě práva na rodinný a soukromý život dle článku 8 Evropské Úmluvy o lidských právech a svobodách byly také u Evropského soudu pro lidská práva žalovány všechny dosavadní případy neuznání zahraničních polygamních a předčasných manželství. Neuznání polygamního manželství členskými státy bylo žalováno v případech *E. A. a A. A. v. Nizozemsko* (No. 14501/89), *M. a O. M. v. Nizozemsko* (No. 12139/86) a *Bibi v. Spojené království* (No. 19628/92). Neuznání předčasného manželství potom bylo žalováno v případě *Z. H a R. H. v. Švýcarsko* (No. 60119/2012). Evropský soud pro lidská práva žádnému z navrhovatelů nevyhověl. V odůvodnění rozhodnutí však zmínil možnost uvažovat o existenci zájmu v rámci pojmu veřejný pořádek.

Z pohledu subjektu práva, jemuž případně rozhodnutí buď potvrdí dosavadní osobní status a s ním související míru práv a povinností, nebo jej neuzná, jde o zásadní otázku nejen z hlediska praktického fungování v přijímající společnosti. Probíhající výzkumy ukazují, že implicitně jde ze strany státu také o signál z hlediska integrace a sounáležitosti se společností v přijímajícím státě.¹⁷² Státní orgány tímto rozhodnutím vytyčují červenou linii toho, co je společnost ve státě schopná absorbovat nebo považovat za své, a co je jí cizí. Protože se pohybujeme v mezích možného zásahu do veřejného pořádku, stát rozhodnutím o neuznání také říká, že tato forma manželství má potenciál ohrozit zásady vlastního právního řádu nebo vlastního pojetí mravnosti.¹⁷³ Rozhodnutím o neuznání tak v podstatě právní řád indikuje, že určitý právní institut, navrhovatelům zcela vlastní a legálně uzavřený, je překážkou jejich přijetí společností a společnost se jím cítí ohrožena. V takovém případě je konečnou zprávou pro dotčené subjekty práva, že se buď musí vzdát svého dosavadního legálně nabytého statusu a právního vztahu, nebo se nemohou na území přijímajícího státu usadit.

¹⁶⁶ Výhrada veřejného pořádku umožňuje soudům daný právní institut neuznat v případě, že by uznání tohoto manželství znamenalo zásah nebo ohrožení základních právních zásad a hodnot, na nichž je právo postaveno jako celek. Blíže viz: ONDŘEJ, J. *Mezinárodní právo veřejné, soukromé, obchodní*. 3. rozšířené vydání. Praha: Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk, 2009, s. 250.

¹⁶⁷ Dle principu *lex loci celebrationis* je manželství a jeho platnost posuzováno podle právního řádu státu, ve kterém bylo manželství uzavřeno, blíže viz: ONDŘEJ, J. *Mezinárodní právo veřejné, soukromé, obchodní*, s. 283. Příklady národních kodexů, které zahrnují tento princip: ve Francii: čl. 171 (1), Code Civil; v Německu: čl. 13, § 3, BGB; ve Španělsku: čl. 49, Código Civil; v ČR § 48, zákona č. 91/2012 Sb., o mezinárodním právu soukromém.

¹⁶⁸ Evropská úmluva o lidských právech, čl. 8.; Listina základních práv EU, čl. 7.

¹⁶⁹ Listina základních práv EU, čl. 1.

¹⁷⁰ Úmluva o právech dítěte, čl. 3(1); Charta EU, čl. 24(2).

¹⁷¹ Mezinárodní pakt o občanských a politických právech, čl. 18; Evropská úmluva o lidských právech, čl. 9.

¹⁷² MUSTASAARI, S. *Rethinking Recognition: Transnational Families and Belonging in Law*. Helsinki: Helsinki University dissertation thesis, 2017, s. 61–63. Dostupné z: <https://helda.helsinki.fi/bitstream/handle/10138/225021/RETHINKI.pdf?sequence=1>.

¹⁷³ ONDŘEJ, J. *Mezinárodní právo veřejné, soukromé, obchodní*, s. 250.

Aktuální výzkumy ale také ukazují, že rekogniční praxe daného státu může v souvislosti s nástupem přísnější státní migrační politiky být touto politikou řízena nebo se dokonce stát jejím nástrojem.¹⁷⁴ Uvedená studie se opírá o srovnání rozhodovací praxe v případech, kdy uznání předmetného svazku je prerekvizitou k udělení povolení k pobytu, tedy při žádostech o slučování rodiny a dále v případech, kdy rozhodnutí o povolení pobytu je uděleno nezávisle na uznání rodinněprávního vztahu. Takové užívání (či zneužívání) institutu uznávání státními orgány odhaluje akcentaci politických zájmů, tj. jiných než právně doktrinálních zájmů při rozhodování. Z doktrinálního hlediska by měl rozhodující orgán zkoumat podmínky uznání z hlediska kvality manželství – příkladně jeho opravdovost, a dále z hlediska slučitelnosti normativních aspektů manželství s právním řádem přijímajícího státu. V rámci zkoumání slučitelnosti manželství s právním řádem přijímajícího státu je potom klíčovým zejména případný rozpor manželství s národním veřejným pořádkem. V odůvodnění proběhlých rozhodnutí však akcentaci tohoto politického zájmu, sloužícího migrační politice státu, nenalezeme, doposud se tedy jedná toliko o stav *de facto*. Za účelem dosažení souladu mezi stavem *de iure* a *de facto* a dále k dosažení zpřehlednění rozhodovací praxe soudů a zvýšení její předvídatelnosti, vyvíjí západoevropské zákonodárci právotvorné iniciativy k zákazu polygamních a nucených manželství.¹⁷⁵ V některých případech za tímto účelem pouze vydávají interní, tedy neveřejné, pokyny.¹⁷⁶

Zákonodárci západoevropských států reagují na nastalou situaci poměrně rychle, ale převážně z jednostranného pohledu evropského právního a hodnotového narativismu. Je zřejmé, že k těmto rychlým krokům jsou vedeni zejména nedostatečnou znalostí právně-systematického kontextu islámského práva, což potvrzují také akademici, kteří se současnou problematikou zabývají.¹⁷⁷ Na akademické půdě tímto problémem postižených zemí se tedy nadále vedou diskuze o tom, jaká práva budou dotčena, budou-li konkrétní instituty uznávány a jaká práva budou naopak pozitivním rozhodnutím chráněna. Mezi aktivní autory na tomto poli patří např. Jänterä-Jareborg,¹⁷⁸ Büchler¹⁷⁹ nebo Foblets.¹⁸⁰ Doposud nejrozšířenější názor na řešení uvedených rekogničních situací mezi uvedenými experty je, že dotčené případy je třeba rozhodovat vždy s ohledem na jejich individuální okolnosti. Současná praxe západních jurisdikcí jde ale částečně proti zmíněným výsledkům právních výzkumů, když zákonodárci přijímají zákony upravující problematiku obecně.

¹⁷⁴ MUSTASAARI, S. *Rethinking Recognition: Transnational Families and Belonging in Law*, s. 61–63.

¹⁷⁵ Viz například nizozemský zákon č. 34904, ze dne 6. 10. 2015, o zákazu nucených manželství (De Wet Tegenaan Huwelijksdwang); Švédský úřad vlády [online]. New rules against foreign polygamous marriages, 2018-07-25 [cit. 2018-04-20]. Dostupné z: <https://www.government.se/press-releases/2018/07/new-rules-against-foreign-polygamous-marriages/>.

¹⁷⁶ Což se zřejmě stalo v případě dánské ministryně pro Integraci a cizince Inger Støjberg, která vydala vnitřní pokyn imigračním centrům v Dánsku, na základě kterého tato centra v roli správních orgánů neuznávala manželství, kde jedna ze stran byla mladší 18 let a zároveň tyto páry byly dále v azylových centrech ubytovány odděleně. (bližší informace např. zde v dánském jazyce: <http://nyheder.tv2.dk/politik/2017-05-21-stoejberg-broed-loven-nu-faar-hun-massiv-kritik>).

¹⁷⁷ JÄNTERÄ-JAREBORG, M. *Cross-border family cases and religious diversity: What can judges do?* Uppsala: Uppsala University Law Faculty. Religare working paper. 2013. Dostupné z: http://www.jur.uu.se/digitalAssets/585/c_585476-l_3-k_wps_2013_4.pdf.

¹⁷⁸ *Ibid.*

¹⁷⁹ Blíže např.: BÜCHLER, A. *Islamic Law in Europe? Legal Pluralism and its Limits in European Family Laws*. Farnham: Ashgate Publishing Company, 2011.

¹⁸⁰ Blíže např.: SHAH, P. – FOBLETS, M. C. – ROHE, M. *Family, Religion and Law: Cultural Encounters in Europe*. Farnham: Ashgate Publishing Company, 2014, s. 79 an. (kapitola 4), s. 143 an. (kapitola 7).

4.3 Hodnotové dilema západních soudů při posuzování dětských svateb

Pro právní posuzování proporcionality mezi zásahem do veřejného pořádku státu (rekognicí právnímu řádu státu neznámého manželského institutu) a ochranou individuálních lidských práv manželů, jsou relevantní již výše zmíněná základní práva a svobody, tedy právo na rodinný a soukromý život, právo na lidskou důstojnost, nejlepší zájem dítěte a svoboda náboženského vyznání. V případě, že by rozhodující soud shledal v daném případě porušení některého z těchto práv, je velmi pravděpodobné, že by zároveň shledal také rozpor s veřejným pořádkem ve státě, jelikož tato práva jsou chráněna na ústavní úrovni. Rozhodující soud se tak dostává do dilematu vzniklého uvnitř rámce ochrany veřejného pořádku, jelikož výše uvedená práva mohou být chráněna jak rozhodnutím o zachování uznávaného manželství, tak příklonem k neuznání uvedeného manželství – rozdíl se nachází často ve způsobu, jakým jsou tato práva vykládána.

Příkladně lze uvést hodnotu nejlepšího zájmu dítěte, kterou může být argumentováno jak ve prospěch uznání manželství, tak proti jeho uznání. K jejímu porušení může dojít jak uznáním manželství, tak jeho neuznáním v závislosti na úhlu vedené argumentace a individuálních okolnostech konkrétních případů.

V případě předčasných svateb¹⁸¹ lze argumentovat nejlepším zájmem dítěte proti uznání daného manželství, jelikož manželství v závislosti na individuálních okolnostech mohlo být uzavřeno za porušení náležitostí osoby nebo projevu vůle v tom smyslu, jak tyto náležitosti chápou evropské právní řády. I v případě, že by vůle nezletilé nevěsty byla projevována svobodně, bude z evropského pohledu tato vůle postižena nedostatkem právní způsobilosti subjektu daný projev vůle činit (z důvodu nízkého věku).

Jedním ze zásadních kritérií pro řízení o uznání manželství je samozřejmě vůle manželů v době, kdy je sňatek uznáván. Ve většině případů, přichází-li obě strany manželství do přijímajícího státu současně, projev v řízení o uznání manželství ve státě fora shodně vůli manželství ponechat v platnosti. Některé sociologické výzkumy však zpochybňují pravost a svobodu tohoto dodatečného projevu vůle ženy, která představuje obvykle v případech předčasných svateb nezletilou stranu (časté jsou však i případy, kdy nezletilé jsou obě strany), jelikož ženě při nucené rozluce manželství hrozí, zejména uvnitř muslimské komunity, sociální stigmatizace.¹⁸² I z právního hlediska je ale tento následný projev vůle stran

¹⁸¹ Jednoznačná definice tohoto svazku plynoucí z pramenů mezinárodního práva chybí. Obecně je ale tento fenomén vnímán jako situace, kdy jedna ze stran je z hlediska mezinárodního práva považována za dítě (v souladu s definicí dítěte podle Mezinárodní Úmluvy na ochranu dítěte jde o osobu mladší osmnácti let); a dále nebyla dodržena podmínka svobodného projevu vůle k uzavření manželství [Všeobecná deklarace LP, Čl. 16(2)]. Například podle islámského práva je však dosažení určitého věku pouze podpůrným kritériem pro způsobilost uzavřít manželství, zatímco rozhodujícím kritériem je pohlavní vyspělost, viz blíže v publikaci L. Bezouškové: BEZOUŠKOVÁ, L. *Islámské rodinné právo se zaměřením na právo manželské*, s. 103 an.

¹⁸² BBC. Migrant child brides put Europe in a spin. In: *BBC* [online]. 2016-09-30 [cit. 2018-04-20]. Dostupné z: <http://www.bbc.com/news/world-europe-37518289>.

manželství zatížen pochybnostmi o jeho konstitutivních kvalitách ve smyslu atributů volního projevu. Je tomu tak za prvé proto, že jde o nezletilé osoby, přirozeně na ně proto právní řád přijímacího státu pohlíží s předestřenou pochybností o právní způsobilosti tento projev vůle činit. Za druhé proto, že případ rozluky manželství představuje pro jednu ze stran sekundární negativní dopad a je tedy problematické ověřit kritérium svobody projevové vůle.

Některé západní nevládní a politické subjekty při debatách o způsobilosti muslimských manželek projevovat svoji vůli svobodně a opravdově také předkládají argument, že tyto ženy vyrůstají v přísně patriarchální společnosti, tedy jejich svobodná vůle je tímto prostředím značně omezena, a o vztahu rozhoduje hlavně muž.¹⁸³ Podle těchto argumentů potom muslimské manželky při odpovědi na otázku, zda si přejí zachovat manželství v platnosti, ani neví, že existuje možnost manželství rozvést na základě svobodné vůle ženy, a nedovedou si představit, že by v přijímacím státu, který by se o ně ze sociálního hlediska samozřejmě postaral, mohly fungovat samostatně. Na tento argument je ale třeba odpovědět, že způsobilost muslimských žen právně jednat je nutně *a priori* nezpochybnovat. Způsobilost člověka právně jednat je totiž dle základních právních zásad úplná, dokud ji za omezenou neprohlásí soud. Podmínky, za kterých člověk vyrůstá a hodnoty, podle kterých žije, jakkoli neodpovídají hodnotám imanentním západnímu kulturnímu narativu, jsou součástí toho, co formuje lidskou vůli, a ta je samozřejmě projevována za vlivu těchto hodnot. To, že tyto hodnoty jsou v některé části světa považovány za zpátečnické, ale ještě neznamená, že projev vůle, který je zohledňuje, je neplatný. Klíčem při individuálním posouzení případů tedy může být jednak informovanost ženy a jednak zkoumání oddanosti ženy hodnotám islámu. Jestliže dotázaná žena se pro zachování platnosti manželství rozhodne pro své vnitřní přesvědčení o správnosti a hříšnosti života, je její vůle opravdová. Tento *a priori* podezřivý přístup západních správních orgánů a soudů při posuzování vůle muslimských manželek je také vyvrácen post-koloniálními kriticky-feministickými právními studiemi. Jak demonstruje ve svém výzkumu Zainab Naqvi,¹⁸⁴ na základě řady výzkumů v Kanadě a USA lze říct, že míra patriarchie v rodinných strukturách nebo četnost domácího násilí není u místních monogamních manželství a manželství polygamních v místních náboženských strukturách zásadně rozdílná. Tedy není rozdílná natolik, aby sama o sobě vedla k důvodnému různému přístupu při uznávání.

Současně je třeba také vyjasnit, že ve většině případů předčasných svateb nejde o, pro evropské prostředí skandální, okolnosti zásadního věkového rozdílu mezi velmi mladou manželkou a o dekády starším manželem. Nejčastěji jsou nezletilé manželky ve věku 15–17 let a jejich manželé jsou přibližně stejně staří, obvykle nejsou starší než 25 let.¹⁸⁵

¹⁸³ Příkladně lze uvést debatu v Německu navazující na přijímání zákona zakazujícího předčasné manželství formou novelizace § 13 III č. 1 zákona EGBGB (který byl německým nejvyšším soudem označen za neústavní v prosinci 2018), podrobnosti a vyjádření subjektů lze najít zde: The Local [online]. German parliament passes law ending child marriage. 2017-06-02 [cit. 2019-03-15]. Dostupné z: <https://www.thelocal.de/20170602/german-parliament-passes-law-ending-child-marriage>.

¹⁸⁴ NAQVI, Z. A contextualised historical account of changing judicial attitudes to polygamous marriage in the English courts. *International Journal of Law in Context*. 2017, Vol. 13, No. 3, s. 413–414. Dostupné z: <https://doi.org/10.1017/S1744552316000513>.

¹⁸⁵ Blíže např. Dánsko: Dánské ministerstvo pro cizince a integraci. Inger Støjberg stopper indkvartering af barnebrude på asylcentre. In: *UIM* [online]. 2016-02 [cit. 20-4-2018]. Dostupné z: <http://uim.dk/nyheder/2016/2016-02/inger-stojberg-stopper-indkvartering-af-barnebrude-pa-asylcentre>; Německo: Erlangen Centre for

Mnohdy jsou tyto mladé manželky již zároveň také matkami anebo těhotné a jejich právní kategorizace do role dítěte zde opravdu vyžaduje pozorné individuální posouzení. Opětovně jde o aplikaci západních právních narativů formovaných západní sociální realitou, která nemusí být totožná se sociální realitou mimoevropských kultur. Věkové okolnosti určující kategorii dítěte jsou dány v nejobecnější rovině Úmluvou o právech dítěte, která stanoví věkový limit pro kategorii dítěte dosažení 18 let. Tato úmluva je ale produktem západních kultur, kde obvykle platí, že mladí lidé žijí s rodiči minimálně do věku 18 let, kdy dokončí střední školu a jsou tedy v tomto věku značně nesoběstační. Zařazení do stejné kategorie s typickým západním dítětem však pokulhává, chceme-li jej aplikovat na mladou ženu, která zažila občanskou válku a během své fyzicky a stresově náročné několik měsíců trvající migrace byla vystavena řadě traumat, která západní děti a mladí lidé často nezažijí ani v průběhu celého života.

Jak je uvedeno v úvodu této kapitoly, z právně-doktrinálního hlediska posouzení argumentace individuálními lidskými právy je i sám argument nejlepšího zájmu dítěte dvojitý, včetně určení zájmu, který má aplikace tohoto argumentu v dané situaci vlastně chránit. Tato dvojitost může spočívat v tom, že si předmětné „dítě“ (o relativnosti tohoto pojmu viz výše) často rozlučku manželství nepřeje. Zdrojem jeho rozhodnutí může být plná spokojenost v manželství a emoční provázanost s partnerem. Zároveň také může rozhodnutí plynout z vědomí dítěte (či mladého člověka), že po provedení změny se bude muset vypořádávat s nepříjemným společenským tlakem v rámci své sociální skupiny. Právně-etickou otázkou tedy je, zda je možné prosazovat nejlepší zájem dítěte v rozporu s vůlí tohoto dítěte (jež může v řadě případů z materiálního hlediska být vlastně dospělý).

Jinou otázkou může být, zda je v nejlepším zájmu dítěte oddělit jej v rámci azylového řízení od jediného příbuzného, který jej v tomto řízení doprovází – tj. manžela. Principem azylového řízení totiž je, že má-li nezletilý v řízení doprovod příbuzného, pak od něj nemá, pokud možno, být oddělován.¹⁸⁶ Sekundární otázkou této úzce zaměřené argumentační problematiky také může být přítomnost dítěte již v manželství narozeného, tedy i jeho nejlepší zájem (otázka spravedlivosti rozhodnutí o rozvodu manželství, které tvoří základní rodinnou jednotku dítěte, proti vůli jeho rodičů – zde nám z původních dvou „poškozených“ případným zamítavým rozhodnutím mohou vzniknout tři).

Podobně rozpornou argumentační linii lze vykreslit také při výkladu dalších dvou, pro tyto případy zvláště relevantních práv – právem na lidskou důstojnost a právem na soukromý a rodinný život.

Islam and Law in Europe. Facts on child marriages. In: *FAU* [online]. 2016-08-19 [cit. 20-4-2018]. Dostupné z: <https://www.ezire.fau.eu/2016/09/19/facts-child-marriages/>.

¹⁸⁶ Jednota rodiny v azylovém řízení byla shledána jako jeden ze základních principů mezinárodního migračního práva Úřadem vysokého komisaře OSN pro uprchlíky, mmj. jeho Závěry Č. 1 (XXVI) (Establishment of the Subcommittee and General, ExCom, UNHCR, 26th Session, 1975, para. (f)); Závěry Č. 7 (XXVIII) (Expulsion, ExCom, UNHCR, 28th Session, 1977, para. (a)); Závěry Č. 24 (XXXII) (Family Reunification, ExCom, UNHCR, 32nd Session, 1981, para. 1).

4.4 Svoboda náboženského vyznání v západních státech EU

Aktuálním těžištěm akademické a politické debaty však je, zda soudní a správní orgány přijímajících států jsou v současnosti dostatečně připraveny na to sloužit také novým rezidentům žijícím v jejich územní působnosti, přicházejícím z jiného kulturního prostředí, aniž by tito rezidenti byli nuceni svůj kulturní kapitál opustit v případech, ve kterých by pro veřejný pořádek přijímajícího státu nepředstavoval skutečnou hrozbu. Dosažení takového stavu nutně předpokládá schopnost soudců států fora pochopit smysl daných právních institutů v rámci právního systému islámského práva. Zároveň s tím by soudci museli začít posuzovat a aplikovat právo za opuštění západního právního narativismu,¹⁸⁷ dle kterého je právo a náboženství často oficiálně odděleno. V této souvislosti je nejen na národní, ale také na evropské úrovni věnována rostoucí pozornost svobodě náboženského vyznání.

Zvláštní relevanci na evropské úrovni má tato základní lidská svoboda již od roku 2013, kdy byly Radou EU publikovány takzvané Pokyny k prosazování a ochraně svobody náboženského vyznání ve formě evropského soft-law dokumentu.¹⁸⁸ V současné době její role nadále roste, zejména právě v období postmigrační krize, kdy dochází k dynamickým demografickým změnám na evropském kontinentu.¹⁸⁹ Mění se demografie však není jediným důvodem rostoucí pozornosti, která je této svobodě věnována. Jak vyplývá z proběhlé mezivládní konference na toto téma, zařazení této agendy do zahraniční politiky na úrovni národní i Evropské unie je aktuálně velmi žádoucí, jelikož může napomoci k řešení řady ozbrojených konfliktů.¹⁹⁰ Pro zvýšení věrohodnosti aplikace této nové ujednání zahraničně-politické iniciativy je ale nejprve třeba zajistit, že toto právo je plně prosazováno v rámci vnitrostátní politiky.

Jelikož výše zmíněné manželské instituty (polygamních a předčasných manželství) pochází z právního systému islámského práva, který je do značné míry vystavěn na islámských náboženských hodnotách, lze navíc podle některých výkladů považovat tyto manželské svazky rovněž za projev práva na náboženské vyznání.

Ke shrnutí klíčového bodu právně-teoretické argumentace této části je třeba znovu upozornit na to, že navzdory výše uvedenému (neuzavřenému) výčtu individuálních práv a svobod, které jsou v centrální otázce uznání civilního statusu subjektů práva dotčeny, byl dosavadní soudně aplikovaný individuální přístup v době post-migrační krize nahrazen přechodem na

¹⁸⁷ Bliže ke konceptu západního právního narativismu v přednášce Wernera Menského: MENSKI, W. Fuzzy Law and the Boundaries of Secularism. *Potchefstroom Electronic Law Journal*. 2010. Vol. 13, No. 3, Odstavec 7. Dostupné z: https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=1752910.

¹⁸⁸ Dokument je dostupný zde: <https://eeas.europa.eu/sites/eeas/files/137585.pdf>.

¹⁸⁹ Tato rostoucí pozornost je patrná např. ze jmenování zvláštního zmocněnce EU pro prosazování a ochranu svobody náboženského vyznání a víry Jána Figela v květnu 2016.

¹⁹⁰ Konference DK MZV nazvaná: *Promoting freedom of religion or belief: exploring the role of state and civil society* a konaná 12. ledna 2018, hlavní řečníci: Ahmed Shaheed (zvláštní zmocněnec OSN pro svobodu náboženství a vyznání) a Ján Figel (zvláštní zmocněnec EU pro svobodu náboženství a vyznání).

generální úpravu ve formě zákonů. Právě tento trend, který opětovně potvrzuje, že jiné, než původně doktrinální zájmy rekognice (tj. posouzení pravosti sňatku, kompatibility sňatku s právním řádem státu fora) jsou pro rekogniční posuzování rozhodné, provokuje akademiky a právní experty. V daleko jasnějších konturách než dříve se totiž ukazuje, že rekognice je více politickým, než právním rozhodnutím (i tím, že zákonodárce tvorbou obecných právních norem odhal soudům možnost diskrece v závislosti na individuálních okolnostech).

4.5 Promítnutí vlivu migrační krize do právního řádu ČR

V České republice není uvedený problém aktuální ve stejné podobě jako ve státech západní části EU. Důvody leží mimo jiné v odlišné zahraničně-politické pozici české vlády k řešení migrační krize a následkem toho v nižším množství rezidentů muslimského náboženského vyznání. Zároveň ale také ČR nebyla ani v minulosti primárním cílem migrujících muslimů, a proto osob tohoto vyznání pobývá na území našeho státu poměrně málo (ve srovnání s jinými zeměmi EU).¹⁹¹

V rámci problematiky uznávání rodinněprávních institutů čelí ale ČR jinému, dlouhodoběmu problému, a sice uznávání zahraničních rodinněprávních statusových poměrů stejnopohlavních párů a rodin. Přestože tato problematika zdánlivě nemá s migrační krizí mnoho společného, lze mezi oběma oblastmi nalézt průsečíky a vzájemné vlivy.

Z právně-teoretického hlediska je třeba podotknout, že obě rekogniční situace mají stejný principiální základ. Jde o rodinněprávní vztahy, které jsou legálně uzavřeny v jednom státě, ale jsou považovány za nelegální, případně nejsou právním řádem upraveny, ve státě jiném. V případech uznávání rodinněprávních vztahů homosexuálů, stejně jako v případech uznávání islámských manželských svazků, jsou pro posouzení relevantní stejná individuální práva a svobody. Pro zopakování, jde o právo na rodinný a soukromý život, lidskou důstojnost, nejlepší zájem dítěte a svobodu náboženského vyznání (v případech homosexuálů pak také právo žádné náboženství nevyznávat, viz podrobněji níže).¹⁹² Zároveň jsou obě rekogniční situace závislé na migraci a nebyly by bez migrace ani možné. Homosexuální páry totiž v České republice nemají možnost uzavřít sňatek, případně si společně osvojit dítě, společně podstoupit asistovanou reprodukci nebo uzavřít smlouvu o surogátním mateřství. Proto tyto páry, v rámci takzvané reprodukční turistiky, často cestují do západních zemí, které jim výše uvedené možnosti poskytují, a následně se vrací do ČR s cizozemským soudním či správním orgánem vydanými rodnými a oddacími listy. Česká matrika (tedy zvláštní matrika v Brně) potom musí posoudit možnost tyto dokumenty uznat, podobně jako registrační úřady v západoevropských zemích posuzují manželství dle islámského práva.

¹⁹¹ Viz poznámka pod čarou č. 165.

¹⁹² Viz poznámky pod čarou č. 168 až 171.

Ve vztahu k této problematice v České republice v širším než právním chápání lze také podotknout, že migrační krize zasáhla do způsobu, jakým jsou práva homosexuálů veřejně artikulována. V západoevropských členských státech je provázáním práv homosexuálů s antiislámskou rétorikou známé pod pojmem *homonacionalismus*.¹⁹³ Teorie homonacionalismu říká, že pravicově-nacionalistické strany, které zaznamenaly v souvislosti s migrační krizí prudký nárůst popularity, užívají argumentaci právy sexuálních menšin účelově. Konkrétně tyto strany užívají politickou argumentaci právy sexuálních menšin za účelem poškození veřejného obrazu islámu, poukazováním na to, že práva homosexuálů jsou podle tradičního islámského učení popírána, a následným zastrašováním domácí populace, že stejná situace může nastat i v přijímajícím státě, dovolíme-li přijímání muslimských uprchlíků.¹⁹⁴ Podle teorie homonacionalismu však antimigračním stranám na právech sexuálních menšin ve skutečnosti nezáleží. Teorie říká, že tyto strany s povděkem užijí všechny argumenty, které jim pomohou poškodit islám.

Vývoj na straně České republiky tuto teorii potvrzuje. Tedy potvrzuje, že antiislámské strany a hnutí nejsou primárně zaměřeny proti islámu, z důvodu, že by jeho učení upíralo práva, kterých bylo v evropském prostředí dosaženo a která jsou považována za integrální součást evropské kultury. Že obava o dosaženou míru tolerance a ochrany práv sexuálních menšin není opravdovou hodnotovou agendou antiislámských evropských stran, dokazuje i fakt, že české antimigrační strany práva sexuálních menšin ve svém programu nehájí. Překvapivě však je, že největší česká antimigrační strana je programově zároveň také proti sexuálním menšinám¹⁹⁵ a shodně s ní i další česká antimigrační strana, která je v současné době menší a radikálnější.¹⁹⁶ Obě strany shodně podporují koncept tradiční (tj. nukleární) rodiny, kterou vidí jako protiklad k homoparentální rodině. Tato rozdílnost v programu českých a zahraničních antimigračních stran potvrzuje teorii homonacionalismu v tom, že antimigrační strany nemají na srdci primárně dobro homosexuálních občanů žijících ve své zemi, ale jejich primární misí je poštvat co největší část voličů proti muslimům.¹⁹⁷ Americký právník Derrick Bell tento jev popisuje ve své právně-sociologické teorii prosazování práv menšin nazvané *teorie konvergujících zájmů* (*Convergence Interest Theory*).¹⁹⁸ V této teorii Bell říká, že většina prosazuje aktivně práva menšiny jen tehdy, je-li to účelné pro její vlastní zájem.

¹⁹³ SHIELD, A. When pro-Gay means anti-Muslim. In: *Murmur* [online]. 2017-03-21 [cit. 2018-04-20]. Dostupné z: <http://murmur.dk/when-pro-gay-means-anti-muslim/>.

¹⁹⁴ *Ibid.*

¹⁹⁵ Program strany SPD uvádí: „Rodina zasluhuje ochranu a podporu. Za základ rodiny považujeme tradiční svazek muže a ženy. Odmítáme propagaci a podporu názorů a chování, které ohrožují fungování rodin a výchovu dětí v rodině.“ Svoboda a přímá demokracie. Program strany SPD. In: *SPD* [online]. [cit. 2018-04-20]. Dostupné z: <http://www.spd.cz/program>.

¹⁹⁶ Dělnická strana sociální spravedlnosti. Program strany DSSS. In: *DSS* [online]. [cit. 2018-04-20]. Dostupný z: <http://www.dsss.cz/program-dsss-2015>.

¹⁹⁷ SHIELD, A. When pro-Gay means anti-Muslim. In: *Murmur* [online]. 2017-03-21 [cit. 2018-04-20]. Dostupné z: <http://murmur.dk/when-pro-gay-means-anti-muslim/>.

¹⁹⁸ BELL, J. D. Comment, Brown v. Board of Education and the Interest Convergence Dilemma. *Harvard Law Review*. 1980, Vol. 93, s. 522.

Pro území České republiky snad ještě zřetelněji toto tvrzení dokládá teorie femonacionalismu,¹⁹⁹ podle které antiislámské strany argumentují proti islámu tím, že úroveň ochrany práv je v západních právních řádech mnohem vyšší než v patriarchálním narativu islámského práva. Současně však způsob, kterým tyto strany o ochraně žen hovoří, je značně patronizující, jelikož typicky se v rétorice těchto stran hovoří o našich matkách, případně ženách (ve smyslu manželek).²⁰⁰ Ženy tak podle těchto stran mají ve společnosti spíše role doplňující muže či rodinu, nikoliv role sloužící společnosti jako samostatně přispívající individua, tedy například vědkyně, doktorky či učitelky. Analýza zaměřená na užití jazyka v apelu těchto politických subjektů tedy ukazuje, že anti-migračním stranám nemusí jít primárně o zachování a další zvyšování úrovně emancipace žen, jelikož o ženách hovoří jazykem podporujícím jejich tradiční spíše než emancipovanou roli ve společnosti.

Důvodem k opačnému programovému jednání českých politických stran v rámci fenoménu homonacionalismu oproti těm západoevropským může být, že veřejná podpora práv homosexuálů není v ČR tak vysoká, jako je podpora této věci v jiných západoevropských členských státech (například Nizozemsku).²⁰¹ Většinový představitel cílové skupiny těchto krajně pravicových stran v ČR tedy pravděpodobně nebude zastáncem práv sexuálních menšin. Apelují-li tedy nizozemské pravicové strany na ochranu „tradic našeho území“ zahrnují do svého apelu také homosexuály a jejich práva. V momentě, kdy na širokou oblast zahrnující ochranu tradic apelují české pravicově-nacionalistické strany, agenda práv homosexuálů sem nespadá, možná také proto, že instituty umožňující rodinný život homosexuálů nejsou v České republice tradiční součástí právního řádu, ale spíše novou součástí. Na základě uvedeného lze tvrdit, že antimuslimské téma v české politické rétorice do velké míry doprovází i téma antihomosexuální. Toto prolnutí může mít za následek zpomalení liberujícího legislativního vývoje v této oblasti práv sexuálních menšin a zprostředkované i v oblasti uznávání.

Cílem představení problematiky homonacionalismu v této kapitole a jejího obráceného projevu v České republice je tak demonstrováno, jak negativní kampaň vůči islámu může zároveň škodit agendě homosexuálů, a v důsledku je tedy poukázáno na fakt, jak proběhlá migrační krize může mít zprostředkovaný negativní vliv na rodinná práva homosexuálů v ČR.

¹⁹⁹ FARRIS, R. s. *In the Name of Women's Rights: The Rise of Femonationalism*. Durham: Duke University Press, 2017, s. 78 an.

²⁰⁰ Blíže např. vyjádření předsedy strany SPD T. Okamury pro Parlamentní listy, ze dne 7. 6. 2015, dostupné zde: <https://www.parlamentnilisty.cz/arena/rozhovory/Nic-neumi-budou-jen-zevlovat-a-znasilnovat-nase-zeny-promluvil-Okamura-o-migrantech-On-sam-se-pry-uci-strilet-378498>.

²⁰¹ Podle srovnání podpory veřejnosti pro „svobodné volby způsobu rodinného života“ Nizozemského institutu pro sociální výzkum, podporuje tento výrok přes 85 % Nizozemců, zatímco v ČR jde o 63% podporu. S otevřeně homosexuálním premiérem by mělo problém 8 % Nizozemců a 35 % Čechů. S otevřeně transgender premiérem by mělo problém 25 % Nizozemců a 45 % Čechů. Tedy míra homofobie je v ČR vyšší než v Nizozemsku. Report je dostupný zde: <https://www.google.dk/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=5&ved=0ahUKEwiv93wgcbZAhVPIIAKHTInDlcQFghLMAQ&url=https%3A%2F%2Fwww.scp.nl%2Fdsresource%3Fobjectid%3D54d8b43a-a916-453a-a199-d92e77eeb086&usg=AOvVaw2808YjTh6n24ISHpzE5aD>.

4.6 Promítnutí migrační krize na rekognici statusových poměrů sexuálních menšin

V konkrétní oblasti rekognice potom můžeme i v České republice vidět tendence k přechodu od individuálního posouzení případů, tj. posouzení v rukou soudu v rámci aplikace pojmu veřejný pořádek, k nastavování legislativních pravidel na obecné úrovni, případně nespolečné legislativy se soudnictvím.

Doposud v České republice proběhlo několik soudních sporů, kde byla předmětem jedna z výše uvedených přeshraničních situací uznání osobního statusu. Uznání cizozemského stejnopohlavního manželství bylo odmítnuto a toto odmítnutí potvrzeno nejvyšším soudem v případě č. j. 8 As 230/2017-41. Dále byla judikována otázka zahraniční adopce stejnopohlavního párem na úrovni Městského soudu v Praze, č. j. A 186/2012 – 61. A zřejmě nejvýznamnější judikát byl přijat na úrovni Ústavního soudu ve věci uznání zahraničního rodičovství stejnopohlavního páru, založeného na dohodě o surrogátním mateřství, č. j. I. ÚS 3226/16. K aktivitě dochází i na poli normotvorby, ač tato aktivita není oficiálně (v důvodových zprávách) spojována s rostoucím množstvím návrhů stejnopohlavních párů žijících v zahraničí na uznání různých rodinněprávních institutů zahraničního práva. V uplynulém roce byly zákonodárci zformovány dva protikladné návrhy zákonů mající za cíl úpravu normativních aspektů manželství. Jeden z návrhů požaduje umožnění stejnopohlavního manželství, druhý požaduje zakotvení manželství jako svazku muže a ženy na ústavní úrovni, jako k tomu bylo přistoupeno v Maďarsku a na Slovensku. Změny v oblasti hmotného práva, spočívající v přijímání kogentních ustanovení cíleně mířených na vyloučení konkrétních institutů rodinného práva, zužují možnost výkladu pojmu veřejný pořádek při aplikaci mezinárodního práva soukromého. Tedy, podobně jako v západoevropských zemích, může dojít k odklonu od abstraktně definovaného pojmu veřejný pořádek, jehož výklad umožňuje větší diskreci soudu a nacházení práva vzhledem k okolnostem daného případu. Tímto odklonem je tedy zúžena diskrece soudců a aplikace uznávání limitována obecnými kogentními ustanoveními právního řádu státu fora. Dochází tak k omezení aplikace mezinárodního práva soukromého hmotněprávními normami na obecné rovině ve vztahu k institutům cizích právních řádů odlišných od institutů v právním řádu státu fora, což může být, dle názoru autorky, považováno za trend odklánějící se od smyslu a podstaty mezinárodního práva soukromého.

Jedním z vrcholů českého individuálního přístupu směřujícího k liberalizujícímu vývoji v oblasti rodinného práva bylo doposud rozhodnutí Ústavního soudu České republiky č. j. Pl. ÚS 7/15 shledávající diskriminační povahu ustanovení českého zákona o registrovaném partnerství č. 115/2006 Sb.²⁰² V tomto případě se navrhovatel domáhal určení, zda jeho vyloučení ze zařazení v evidenci osob vhodných stát se osvojiteli z důvodu jeho účasti na registrovaném partnerství lze považovat za diskriminující jednání ze strany příslušného úřadu státní správy. V daném případě shledal ÚS ČR převažující zájem na ochraně práva

²⁰² Nález Pl.ÚS 7/15 ze dne 14. 6. 2016, č. 234/2016 Sb.

na lidskou důstojnost, práva na soukromý život a na zákaz diskriminace. V tomto rozsudku také ÚS zrušil diskriminační ustanovení § 13 odst. 2 zákona o registrovaném partnerství, které společnou adopci homosexuálnímu páru v registrovaném partnerství zakazovalo.²⁰³

Tímto rozhodnutím ÚS vytvořil pro otázku adopcí homosexuálními páry legislativní vakuum. ÚS sice ve svém rozsudku vyslovil své přesvědčení o vlivu individuálních práv v možných případech uznávání homosexuálních adopcí, právo však tvořit nemůže, a tak tímto předal iniciativu k další úpravě oblasti na stranu zákonodávce. Po dobu téměř dvou let od vyhlášení rozsudku však zákonodávce pobídku ÚS ke konání ignoruje, jelikož právní názor soudu a akcent na relevanci lidskoprávní otázky při úpravě adopcí stejnopohlavními páry příliš nezapadá do současného politického trendu ochrany tradic a tradičních právních institutů, tedy jakéhosi národního právního protekcionismu.

V dalším významném, výše již uvedeném rozhodnutí č. j. I. ÚS 3226/16, se ÚS vyjadřoval k otázce uznání zahraničním soudem stvrzeného stejnopohlavního rodičovství páru, který uzavřel dohodu o surrogátním mateřství. Tento pár poté usiloval o uznání tohoto rodičovství v ČR a zapsání rodičovství obou mužů do rodného listu dítěte, což nebylo rozhodujícím soudem umožněno. ÚS poté judikoval, že v daném případě musí nejlepší zájem dítěte převážit zájem nad ochranou tradiční rodiny. Následkem toho byl mužům vydán rodný list k dítěti, kde byli oba uvedeni jako rodičové, čímž bylo jejich rodičovství *de facto* uznáno.

Lze tedy shrnout, že za současné situace česká legislativa explicitně neumožňuje homosexuálním registrovaným partnerům osvojení dítěte. Zároveň však nastala legislativní situace, kdy tato forma osvojení není ani explicitně zakázaná a navíc je nutno zohlednit výše popsaný právní názor ÚS. Dle něj totiž v případě rodičovství stejnopohlavního páru legalizovaného v cizině převažuje zájem na ochraně nejlepšího zájmu dítěte, a tedy uznání tohoto rodičovství, nad zájmem na ochraně tradiční rodiny, tedy neuznáním tohoto rodičovství. Pozitivní je potom vyhlídka pro homosexuální páry z hlediska přeshraniční rekognice. Díky uvedeným judikátům mají české stejnopohlavní páry, které řeší svoji touhu po potomcích prostředky dostupnými v zahraničí (prostředky v ČR nedovolenými), tedy asistovanou reprodukci, adopci nebo surrogátním mateřstvím, nyní možnost mít své osobní statusy a rodinněprávní poměry vzniklé na základě zahraničních prostředků v ČR uznány.

O to zajímavější bude výsledek zákonodárné činnosti v otázce možného zakotvení manželství jako heterosexuálního svazku na ústavní rovině, který ukáže, zda se Česká republika přikloní k západnímu trendu omezování obsahu pojmu veřejný pořádek přijímáním kogentních norem fakticky dopadajících na uznávání zahraničních rodinněprávních institutů. Podobná situace platí i pro možnou normotvornou činnost zákonodávce reagující na zrušení ustanovení zakazující osvojení registrovaným párem ÚS.

²⁰³ Zákon č. 115/2006 Sb., o registrovaném partnerství.

4.7 Budoucnost svobody náboženského vyznání v ČR – vliv na práva sexuálních menšin?

Téma náboženské svobody, které v současné době rezonuje Evropskou unií, mimo jiné v souvislosti s rostoucím podílem obyvatel islámského náboženského vyznání, může práva homosexuálů na druhou stranu ovlivnit pozitivně. V současné době totiž nabývá na relevanci výklad, který tuto svobodu zaručuje také nevěřícím.²⁰⁴ Již v původním strategickém dokumentu Rady EU je tento výklad zakotven.²⁰⁵ V současné době si však stále úspěšněji hledá svoje místo v prioritní politické agendě EU (mezi spory členských států o to, zda má náboženská svoboda pro křesťany být prosazována s větším důrazem, než pro jiná náboženství). Tento výklad se opírá o tezi, že nevěřící, stejně jako věřící jakéhokoliv náboženství, mají právo nebýt nuceni k následování náboženských norem a také nebýt rušeni ve svém rozhodnutí žádné náboženství nevyznávat. Přestože je tento výklad v současné nábožensky vypjaté situaci na poli EU zatím opomíjen, pro některé státy má velký právní potenciál.

Jedním z těchto států může být i ČR pro svoji světově výjimečně vysokou míru ateismu. Vrátime-li se k programové agendě antimigračních stran v ČR, lze vidět, že argument ochrany křesťanských tradic není zvláště výrazný a zřejmě tedy zvláště politicky zajímavý. Je tomu tak zřejmě proto, že český ateistický elektorát by se na apelu ke křesťanským tradicím hůře mobilizoval. Mnohem bližší by na druhé straně ateistickým Čechům mohla být myšlenka ochrany nevěřících a je tedy možné očekávat, že pokud bude politickými stranami tento výklad v ČR užít, stane se velmi populárním.

V případě, že se tak stane, mohla by z hlediska právní teorie akcentace tohoto výkladu otevřít cestu k přehodnocení interpretace některých rodinněprávních norem, zejména potom těch, které brání homosexuálním párům v realizaci rodinného života. V současné době je totiž zásadní legislativní překážkou uznávání rodinněprávních poměrů stejnopohlavních párů nadřazenost konceptu nukleární rodiny strukturálně přítomná v českém právním řádu. Konkrétně jde jednak o právní koncept společného osvojení, který brání společnému osvojení dvěma muži nebo dvěma ženami.²⁰⁶ Stejně ustanovení také určí, že pokud osvojení činí jiná osoba než manželé nebo jeden z manželů, soud současně s rozhodnutím o osvojení rozhodne o vypuštění zápisu druhého rodiče do rodného listu.²⁰⁷ Dále jde o právně vyloučenou možnost dvou žen žádat společně o provedení asistované reprodukce.²⁰⁸ Úpravu

²⁰⁴ Sullivan, W. F. – Hurd, s. – Mahmood, s. – Danchin, P. G. *Politics of Religious Freedom*. Chicago: Chicago University Press, 2015, s. 50.

²⁰⁵ Rada EU. *EU Guidelines on the promotion and protection of freedom of religion or belief*. Výsledek setkání Rady pro zahraniční otázky, 2013, 18 s. Dostupné z: <https://eeas.europa.eu/sites/eeas/files/137585.pdf>.

²⁰⁶ Zákon č. 89/2012 Sb., občanský zákoník, § 800 odst. 1.

²⁰⁷ Zákon č. 89/2012 Sb., občanský zákoník, § 800 odst. 1 věta druhá.

²⁰⁸ Zákon č. 373/2011 Sb. o specifických zdravotních službách, § 6 odst. 1.

manželství jako svazku muže a ženy.²⁰⁹ A v neposlední řadě také o formální stránku českých rodných listů, které svým rozdělením rodičovských rolí na „otce“ a „matku“, fakticky komplikující zápis jiného složení rodičovského páru. Jednotlivé případy zahraničních stejnopohlavních rodičovství, které jsou nyní uznávány prostřednictvím soudů, jsou po kladném posouzení administrativně řešeny tak, že jeden z otců je v rodném listě zapsán jako otec a druhý v poznámce k rodnému listu jako rodič. Přestože tedy napříč českými soukromoprávními normami není nikde výslovně zakotvena nadřazenost konceptu nukleární rodiny ostatním formám rodiny, uvedené normy jsou důkazem její existence.

Koncept nukleární rodiny však pochází z křesťanské tradice. Tedy budeme-li nově vykládat právo na svobodu vyznání jako právo nebýt v roli nevěřícího nucen k následování náboženských idejí, otevřeme tím cestu pro novou interpretaci řady rodinněprávních norem. Přijmeme-li premisu, že nukleární rodina je přímým produktem křesťanské tradice, nebude již přijatelné ochranou tohoto institutu dále v soudních sporech týkajících se rodinných práv homosexuálních párů argumentovat ani upřednostňovat výklad právního řádu zaměřený primárně na konformitu s touto hodnotou. Z hlediska rekognice tedy může být takto nově pojatá svoboda například překážkou k současné matriční praxi umožňující jedinou formu zápisu zahraničního stejnopohlavního manželství, a to ve formě registrovaného partnerství.

Obecně lze shrnout, že pokud se někdo neztotožňuje s křesťanskými ideály či ideologií, nemůže být právním řádem nucen k jejich následování. Názorněji lze tuto argumentaci demonstrovat například na aktuální rekogniční situaci muslimského polygamního manželství v západoevropských zemích, které je uzavřeno na základě cizího práva plynoucího z tradičního výkladu práva islámského. Pakliže by byla pozitivně ověřena svobodná vůle všech manželů do svazku vstoupit a setrvat v něm, uznání tohoto manželství by z hlediska nesouladu s veřejným pořádkem ve státě fora bránil „pouze“ v právním řádu nadřazený koncept tradičního křesťanského monogamního manželství. Jelikož součástí veřejného pořádku, kromě tradičního pojetí nukleární rodiny, jsou ale také i základní práva a svobody, mezi nimi i právo na svobodu náboženského vyznání, šlo by opět o konflikt hodnot v rámci veřejného pořádku. Akcentace a rostoucí relevance hodnoty svobody náboženského vyznání by tak mohla v budoucím soudním posouzení v daném případě vést ke změně posouzení ne/spravedlnosti nadřazování křesťanských konceptů nad muslimské proti vůli zúčastněných muslimských subjektů.

4.8 Závěr

Cílem kapitoly bylo představit možný vliv migrační krize na změny v mezinárodním právu soukromém, s užitím zaměřením na tematiku uznávání zahraničních rodinněprávních institutů a změn osobních statusů. Přestože právně-teoretické zařazení rekognice manželství dle islámského práva do jednoho kontextu s rekognicí rodinněprávních statusů

²⁰⁹ Zákon č. 89/2012 Sb., občanský zákoník, § 655.

stejnopohlavních párů a dále potom srovnávání těchto dvou rekogničních situací může na první pohled působit poměrně kontroverzně, oba fenomény jsou z hlediska právního principu velmi podobné. V obou případech jde o legálně získaný osobní status, uzavřený svazek či uzákoněný rodinněprávní vztah, který je právnímu řádu státu fora neznámý. Zároveň jsou oba fenomény úzce spjaty s migrací. Při posuzování uznávání obou rekogničních případů je navíc právní rozhodnutí vázáno na nalezení proporcionality mezi ochranou individuálních lidských práv a ochranou relevantní části veřejného pořádku. V obou případech se dále v otázce rekognice aktivizuje stejná oblast veřejného pořádku, která je spojena s právním primátem konceptu tradiční rodiny a tradičního manželství a otázkou, zda a jak tento koncept přehodnotit.

Do dosavadního vývoje uznávání rodinných vztahů a statusů obou skupin zasáhla migrační krize a její demografické následky, které jej buď již ovlivnily, či teprve mohou ovlivnit. V obou evropských regionech dochází k přechodu od individuálně orientovaného postoje jurisdikcí k preferenci obecně upravených pravidel, která kogentně stanoví hranice výkladu norem mezinárodního práva soukromého, namísto ad hoc výkladu pojmu veřejný pořádek s ohledem na okolnosti konkrétního případu. V západních státech EU došlo k této změně pravděpodobně vlivem nárůstu rekogničních případů, ale také vlivem růstu antimigračních politických priorit a nárůstem jejich relevance pro aplikaci práva. Změnou v oblasti politických zájmů majících vliv na aplikaci práva došlo také ke změně právní doktríny institutu uznávání a celkově i ke změně trendů v současné aplikaci norem mezinárodního práva soukromého. V České republice zákonodárce nereflektuje výsledek individuálně orientované činnosti Ústavního soudu, čímž ponechává možnost stejnopohlavních párů žádat o uznání zahraniční adopce na základě uvážení soudu, což by mohlo značit příklon k individuálnímu přístupu. Zároveň však české mezinárodní právo soukromé čelí možnosti ústavního zakotvení heterosexuální formy manželství, a tedy vyloučení možného uznání zahraničních stejnopohlavních manželství, jako se tomu stalo v jiných středoevropských zemích. Na jakou stranu trendu aplikace mezinárodního práva soukromého se svou normotvorbou postaví český zákonodárce, tedy stále čekáme, a to nejen v oblasti stejnopohlavních manželství, ale i stejnopohlavních adopcí. Zdrojem tohoto nejasného chování zákonodárce může být vzájemný vliv mezi politickou antimigrační a antihomosexuální agendou. Tato kapitola si kladla za cíl nastínit, proč a do jaké míry se tato změna v postojích jurisdikcí udála a jaké jsou její dopady v oblasti reflexe potřeb a práv jednotlivce při soudní a správní aplikaci práva. Jako jedno z možných východisek z dosavadního trendu mezi evropskými zákonodárci příspěvek označuje vliv a výklad práva na svobodné náboženské vyznání. Účelem tohoto příspěvku bylo mimo jiné zmapovat dosavadní aplikaci této právní hodnoty a výhled jejího možného budoucího směřování.

5. Pohlavní sebeurčení transgender osob versus požadavek chirurgického zákroku a sterilizace ve světle mezinárodních standardů a judikatury Evropského soudu pro lidská práva

Tereza Bártová

Současná česká právní úprava stanovuje jako podmínku pro administrativní změnu pohlaví podstoupení chirurgického zákroku se současnou sterilizací osoby. Cílem této kapitoly je poukázat jak na judikaturu Evropského soudu pro lidská práva, tak na postoj dalších mezinárodních orgánů, dle kterých jsou takové požadavky v rozporu s právem na fyzickou a psychickou integritu člověka. To zahrnuje jak právo na sebeurčení, tak právo nebyť podroben vynucenému lékařskému zákroku.

5.1 Úvod

Cílem této kapitoly je popsat českou právní úpravu týkající se problematiky transgender osob a uvádění do souladu jejich skutečně vnímané pohlaví s pohlavím formálně zapsaným v matrice. Problematika je nazírána z pohledu práva na fyzickou a psychickou integritu jako jednoho ze základních lidských práv. V úvodu jsou pro potřeby kapitoly stručně vymezeny pojmy a představena současná česká právní úprava, která vyžaduje podstoupení lékařského zákroku spojeného se sterilizací jako podmínku pro administrativní změnu pohlaví. Je soudobá česká zákonná úprava v souladu s ústavním pořádkem potažmo dalšími mezinárodními standardy? Na tuto otázku se příspěvek snaží odpovědět pomocí komparace současného přístupu odborné veřejnosti s těmito standardy. Značná část kapitoly je věnována i rozboru judikatury Evropského soudu pro lidská práva a vývoje přístupu soudu k dané problematice.

5.2 Pohlavní identita a pohlaví registrované státem

Byť může být v mnoha případech nadbytečné a spíše kontraproduktivní škatulkovat osoby do vymezených kategorií, pro účely tohoto článku je zprvu potřeba relevantní terminologii jasně vymezit. Pro vymezení pojmu transsexuální a transgender je zapotřebí chápat rozdíl mezi anglickými pojmy „sex“ a „gender“, které bývají shodně překládány jako „pohlaví“. Pohlavím (sex) je chápán atribut biologický, patrný z reprodukčních orgánů i sekundárních pohlavních znaků, jehož kategoriemi jsou *male* a *female*.²¹⁰ Gender je naproti tomu chápáno jako pohlaví kulturně a sociálně. Vychází z nastavení společnosti a spojuje se tradičně s kategoriemi *man* a *woman*.²¹¹ Označení transgender osoby je používáno pro osoby, které se identifikují s jiným pohlavím, než jim bylo přisouzeno při narození, anebo vyjadřují svoji identitu jinak než osoby tohoto pohlaví, nemají však potřebu podstupovat operativní změnu pohlaví. Jako transsexuální osoby pak označují jedince, kteří podstoupili změnu pohlaví nebo ji chtějí podstoupit.²¹²

Centrem problematiky pohlavní identifikace je možnost uvést do souladu své skutečné vnímání vlastního pohlaví a pohlaví registrované státem. Své skutečně vnímané pohlaví může každá osoba projevovat jinak a způsoby projevování se značně liší. Zdaleka ne každá osoba má potřebu podstoupit operativní zákrok nebo jí v tom brání různé důvody. Příkladem může být především negativní postoj k nutnosti podstoupit sterilizaci, a přijít tak o možnost mít děti, zdravotní komplikace znemožňující operaci podstoupit či riziko následných komplikací. Mnoho transgender osob operaci nechce podstoupit také proto, že vnímají změnu pohlavních orgánů druhého pohlaví za nepotřebnou, neboť potřebu sebeidentifikace s druhým pohlavím realizují dostatečně jinými projevy.²¹³

5.3 Česká právní úprava a komparace se zahraničními úpravami

V České republice je pro právní uznání změny pohlaví ve smyslu genderu potřeba podstoupit chirurgický zákrok vedoucí k odstranění nebo úpravě pohlavních orgánů a znemožnění reprodukční funkce. Obecná právní úprava je obsažena v § 29 odst. 1, věta první zákona č. 89/2012 Sb., občanského zákoníku, který stanoví: „*Změna pohlaví člověka nastává chirurgickým zákrokem při současném znemožnění reprodukční funkce a přeměně pohlavních orgánů.*“ V důvodové zprávě k občanskému zákoníku je uvedeno, že daná úprava vychází

²¹⁰ STRYKER, S. *Transgender history*. Berkeley, CA: Distributed by Publishers Group West, 2008, s. 7–8.

²¹¹ *Ibid.*, s. 11.

²¹² Blíže viz DOLEŽAL, A. Konstrukce identity v právním diskursu. Dvojí pojetí bytí. Časopis zdravotnického práva a bioetiky. 2013, roč. 3, č. 1.

²¹³ Blíže např.: Doplnění kolektivní stížnosti TGA a ILGA k Evropskému výboru pro sociální práva, § 20 a související příloha k tomuto doplnění. [online] [cit. 2018-06-02]. Dostupné z: <https://rm.coe.int/1680651112>.

z pojetí změny pohlaví jako faktického stavu, jehož právní účinky se nutně musí pojit s okamžikem, kdy z lékařského hlediska fakticky nastane. Důvody, které vedly zákonodárce k volbě daného pojetí, ale důvodová zpráva již neobsahuje.

Na tuto právní úpravu navazuje § 21–23 zákona č. 373/2011 Sb., o specifických zdravotních službách, přičemž § 21 odst. 1, věta první stanoví, že „*Změnou pohlaví transsexuálních pacientů se pro účely tohoto zákona rozumí provedení zdravotních výkonů, jejichž účelem je provedení změny pohlaví chirurgickým zákrokem při současném znemožnění reprodukční funkce.*“ Ani důvodová zpráva k zákonu o specifických zdravotních službách více neosvětluje důvody vedoucí k zakotvení nutnosti podstoupení chirurgického zákroku a sterilizace. Zákon č. 133/2000 Sb., o evidenci obyvatel a rodných čísel pak v § 17 stanoví, že změna rodného čísla se provede, pokud došlo ke změně pohlaví. Dle stávající úpravy je tak právní podmínkou pro změnu pohlaví, a tedy i pro změnu rodného čísla k tomu, aby byl člověk identifikován jako příslušník jiného pohlaví, než které mu bylo přisouzeno při narození, podstoupení chirurgického zákroku a zároveň znemožnění reprodukční funkce člověka.

Na rozdíl od striktně medicínského přístupu české právní úpravy je v řadě zemí právní úprava změny pohlaví zcela založena na sebeidentifikačním pojetí. Tento progresivní model byl již v roce 2012 uveden v Argentině, kdy země přijala zákon uznávající změnu pohlaví pouze na základě sebeurčení jedince.²¹⁴ Pohlavní identita je dle zákona vnitřní a individuální zkušeností každého jednotlivce, která může i nemusí odpovídat biologickému pohlaví. Každá osoba starší 18 let může požádat o změnu svých záznamů v občanském rejstříku, pokud se záznam neshoduje s vlastním vnímáním pohlavní identity. Pro účely změny úředních dokumentů jednotlivec nepotřebuje prokázat, že podstoupil chirurgický zákrok či hormonální léčbu.

Na evropské úrovni pak obdobnou úpravu mezi prvními přijalo Dánsko. V roce 2014 na byl účinnosti zákon založený na sebeidentifikačním modelu rušícím veškeré medicínské požadavky pro uznání změny pohlaví včetně psychiatrické diagnózy, sterilizace a hormonální léčby.²¹⁵ Dalšími zeměmi bylo Irsko a Malta, která oproti Dánsku umožňuje uznání změny pohlaví i osobám mladším 18 let, pokud je to v jejich nejlepší zájmu s ohledem na vyspělost a věk.²¹⁶ V roce 2016 přijal norský parlament návrhy právních předpisů založených na principu sebeurčení.²¹⁷ Ve Francii byly ze zákona odstraněny odkazy na sterilizaci a další medicínské požadavky,²¹⁸ Řecko se inspirovalo maltskou legislativou a přijalo zákon

²¹⁴ Identidad de genero Ley 26.743, 2012. (Genderová identita). Dostupné z: https://www.tgeu.org/sites/default/files/ley_26743.pdf.

²¹⁵ L 182 Motion to amend the Act on the (Danish) Civil Registration system, 2014. (Návrh na změnu zákona o civilním systému registrace). [online] [cit. 2018-06-02] Dostupné z: <https://tgeu.org/danish-trans-law-amendments-2014-l-182-motion-to-amend-the-act-on-the-danish-civil-registration-system/>.

²¹⁶ Gender Identity, Gender Expression and Sex Characteristics Act, 2015.

²¹⁷ Recommendation of the Ministry of Health and Care Services March 18th 2016, approved by the Norwegian Council of State on the same day [online]. [cit. 2018-06-02]. Dostupné z: <https://tgeu.org/wp-content/uploads/2016/07/Prop74LEng.pdf>.

²¹⁸ TGEU. France adopts 1st gender recognition law – trans people continue being judged. In: *TGEU* [online]. 2016-10-13 [cit. 2018-06-02]. Dostupné z: <https://tgeu.org/france-adopts-1st-gender-recognition-law-trans-people-continue-being-judged/>.

umožňující uznání pohlavní identity jedince na základě sebeurčení již od 15 let.²¹⁹ K pozitivnímu trendu se přidala i Belgie, když v květnu roku 2017 schválil parlament reformu odstraňující veškeré medicínské požadavky.²²⁰ A v dalších zemích, jako je Lucembursko, Spojené království či Portugalsko se pracuje na přijetí legislativních změn založených na sebe-identifikačním přístupu k uznání změny pohlaví.²²¹

V Německu, Švédsku a Rakousku byly právní reformy výsledkem autoritativních rozsudků vrchních soudů, které podrobně rozebíraly platnost požadavku sterilizace ve světle ústavních a lidsko-právních standardů. Již v roce 2009 Nejvyšší správní soud v Rakousku konstatoval, že pro právní uznání změny pohlaví nemusí nutně vyžadovat podstoupení chirurgické změny pohlavních orgánů, pokud se dotyčné osobě podařilo prokázat, že její vnímání sebe sama jako náležející k opačnému pohlaví je s největší pravděpodobností nezvratné a její vzhled je v souladu se vzhledem opačného pohlaví.²²² Německý Ústavní soud zrušil jako neústavní požadavek trvalé neplodnosti a chirurgické změny pohlaví pro účely právního uznání změny pohlaví. Soud konkrétně uvedl, že taková úprava je v rozporu s právem na fyzickou integritu.²²³ V roce 2012 označil švédský Nejvyšší správní soud požadavek sterilizace v rozporu jak s ústavním právem, tak s právem na soukromý život a zákaz diskriminace dle Evropské úmluvy o ochraně lidských práv a základních svobod. Soud označil sterilizaci v kontextu uznání změny pohlaví jako vynucený lékařský zákrok představující nenávratný zásah do tělesné integrity.²²⁴

5.4 Mezinárodní standardy a přístup odborné veřejnosti

Jak odborná veřejnost, tak orgány Rady Evropy či OSN se vyjadřují velmi kriticky k nucenému podstoupení operativní změny biologického pohlaví spojené se sterilizací osoby jako podmínce administrativní změny pohlaví. Například Výbor ministrů Rady Evropy vyzval již v roce 2010 členské státy k zajištění možnosti získat oficiální dokumenty, které odpovídají genderové identitě bez povinnosti podrobit se sterilizaci. Zároveň zdůraznil, že „žádný

²¹⁹ Amnesty International. Greece: Vote on legal gender recognition is an historic step forward for transgender rights. In: *Amnesty International* [online]. 2017-10-10 [cit. 2018-06-02]. Dostupné z: <https://www.amnesty.org/en/latest/news/2017/10/greece-vote-on-legal-gender-recognition-is-an-historic-step-forward-for-transgender-rights/>.

²²⁰ TGEU. New legal gender recognition legislation approved by Belgium! In: *TGEU* [online]. 2017-05-24 [cit. 2018-06-02]. Dostupné z: <https://www.ilga-europe.org/resources/news/latest-news/new-legal-gender-recognition-belgium>.

²²¹ ILGA-Europe. Annual Review of the Human Rights Situation of Lesbian, Gay, Bisexual, Trans and Intersex People in Europe 2017. In: *ILGA-Europe* [online]. [cit. 2018-06-02]. Dostupné z: https://www.ilga-europe.org/sites/default/files/Attachments/annual_review_2017_online.pdf, s. 12.

²²² Rozsudek Nejvyššího správního soudu v Rakousku ze dne 27. 2. 2009. Sp. zn. 2008/17/0054.

²²³ Rozsudek Ústavního soudu v Německu ze dne 11. 1. 2011. Sp. zn. 1 BvR 3295/07.

²²⁴ Rozsudek Nejvyššího správního soudu ve Švédsku ze dne 19. 12. 2012. Sp. zn. 1968-12.

*člověk by neměl být podroben proceduře změny pohlaví bez svého souhlasu.*²²⁵ Taktéž Parlamentní shromáždění Rady Evropy ve své rezoluci č. 1728 z roku 2010 vyzvalo členské státy, aby zajistily v právním řádu a praxi právo transgender lidí na „*oficiální dokumenty, které odpovídají genderové identitě preferované daným člověkem, bez jakýchkoliv předchozích povinností podrobit se sterilizaci nebo jinému zdravotnímu výkonu jako je chirurgická změna pohlaví a hormonální terapie.*“²²⁶ V roce 2015 pak vydalo Parlamentní shromáždění Rady Evropy navazující rezoluci č. 2048, ve které vyslovuje politování nad diskriminací a těžkostmi, které transgender osoby zažívají v mnoha členských státech Rady Evropy. Zároveň členským státům mimo jiné doporučuje, aby vytvořily přístupnou proceduru administrativní změny pohlaví, která bude založena na sebeidentifikaci, a aby tato procedura nebyla podmíněna sterilizací ani jiným povinným lékařským zákrokem.²²⁷ Konečně i Komisař Rady Evropy pro lidská práva uvedl, že požadavek nuceného chirurgického zákroku spojeného se znemožněním reprodukční funkce „*zjevně porušuje právo člověka na respekt k fyzické integritě*“. Dle Komisaře je velmi znepokojující, že transgender lidé se zdají být poslední skupinou osob v Evropě, která je podrobena právně ukotvené a státem vynucené sterilizaci.²²⁸

Vynucený lékařský zákrok spojený se znemožněním reprodukční funkce jakožto podmínka změny pohlaví je také předmětem ostré kritiky ze strany Světové zdravotnické organizace. Ve svém prohlášení v tomto kontextu upozorňuje na porušování práva člověka na tělesnou integritu, sebeurčení a rozpor s hodnotou lidské důstojnosti.²²⁹

Podmínka sterilizace a operativní změny pohlaví byla mnohokrát kritizována i různými orgány a agenturami Organizace spojených národů. Ve zprávě z roku 2013 Zvláštní zpráva OSN proti mučení Juan Mendéz označil znemožnění reprodukční funkce transgender osob, která je podmínkou pro přístup k proceduře změny pohlaví, za formu lékařské péče, která způsobuje utrpení bez legitimního důvodu, a vyzval státy, aby „*zrušily všechny právní předpisy, které umožňují intrusivní a ireverzibilní zákroky, včetně nuceného chirurgického zákroku...bez svobodného a informovaného souhlasu dotčené osoby.*“²³⁰ Obdobně se vyjádřil také Zvláštní zpravodaj OSN pro právo na zdraví, který ve zprávě již v roce 2009

²²⁵ Council of Europe, Committee of Ministers. Recommendation CM/Rec(2010)5 of the Committee of Ministers to member states on measures to combat discrimination on grounds of sexual orientation or gender identity, CM/Rec(2010)5 [online]. [cit. 2018-06-02]. Dostupné z: <http://www.refworld.org/docid/4bc32b292.html>.

²²⁶ Council of Europe. Resolution 1728 (2010) Discrimination on the basis of sexual orientation and gender identity. Assembly debate, 29. 4 2010 (17th Sitting). [online]. [cit. 2018-06-02]. Dostupné z: <http://assembly.coe.int/nw/xml/XRef/Xref-XML2HTML-EN.asp?fileid=17853&lang=en>.

²²⁷ Council of Europe. Resolution 2048 (2015), Discrimination against transgender people in Europe, Assembly debate, (15th Sitting). [online]. 2015-04-22 [cit. 2018-06-02]. Dostupné z: <http://assembly.coe.int/nw/xml/XRef/Xref-XML2HTML-EN.asp?fileid=21736>.

²²⁸ Council of Europe. Commissioner for Human Rights, Human Rights and Gender Identity, CommDH/Issue Paper(2009)2 [online]. 2009-06-29 [cit. 2018-06-02]. Dostupné z: <http://www.refworld.org/docid/4a7bff742.html>.

²²⁹ World Health Organization. Eliminating forced, coercive and otherwise involuntary sterilization: An inter-agency statement, HCHR, UN Women, UNAIDS, UNDP, UNFPA, UNICEF and WHO [online] 2014-05-01 [cit. 2018-06-02]. Dostupné z: http://www.who.int/reproductivehealth/publications/gender_rights/eliminating-forced-sterilization/en/.

²³⁰ UN Human Rights Council. Report of the Special Rapporteur on torture and other cruel, inhuman or degrading treatment or punishment, A/HRC/22/53 [online]. 1. 2. 2013 [cit. 2018-06-02]. Dostupné z: <http://www.refworld.org/docid/51136ae62.html>.

zdůraznil, že informovaný souhlas je základním elementem poskytování zdravotních služeb a znamená také reálnou možnost léčbu odmítnout.²³¹ V případech podmiňování uvedení pohlaví sebeidentifikace s pohlavím registrovaným při narození podstoupením chirurgického zákroku včetně sterilizace se však jen stěží dá hovořit o reálné možnosti léčbu odmítnout. V takovém případě je konkrétní osoba nucena vybrat si mezi svým právem na sebeurčení, jehož součástí je právo na fyzickou a psychickou integritu, a právem nebýt podroben vynucenému lékařskému zákroku.

5.5 Judikatura ESLP

Judikatura Evropského soudu pro lidská práva (dále jen „ESLP“ nebo „Soud“) má významný dopad na právní diskurs v jednotlivých státech a ne jinak je tomu i v oblasti problematiky transgender osob. Jedním z prvních případů ESLP, týkajících se transgender jedinců, je případ Rees proti Spojenému království.²³² Transgender muž podal stížnost na to, že Spojené království odmítlo změnit úřední záznam o jeho pohlaví v národním registru obyvatel, ačkoliv v ostatních dokumentech byla jeho mužská identita respektována. Soud v daném případě neshledal porušení článku 8 Úmluvy o ochraně základních lidských práv a svobod (dále jen „EÚLP“), zakotvující právo na respektování soukromého a rodinného života,²³³ neboť konstatoval, že neexistuje pozitivní závazek státu zasahovat do záznamů v registru, nelze tedy zpětně měnit pohlaví v rodném listu. Požadované změny by znamenaly zásadní zásah do systému vedení registru, což by dle soudu vedlo k významným administrativním důsledkům. Nejednalo se tak o zásah do práva na soukromí dle článku 8 EÚLP. K tomuto závěru došel Soud přihlédnutím k tomu, že v ostatních dokumentech došlo ke změně jména i přijímení stěžovatele a na konci odůvodnění Soud uvedl, že si je vědom závažnosti problémů, se kterými se transsexuálové potýkají a potřeby zkoumat vhodná opatření, zejména co se týče vědeckých a společenských otázek.

Ve velmi podobném případě Cossey proti Spojenému království,²³⁴ kdy stát sice finančně (částečně přes zdravotní pojištění) podpořil operativní změnu pohlaví transgender ženy, odmítl však změnu záznamu v registru narození, došel soud ke stejnému závěru jako v předchozím případě s konstatováním, že v souladu se zachováním potřebné rovnováhy mezi zájmy společnosti a zájmem jednotlivce nelze na základě interpretace článku 8 EÚLP založit pozitivní povinnost státu garantovat zákonné uznání nového statusu. Pro vývoj v přístupu

²³¹ Un Human Rights Council. Report of the Special Rapporteur on the right of everyone to the enjoyment of the highest attainable standard of physical and mental health. Addendum: Mission to Tajikistan (24 – 31 May 2012) A/HRC/23/41/Add.2 [online]. 2013-05-02 [cit. 2018-06-02]. Dostupné z: <http://www.refworld.org/docid/51a7406f4.html>.

²³² Rozsudek ESLP ve věci Rees vs. Spojené království ze dne 17. 10. 1986, stížnost č. 9532/81.

²³³ Článek 8 EÚLP stanoví: „Právo na respektování soukromého a rodinného života 1. Každý má právo na respektování svého soukromého a rodinného života, obydli a korespondence. 2. Státní orgán nemůže do výkonu tohoto práva zasahovat kromě případů, kdy je to v souladu se zákonem a nezbytné v demokratické společnosti v zájmu národní bezpečnosti, veřejné bezpečnosti, hospodářského blahobytu země, ochrany pořádku a předcházení zločinosti, ochrany zdraví nebo morálky nebo ochrany práv a svobod jiných.“

²³⁴ Rozsudek ESLP ve věci Cossey vs. Spojené království ze dne 22. 4. 1997, stížnost č. 10843/84.

k právu na pohlavní sebeidentifikaci je však více než samotné rozhodnutí zajímavý disentanční postoj soudce Martense. Ten ve svém stanovisku uvedl, že nereflexivní nová identita stěžovatelky představuje zásah do jejího práva na soukromí. Soud by tak měl dle Martense zasáhnout a určit pozitivní povinnost státu, aby změnil systém záznamů v registru.²³⁵

Jako přelomové rozhodnutí se dá zcela jistě označit rozhodnutí soudu v případě Goodwin proti Spojenému království.²³⁶ Obdobně jako ve výše zmíněných případech, stěžovatelka podstoupila operativní změnu biologického pohlaví, nicméně údaje v jejím rodném listě změněny nebyly. Dle soudu byla stížnost důvodná. Ve svém odůvodnění zdůraznil problematiku nesouladu rolí, na jedné straně v tom, jakou roli přijímá transgender osoba ve společnosti a na druhé straně s postavením, které jí přisuzuje právo, které odmítá uznat změnu jejího pohlaví. Konkrétně byl soud překvapen situací, že změna pohlaví prováděna zcela v souladu se zákonem, nemá za následek plné právní uznání, které by mohlo být považováno za konečnou etapu transformačního procesu. Z hlediska článku 8 je namístež přisoudit význam koherentnosti administrativní a právní praxe ve vnitrostátním právním řádu. Dle soudu tak lze od společnosti požadovat jisté ústupky a umožnění jednotlivcům žít v důstojnosti a účt, ve shodě se svojí sexuální identitou. Jedním z rozhodujících faktorů pro rozhodnutí Soudu byl i jasný a pokračující mezinárodní trend k většímu sociálnímu přijetí transgender osob a právnímu uznání jejich nové pooperační identity.²³⁷ Dalším významným posunem v přístupu k problematice transgender osob a jejich práva na sebeidentifikaci bylo explicitní konstatování soudu v případě Van Kück proti Spolkové republice Německo o tom, že sexuální identita je součástí práva na sebeurčení.²³⁸

Zmiňované případy se zabývaly především rozpory mezi státem registrovaným pohlavím stěžovatelů a jejich skutečným pohlavím po podstoupení operativní změny. S vývojem diskurzu v odborných kruzích a mezinárodních standardech se však posunul a změnil přístup k pojetí práva na pohlavní sebeurčení. V nedávném případě ve věci Y. Y. proti Turecku²³⁹ Soud posuzoval nepřijetost samotné chirurgické změny pohlaví pro transgender muže, která byla podmínkou pro právní uznání jeho pohlaví. Soud konstatoval porušení článku 8 Úmluvy, přičemž zdůraznil aktuální diskurs v Evropě, který směřuje k zázaku podmínky znemožnění reprodukční funkce. Dle Soudu je pohlavní identita jedním z nezákladnějších prvků sebeurčení a každý má právo na pohlavní sebe-identifikaci, která je jedním z aspektů práva na soukromý život. Konkrétně podmínkou znemožnění reprodukční funkce se velmi podrobně zabývali soudci Keller a Spano ve svém konkurujícím stanovisku, ve kterém taktéž souhlasí s konstatováním porušení článku 8 EÚLP. Stanovisko detailně odkazuje na mezinárodní standardy a nabízí i komparativní perspektivu. Na danou problematiku soudci nahlíželi z perspektivy práva na informovaný souhlas, kdy podle jejich názoru ESLP

²³⁵ Rozsudek ESLP ve věci *Cossey vs. Spojené království* ze dne 22. 4. 1997, stížnost č. 10843/84, disentanční stanovisko soudce Martense.

²³⁶ Rozsudek ESLP ve věci *Christine Goodwin vs. Spojené království /GCI/* ze dne 11. 7. 2002, stížnost č. 28957/95.

²³⁷ *Ibid.*, § 93.

²³⁸ Rozsudek ESLP ve věci *Van Kück vs. Spolková republika Německo* ze dne 12. 6. 2003, stížnost č. 35968/97.

²³⁹ Rozsudek ESLP ve věci *Y.Y. proti Turecku* ze dne 10. 3. 2015, stížnost č. 14793/08.

konzistentně zdůrazňuje důležitost předchozího souhlasu ke sterilizaci, což je základní podmínka řady mezinárodních úmluv o lidských právech, a jde o odraz hodnoty lidské důstojnosti a svobody.

Jedním z nejnovějších rozhodnutí ESLP, které se týká dané problematiky je rozhodnutí ve věci A. P. Garçon and Nicot proti Francii.²⁴⁰ V této věci podaly stížnost k ESLP tři transgender osoby francouzské národnosti, které chtěly změnit pohlaví vedené u jejich osob v registrech státu a zároveň změnit jména uvedená v rodném listě. Toto jim však nebylo umožněno proto, že francouzské zákony podmiňují registraci změny pohlaví podstoupením chirurgického zákroku, jehož pravděpodobným následkem by bylo rovněž znemožnění reprodukční funkce. Tuto právní úpravu Soud opět označil za rozpornou s článkem 8. Zdůraznil přitom, že není přípustné podmiňovat uznání sexuální/genderové identity transgender osob podstoupením chirurgického zákroku nebo jiné formy sterilizace. Tento zákrok je přípustný pouze pokud si jej transgender osoby přejí podstoupit, nesmí však být podmínkou pro provedení změny jejich pohlaví v registrech státu.²⁴¹

Zatímco v prvním z případů týkajících se transgender problematiky se Soud zabýval právem na změnu v úředních záznamech po podstoupení chirurgické změny biologického pohlaví, se změnou přístupu odborné veřejnosti před Soudem uspěly i stížnosti napadající samotnou nutnost podstoupení chirurgického zákroku. Lze shrnout, že přístup ESLP jednoznačně směřuje k větší ochraně práv transgender osob, kdy především posledně zmiňovaným rozhodnutím došlo nesporně k potvrzení sebeidentifikačního modelu, který pro administrativní změnu pohlaví nevyžaduje znemožnění reprodukční funkce ani operativní změny biologického pohlaví. Tento zákrok je přípustný pouze pokud si jej transgender osoby přejí podstoupit, nesmí však být podmínkou pro provedení změny informace o jejich pohlaví v registrech státu. V opačném případě by došlo k zásahu do základních práv a svobod jedince, ať už z toho důvodu, že by jí nebylo umožněno uvést do souladu svou vnitřní a vnější pohlavní identitu nebo v případě, že by takový zákrok podstoupila právě pod tlakem dané právní úpravy.

5.6 Závěr

Jsme svědky změny v přístupu k uznání pohlavní identity. Změny od medicínského přístupu k přístupu založenému na konceptu lidských práv a současném vědeckém poznání. V Evropě vzniká první generace právních úprav, které stojí na individuální sebeidentifikaci a absolutní účtě k lidským právům. Na druhou stranu 14 evropských států stále vyžaduje

²⁴⁰ Rozsudek ESLP ve věci *Garçon a Nicot vs. Francie* ze dne 6. 4. 2017, stížnost č. 9885/12, 5247/13 a 52596/13.

²⁴¹ Taktéž na základě tohoto rozsudku schválil francouzský parlament novelizaci zákona, která transgender lidem dává právo změnit si oficiálně pohlaví bez podstoupení nucené sterilizace. Rovněž nebudou muset předkládat žádná potvrzení o tom, zda podstupují hormonální léčbu či chirurgický zákrok. Uvedené změny se týkají jak dospělých, tak nezletilých translidí.

sterilizaci jako podmínku k administrativnímu uznání změny pohlaví.²⁴² Jedním z těchto států je i Česká republika.

Při srovnání tuzemské právní úpravy, mezinárodních standardů a nedávné judikatury ESLP nelze než dojít k závěru, že současná česká právní úprava je v rozporu s právem každého na fyzickou a psychickou integritu člověka, které zahrnuje právo na sebeurčení a zároveň právo nebýt podroben vynucenému lékařskému zákroku.²⁴³ Již v případě Christine Goodwin proti Spojenému království Evropský soud pro lidská práva zdůraznil, že v 21. století nemohou být práva transsexuálů na osobní rozvoj považována za kontroverzní a společnost musí udělat jisté ústupky, aby umožnila těmto osobám žít důstojně a v souladu se svojí pohlavní identitou, kterou si vybrali.²⁴⁴ V případě *Garçon and Nicot* proti Francii pak Soud výslovně uvedl, že není přípustné podmiňovat uznání genderové identity transgender osob podstupením chirurgického zákroku a sterilizace. Ochrana základních lidských práv a jejich dodržování je však stále především úkolem jednotlivých států.

Otázkou tak zůstává, kdy i v České republice přestanou být transgender osoby nuceny podstupovat chirurgické zákroky a nucenou sterilizaci a kdy přestanou být zákonodárcem nuceny k výběru mezi právem na sebeurčení a právem na zdraví. Již v roce 2016 rozhodoval Ústavní soud ČR o ústavní stížnosti, která byla spojena s návrhem na zrušení zákonných ustanovení požadujících podstupení chirurgického zákroku a sterilizace. Stěžovatelka se však obrátila na ústavní soud předčasně a stížnost (společně s návrhem na zrušení příslušných ustanovení) musela být odmítnuta.²⁴⁵ Městský soud v Praze, který se žalobou zabýval jako prvostupňový orgán, ji zamítl s odůvodněním, že v daném případě převažuje právo na zajištění spolehlivosti a konzistentnosti záznamů o občanském stavu, respektive obecněji právo na ochranu právní jistoty jako institutu obecného zájmu před právem na genderové sebeurčení. Soud tak dospěl k závěru, v rozporu s judikaturou ESLP i dalšími mezinárodními standardy, že současná právní úprava změny pohlaví není v rozporu s ústavním pořádkem České republiky.

Stěžovatelka následně podala kasační stížnost, i Nejvyšší správní soud však žalobu zamítl. Ve svém rozhodnutí č. j. 3 Azs 176/2018-46 ze dne 30. 5. 2019 konstatoval, že ačkoli se v budoucnu náhled na situaci může měnit (stejně jako se například měnilo postavení žen ve společnosti či vnímání homosexuality), česká společnost není v současnosti připravena na takto razantní krok. Dle Nejvyššího správního soudu je v naší společenské realitě pohlaví zatím vnímáno jako něco „objektivního“, co jedince charakterizuje vcelku jednoznačně

²⁴² Informace se vztahuje k 21. 4. 2018. TGEU. Trans Rights Europe Map & Index 2018. In TGEU [online] [cit. 2019-03-12]. Dostupné z: https://tgeu.org/wp-content/uploads/2018/05/MapB_TGEU2018_Online.pdf.

²⁴³ Konkrétně zakotveno například v čl. 7 odst. 2 Listiny základních práv a svobod (Listina), čl. 3 Evropské úmluvy o ochraně lidských práv a základních svobod (EÚLP), čl. 7 Mezinárodního paktu o občanských a politických právech (PMOPP); práva na soukromý život, včetně práva na rodičovství, podle čl. 7 odst. 1 Listiny, čl. 10 odst. 2 Listiny, čl. 32 odst. 1 Listiny, čl. 8 EÚLP, čl. 17 MPOPP a čl. 16 Úmluvy o odstranění všech forem diskriminace žen (CEDAW); práva na zdraví, podle čl. 31 Listiny, čl. 8 EÚLP, čl. 12 CEDAW.

²⁴⁴ Rozsudek ESLP ve věci *Christine Goodwin vs. Spojené království /GC/* ze dne 11. 7. 2002, stížnost č.28957/95, § 77.

²⁴⁵ Usnesení Ústavního soudu III. ÚS 3376/16 ze dne 15. listopadu 2016.

a pro vnějšího pozorovatele dobře určitelně: „V podmínkách České republiky je takovéto pojetí pohlaví natolik zakořeněno a považováno za normální, žádoucí, „přirozené“ a tvořící jeden ze základních kamenů společenského uspořádání, že od něho nelze ustoupit cestou soudního rozhodnutí ani v případech, jaké byly připuštěny judikaturou ESLP či německého Spolkového ústavního soudu,“ uvedl soudce zpravodaj Karel Šimka. Možné zvýšení životního komfortu jednotlivců by podle soudu vytvářelo příliš velké riziko v podobě hrozby zpochybnění základních parametrů dosavadního „normativního řádu“. Závěrem Nejvyšší správní soud uvedl, že na rozdíl od ESLP či německého Spolkového ústavního soudu má za to, že základní principy, na nichž stojí uspořádání nynější české společnosti, vyžadují vnímat právní pohlaví přísně binárně a v podstatě „objektivně“ a nepřipustit v jistě subjektivně složitých situacích rozvolnění uvedeného pravidla. Právní zástupci stěžovatelky uvedli, že již ve věci připravují ústavní stížnost (informace k 31. 5. 2019).

Nutno podotknout, že český Nejvyšší správní soud ve svém rozhodnutí neovlivnilo například ani nedávné rozhodnutí Evropského výboru pro sociální práva, které odsuzuje podmínku sterilizace v České republice jako nehumánní a v rozporu se základními lidskými právy.²⁴⁶ Pozitivní rozhodnutí Nejvyššího správního soudu mohlo být dalším důvodem pro zrušení napadaných ustanovení a přijetí sebeidentifikačního modelu jako konceptu založenému na skutečné účtě k lidským právům v České republice. Pokud bude ústavní stížnost podána, zvrat v situaci by tak mohl přijít až s rozhodnutím Ústavního soudu.

²⁴⁶ Rozhodnutí Evropského výboru pro sociální práva ve věci Transgender Europe and ILGA-Europe vs. the Czech Republic, publikováno dne 1. 10. 2018, stížnost č. 117/2015. Dostupné z: <https://tgeu.org/wp-content/uploads/2018/10/cc-117-2015-report-en.pdf>.

6. Asistovaná reprodukce a její vliv na podobu současné rodiny

Jan Brojáč a Nikol Roubíčková

Tato kapitola se zabývá možnostmi reprodukční medicíny a jejími potenciálními dopady na společnost a rodinnou strukturu. Asistovaná reprodukce umožňuje nové pojetí plodnosti a také vytváření nových rodinných struktur, které nejsou složeny jen z muže a ženy. Tato kapitola popisuje nové možnosti, které asistovaná reprodukce přináší, a také analyzuje současné přístupy práva a právních úprav evropských zemí k jejímu použití. Konkrétně text popisuje dva modely rodiny, jejichž vznik asistovaná reprodukce umožnila – homoparentální rodinu a rodinu s jedním rodičem (monoparentální) a rozebírá jejich potenciál ke změně rodinného života a společnosti jako takové a roli práva v tomto procesu.

6.1 Úvod

Budoucnost lidské reprodukce je odedávna předmětem lidského zájmu a otázek. V roce 2017 se na výsluní televizní tvorby vyhoupl Příběh služebnice, seriál oceněný Zlatým glóblem, jehož předlohou je stejnojmenný román Margaret Atwoodové z roku 1985. Příběh popisuje dystopický svět, ve kterém snižující se plodnost mužů a žen dovedla společnost k revoluci a ke vzniku radikálního teokratického režimu, nade vše uctívajícího povinnost ženy plodit děti. Jiným příkladem je vizionářský sci-fi román Aldouse Huxleyho Konec civilizace aneb Překrásný nový svět (1932), ve kterém je lidská reprodukce ponechána laboratorním podmínkám. Přestože jsou oba romány fikcí, úvahy o podobách budoucnosti lidské reprodukce a důsledcích jejich změn jsou zcela na místě. Příkladem uveďme názor profesora Henry T. Greelyho, podle kterého lidstvo v řádu několika desítek let upustí od sexu jako prostředku reprodukce, a výběr nových jedinců bude z důvodu zdraví plodu či jeho požadovaných vlastností svěřen asistované reprodukci.²⁴⁷

Dvacáté století nenávratně změnilo rovnici pro početí dítěte. Do té doby platilo, že dítě je počaté výhradně při sexuálním styku muže a ženy a asistovaná reprodukce se do této

²⁴⁷ GREELY, H. T. *The End of Sex and the Future of Human Reproduction*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 2016, s. 1.

rovnice vložila jako nová neznámá, která dala naději těm, kdo by jinak ze zdravotních anebo jiných důvodů vlastního potomka mít nemohli.

Zásadním zlomem v historii asistované reprodukce byl rok 1978. Po několika předchozích neúspěšných pokusech²⁴⁸ se v tomto roce narodilo první „dítě ze zkumavky“,²⁴⁹ počaté tzv. *in vitro* (latinsky „ve skle“), tj. mimo tělo ženy. Odstartovala tím etapa lidských dějin, kdy je věda úspěšně schopna nahradit část reprodukčního procesu. Dnes je asistovaná reprodukce relativně běžnou léčbou, díky níž se narodilo přes 6,5 milionů dětí po celém světě.²⁵⁰

Asistovaná reprodukce nicméně člověku umožnila více než jen léčit neplodnost. Soudobé vědecké poznatky dnes technicky umožňují téměř všem, tedy párům i jednotlivcům bez ohledu na pohlaví a sexuální orientaci, aby podstoupili asistovanou reprodukci a usilovali tak o založení rodiny.

Autoři jsou toho názoru, že skutečnost, kdo a z jakých důvodů asistovanou reprodukci má možnost podstoupit, odráží stav současné společnosti, a to včetně vývoje pojetí rodiny. Možnosti, jak mohou mít lidé potomky, neexistují odděleně od ostatních oblastí lidského života. Je-li technicky možné, aby asistovanou reprodukci podstoupil v podstatě kdokoli (včetně „single“ jedince nebo jiného než heterosexuálního páru), pak ti, kteří by tyto netradiční rodinné modely preferovali, mají svobodnou volbu ohledně svého partnerského života, a přesto rodinu založit mohou. Proto reprodukční technologie ve svém důsledku mohou mít vliv na způsob, jak spolu lidé žijí a vychovávají potomky.

Zároveň je třeba dostupnost této technologie zasadit do kontextu společenského vývoje posledních let, kdy rodina skládající se z matky, otce a dítěte je sice označována za tradiční rodinný model, přesto ale již zdaleka není modelem jediným. Reálný vliv asistované reprodukce na společnost se samozřejmě těžko odděluje od mnoha dalších společenských vlivů, které ovlivňují současnou podobu rodiny.

Cílem tohoto textu proto není empiricky popsat faktory, které ovlivňují formy rodin v současnosti, ale nastínit způsoby a podoby rodinného soužití, jejichž vznik může asistovaná reprodukce přímo umožnit, a zamyslet se nad jejich možnými dopady na společnost. Přestože asistovaná reprodukce vyvolává řadu etických, medicínských i právních otázek, například týkající se vlastností a podoby dítěte či maximálního věku osoby (zpravidla ženy) podstupující zdravotní péči, v příspěvku se i s ohledem na jeho rozsah zaměříme právě na problematiku toho, zda okruh osob, které mohou z čistě medicínsko-technického pohledu

²⁴⁸ IVF-Worldwide.com. IVF History: The Milestones. In: *Ivf-worldwide.com* [online]. 2008 [cit. 2018-02-17]. Dostupné z: <http://www.ivf-worldwide.com/ivf-history.html>.

²⁴⁹ V roce 1978 se v manchesterské nemocnici narodila manželům Lesley a Johnu Brownovým dcera Louise, a to císařským řezem po homologní *in vitro* fertilizaci. KAMEL, R. M. Assisted Reproductive Technology after the Birth of Louise Brown. *J Reprod Infertil.* 2013, Vol. 14, No. 3, s. 96–109 [cit. 2018-02-17]. Dostupné z: <http://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC3799275/>.

²⁵⁰ BROWN, S. 6.5 million IVF babies since Louise Brown. In: *Focus on Reproduction: The blog of ESHRE's magazine* [online]. 2016-07-05 [cit. 2018-03-04]. Dostupné z: <https://focusonreproduction.eu/2016/07/05/6-5-million-ivf-babies-since-louise-brown/>.

asistovanou reprodukci podstoupit, může mít vliv na strukturu rodiny, a ve svém důsledku na pojem rodiny jako takový. Text bude členěn do celkem tří částí. V první části bude představena současná právní úprava asistované reprodukce se zaměřením na právní úpravu v České republice, druhá část se zaměří na proměny rodiny, které by asistovaná reprodukce mohla ovlivnit, a ve třetí části bude nastíněno, jaká je a může být role práva v kontextu asistované reprodukce.

6.2 Právní aspekty asistované reprodukce

Asistovaná reprodukce představuje péči a postupy, při kterých dochází mimo tělo ženy k manipulaci s lidskými zárodečnými buňkami nebo s embryi za účelem otěhotnění ženy.²⁵¹ Podíváme-li se na českou právní úpravu, podmínky poskytování reprodukční péče upravuje zákon č. 372/2011 Sb., o specifických zdravotních službách (ZSZS). ZSZS uvádí v § 3 odst. 1, že „*asistovanou reprodukci se rozumí metody a postupy, při kterých dochází k odběru zárodečných buněk, k manipulaci s nimi, ke vzniku lidského embrya oplodněním vajíčka spermií mimo tělo ženy, k manipulaci s lidskými embryi, včetně jejich uchovávání, a to za účelem umělého oplodnění ženy*“ a to ze zdravotních důvodů při léčbě neplodnosti, anebo při předcházení geneticky podmíněným nemocem a vadám dítěte.²⁵² Asistovaná reprodukce je zákonem č. 372/2011 Sb., o zdravotních službách (ZZS) považována za zdravotní péči (§ 2 odst. 3 a 4 ZZS), respektive za léčebnou péči (§ 5 odst. 2 písm. c) ZZS). V konkrétním případě pak můžeme hovořit o poskytování specifické léčby, jejímž cílem je dosáhnout úspěšného oplodnění ženy a donošení dítěte.

ZSZS relativně jasně vymezuje, že asistovanou reprodukci lze podstoupit v případě předcházení geneticky přenositelných onemocnění anebo v případě neplodnosti. Neplodnost je vymezována jako diagnóza páru, tj. konkrétního muže a konkrétní ženy, kdy za neplodný je pár považovaný v případě, kdy nedojde k otěhotnění ženy po jednom roce pravidelného nechráněného pohlavního styku. Neplodnost tedy byla doposud vnímána jako faktická fyzická nemožnost dítě počít a donosit. Technicky je dnes nicméně možné, aby asistovanou reprodukci využívaly nejen heterosexuální páry, ale i páry homosexuální, popř. transsexuální anebo jednotlivci. Dochází tím mimo jiné ke zpochybnění, že by asistovaná reprodukce měla být „léčbou“ určitého nežádoucího zdravotního stavu.

Vzhledem k technickým možnostem asistované reprodukce je tak otázkou, zda není na místě postavit na roveň biologické nemožnosti dítě počít a donosit i takové případy, kdy tato nemožnost spočívá v jiných než biologických příčinách, například v sexuální orientaci či v absenci partnera vůbec, a odpovědět tím na současný vývoj společnosti i reprodukční

²⁵¹ ZEGERS-HOCHSCHILD, F. – ADAMSON, G. D. – DE MOUZON, J. – ISHIHARA, O. – MANSOUR, R. – NYGREN, K. – SULLIVAN, E. – VANDERPOEL, S. International Committee for Monitoring Assisted Reproductive Technology (ICMART) and the World Health Organization (WHO) revised glossary of ART terminology. *Fertility and Sterility*. 2009, Vol. 92, No. 5, s. 1520–1524 [cit. 2018-02-22]. Dostupné z: http://www.who.int/reproductivehealth/publications/infertility/art_terminology2.pdf?ua=1.

²⁵² Zákon č. 373/2011 Sb., o specifických zdravotních službách.

medicíny. V roce 2016 proběhla v médiích zpráva, že by právě absence sexuálního partnera mohla být vnímána jako stejný handicap jako faktická neplodnost.²⁵³ Celosvětově již můžeme najít státy (včetně států evropských), které tento přístup odráží ve svých právních úpravách (jak bude blíže ukázáno v třetí části příspěvku). Velmi liberální právní úpravy tak umožňují, aby se rodiči dítěte staly i dvě osoby stejného pohlaví anebo pouze osoba jedna. Takto široké pojetí přístupu k asistované reprodukci každému bez ohledu na pohlaví, sexuální orientaci a skutečnost, zda má nebo nemá partnera, nepochybně hraničí s pomyslným právem na potomka, tedy právem se o vlastního potomka pokusit jako pozitivním právem jedince.

Asistovaná reprodukce je (ze své podstaty) úzce spojena s pojetím rodiny. Autoři zastávají názor, že hlavním účelem asistované reprodukce je právě založení rodiny (skrze početí a donošení potomka). Stát dnes v zásadě umožňuje asistovanou reprodukci podstoupit těm, kteří mohou (dle jeho přesvědčení) rodinu tvořit, respektive vytvořit, a tím svým způsobem definuje rodinné soužití, které považuje za vhodné. Stát nicméně bude muset vždy stanovit určitá kritéria, na základě kterých bude možné asistovanou reprodukci podstoupit. Aby kritéria určená státem mohla být společností přijata a mohla být vnímána jako spravedlivá a odůvodněná, bude mimo jiné třeba, aby byla do jisté míry odvozena také od toho, jak současná společnost rodinu vnímá. Jinými slovy, legitimní právní úprava by měla mimo jiné odrážet to, jaké „rodinné formy či modely“ současná společnost za rodinu považuje, a to už proto, že celý proces asistované reprodukce směřuje k „vytvoření rodiny“ (a naplnění tužeb rodinného života).

Vnímání rodiny je proto zásadní pro vymezení okruhu příjemců reprodukční péče. Výslovnou definici rodiny v českém právním řádu nenajdeme. Ústavní soud rodinu vymezil ve svém nálezu II. ÚS 568/06 mimo jiné jako „*společenství blízkých osob, mezi nimiž existují úzké vazby příbuzenské, psychosociální, emoční, ekonomické a další.*“²⁵⁴ Přestože Ústavní soud akcentoval biologickou vazbu, která je následována vazbou sociální a až na posledním místě poutem právním, uvedl, že pojetí rodiny prochází proměnami, dochází k rozmělnění tradičního evropského pojetí rodiny, a proto právní regulace rodiny a rodinného života musí na tyto změny reagovat a přizpůsobovat se sociální realitě.

Přístup českého právního prostředí je směrem k alternativním rodinným formám značně ambivalentní. Na jedné straně by se dalo usuzovat, že je zde snaha o progresivní přístup k jinému než tradičnímu rodinnému modelu, jak vyplývá ze zmíněného nálezu Ústavního soudu nebo i ze zmínky o náhradním mateřství v občanském zákoníku.²⁵⁵ Tendenci právě opačnou nicméně projevili český zákonodárce rovněž v souvislosti s občanským zákoníkem, a to když z původního návrhu předpisu vypustil úpravu registrovaného partnerství.²⁵⁶

²⁵³ BODKIN, H. Single men will get the right to start a family under new definition of infertility. In: *The Telegraph* [online]. 2016 [cit. 2018-03-04]. Dostupné z: <http://www.telegraph.co.uk/news/2016/10/19/single-men-will-get-the-right-to-start-a-family-under-new-defini/>.

²⁵⁴ Nález Ústavního soudu ze dne 20. 2. 2007, sp. zn. II. ÚS 568/06.

²⁵⁵ Blíže viz: § 804 zákona č. 89/2012 Sb., občanský zákoník.

²⁵⁶ Úřad vlády České republiky. Stanovisko Pracovní skupiny pro otázky sexuálních menšin k vypuštění institutu zapsaného partnerství z připravovaného návrhu občanského zákoníku. In: *Vláda České republiky* [online]. c2009–2018 [cit. 2018-03-04]. Dostupné z: <https://www.vlada.cz/assets/ppov/rip/vybory/sexualni-mensiny/Stanovisko-k-vypusteni-zapsaneho-partnerstvi.pdf>.

Konzervativní postoj je také zřetelný ze samotného ZSZS, který teoreticky umožňuje podstoupit asistovanou reprodukci pouze heterosexuálnímu páru, respektive ženě, na základě společné žádosti s mužem.²⁵⁷

Evropský soud pro lidská práva (ESLP) k alternativním rodinným formám přistupuje skrze právo na soukromý a rodinný život, který je vymezen v čl. 8 Evropské úmluvy o ochraně lidských práv a základních svobod (EÚLP). ESLP několikrát zopakoval, že homosexuální páry (a jejich děti) mají právo na ochranu rodinného života dle čl. 8 EÚLP. Ve věci *Schalk a Kopf* proti Rakousku ESLP uvedl, že homosexuální páry, které spolu stabilně žijí, spadají pod pojem „rodinného života“ a mají tedy právo na jeho ochranu stejně jako páry heterosexuální.²⁵⁸ Ve věci *X a ostatní* proti Rakousku týkající se dvou žen a dítěte jedné z nich, které její partnerka chtěla adoptovat, ESLP shledal, že vztah mezi všemi třemi zúčastněnými je rodinným životem ve smyslu čl. 8 EÚLP²⁵⁹ a podpořil tím ideu homoparentální rodiny, která je srovnatelná s rodinou tradiční. Judikatura ESLP nicméně do rozsahu článku 8 řadí i otázky týkající se reprodukce, včetně reprodukce asistované.²⁶⁰ Ve věci *Dickson* proti Spojenému království ESLP konstatoval, že právo na respekt k rozhodnutí stát se biologickým rodičem spadá pod rozsah článku 8 EÚLP.²⁶¹ Marleen Eijkholt k tomu uvádí, že nároky týkající se asistované reprodukce a přístupu k ní byly podřazeny pod rozsah článku 8, čímž byl v tomto směru doplněn článek 12.²⁶²

Přístup k asistované reprodukci by mohl být vnímán jako výkon subjektivního práva jedince na potomky. Právo na potomky může být nazýváno různě, například jako právo o potomka usilovat, právo na reprodukci nebo právo se rozmnožovat. Mezi těmito pojmy existují určité rozdíly, v zásadě ale všechny tyto pojmy zahrnují možnost chování fyzické osoby, která učiní rozhodnutí, na základě kterého se pokusí stát se biologickým rodičem dítěte.

Subjektivní právo na potomky (popř. právo se rozmnožovat)²⁶³ však není právem zřetelně uznaným, v důsledku čehož je diskuze o něm v odborných právních kruzích mizivá. Nepochybně můžeme mluvit o právu na potomky jako o právu s negativním statutem, tj. takovém právu, do něž nemá být nikým jedinci zasahováno. Problematická je rovina práva na potomky ve smyslu práva, jehož výkon by stát byl povinen zajišťovat. Státy odmítají právu na potomky pozitivní status přiznat, a to už proto, že by takové uznání mohlo vést k absurdnímu domáhání se reprodukční péče, na které společnost není právně, technologicky ani z morálního hlediska připravena. Právní řád nicméně určitému okruhu

²⁵⁷ Blíže viz: § 6 odst. 1 zákona č. 373/2011 Sb., o specifických zdravotních službách.

²⁵⁸ Rozhodnutí Evropského soudu pro lidská práva ve věci *Schalk a Kopf proti Rakousku*, č. 30141/04, bod 94.

²⁵⁹ Rozhodnutí Evropského soudu pro lidská práva ve věci *X a ostatní proti Rakousku*, č. 19010/07, bod 96–97.

²⁶⁰ Blíže např.: Rozhodnutí Evropského soudu pro lidská práva ve věci *S. H. a ostatní proti Rakousku*, č. 57813/00.

²⁶¹ Rozhodnutí Evropského soudu pro lidská práva ve věci *Dickson proti Spojenému království*, č. 44362/04, bod 66.

²⁶² EIJKHOLT, M. The Right to Found a Family as a Stillborn Right to Procreate? *Medical Law Review*. 2010, Vol. 18, No. 2, s. 128–129 [cit. 2018-03-05]. Dostupné z: <http://medlaw.oxfordjournals.org/cgi/doi/10.1093/medlaw/fwq013>.

²⁶³ Mezi právem na potomky a právem se rozmnožovat jistě jsou rozdíly, pro účely tohoto textu nicméně budeme pracovat s pojmem právo na potomky ve smyslu práva pokusit se o vlastního potomka, včetně možnosti usilovat o něj všemi dostupnými způsoby.

subjektů přístup k asistované reprodukci garantuje a tyto subjekty nepochybně své právo na potomka vykonávat mohou. De Wert k právu na potomky uvádí, že „tradičně bylo právo na potomky poskytováno pouze heterosexuálním (a sezdaným) párům. Tento pohled je nicméně problematický. Za prvé, práva bývají přiznána jednotlivci, a možnost reprodukce tvoří významnou součást autonomie člověka. Za druhé, přiznání reprodukčních potřeb a zájmů homosexuálním osobám společně s pojetím rovnocenného občanství, zvýšilo podporu k tomu, aby lesby a gayové požívali stejného práva na potomky jako ostatní.“²⁶⁴

Existence práva na potomky může být dovozována z článku 12 EÚLP, práva na založení rodiny, a též z článku 8 EÚLP, práva na soukromý a rodinný život. V době sepsání Evropské úmluvy o lidských právech nebylo s takovým přesahem počítáno. Od té doby nicméně došlo k podstatnému vývoji, jak společenskému ve smyslu vyrovnání se s netradiční rodinou a LGBT komunitou, tak technologickému v oblasti reprodukční medicíny.²⁶⁵

Jak naznačil Ústavní soud, je třeba na tyto změny reagovat. Pokud sociální realita bude zcela odlišná od situací předvídaných právem, stane se tak právní úprava obsoletní, a v důsledku toho i nedodržovanou a obcházenou. Prozatím jsme ale daleko toho, aby právu na potomky, vykonávaného například i skrze právo podstoupit asistovanou reprodukci, byl přiznán pozitivní status a jeho výkon byl státem aktivně zajišťován.

Změna pojetí práva na potomky tak, že by bylo aktivně státem zajišťováno, by zásadně změnila možnosti v tvorbě rodiny. Rodinu by tak bez větších obtíží mohly vytvořit jednotlivci i páry bez ohledu na pohlaví a sexuální orientaci. Proto se v následující části tohoto textu blíže zaměříme na to, zda mají reprodukční technologie potenciál rodinu a její strukturu ovlivnit a měnit, případně jakým způsobem.

6.3 Proměny rodiny

Kauzalitu vývoje reprodukčních možností a proměn rodiny je samozřejmě obtížné dokazovat, postavit vedle sebe tyto dva fenomény a rozebrat možné dopady změn reprodukčních možností na způsob rodinného života je ale velmi žádoucí. Již v 19. a 20. století jsme vlivem hospodářského, společenského a politického vývoje v západní společnosti byli svědky postupného rozvolnění vztahů v rámci širších rodin²⁶⁶ a jejich nahrazení sociálním státem.²⁶⁷

²⁶⁴ DE WERT, G. – DONDORP, W. – SHENFIELD, F. a kol. ESHRE Task Force on Ethics and Law 23: Medically assisted reproduction in singles, lesbian and gay couples, and transsexual people. *Human Reproduction*. 2014, Vol. 29, No. 9, s. 1859–1865. Dostupné z: <http://humrep.oxfordjournals.org/lookup/doi/10.1093/humrep/deu183>.

²⁶⁵ EIJKHOLT, M. *The Right to Found a Family as a Stillborn Right to Procreate?*, s. 128.

²⁶⁶ EUROSTAT. Statistics Explained. People in the EU – statistics on household and family structures [online]. 2018-04-11 [cit. 2018-05-31]. Dostupné z: http://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=People_in_the_EU_-_statistics_on_household_and_family_structures.

²⁶⁷ FERRAGINA, E. – SEELEIB-KAISER, M. Welfare regime debate: past, present, futures. *Policy & Politics*. Vol. 39, No. 4, s. 583–611. Dostupné z: <http://dx.doi.org/10.1332/030557311X603592>.

Tímto způsobem byla do velké míry přenesena z členů rodiny na stát péče o starší lidi a do jisté míry také péče o děti. Zavedení institutů sociálního státu také zbavilo občany nutnosti udržovat úzké rodinné vazby nebo vazby na místní komunitu za účelem zajištění záchranné sítě v případné nouzi. Díky těmto společenským posunům došlo k zvýraznění základní sociální struktury, kterou považujeme za rodinu dnes, skládající se z matky, otce a jejich biologických potomků. Mezi faktory definujícími nukleární rodinu tak oproti širší rodině do jisté míry ustoupila do pozadí funkce sociální a solidární a byla zvýrazněna její funkce reprodukční. Nelze samozřejmě tvrdit, že rodina v současné podobě existuje pouze z reprodukčních důvodů, také ale není možné jejich vliv na lidské chování zcela opomenout. Také nukleární heterosexuální rodina a její hlavní historické pojítko – manželství, jsou ale nyní ovlivňovány společenskými změnami.²⁶⁸ Tyto změny lze spojovat s pokračující liberalizací západní společnosti a zmenšujícím se vlivem církve. V průběhu 20. století tyto proudy připravily manželství o jeho dvě důležité vlastnosti, které udržovaly jeho monopol na rodinný život. Jednak došlo ke zrovnoprávnění nemanželských dětí s manželskými²⁶⁹ a o něco později byl pak v rámci sexuální revoluce a mimo jiné také díky masovému rozšíření antikoncepce společensky detabuizován nemanželský pohlavní styk. Postavení manželství jako hlavního právního rámce pro založení rodiny udržujícího pevnou podobu tradiční rodiny je do jisté míry oslabené. V nedávné době jsme v České republice překročili milník, kdy se více než polovina prvorozených dětí rodí mimo manželství a je zřejmé, že tento trend bude pokračovat.²⁷⁰

Široká dostupnost technologií asistované reprodukce může mít výrazný vliv na proměnu rodinného života – podobně jako průmyslová revoluce a zavedení institutu sociálního státu. V jistém smyslu asistovaná reprodukce také doplňuje antikoncepci, a to tím, že představuje její funkční opak. Díky antikoncepci se mohou ženy rozhodnout, že dítě mít nechtějí a užívat si sexuální svobody. Díky asistované reprodukci mají ženy hypotetickou reprodukční svobodu, protože za pomoci anonymně darovaného spermatu může rodinu založit žena sama bez nutnosti kontaktu s mužem. Asistovaná reprodukce tak může otevírat dveře pro vznik takových rodin, které by v minulosti nemohly přímo vzniknout. Důraz na slovo přímo je zde důležitý, protože jak jsme naznačili výše, již dnes nejsou děti samozřejmě vychovávány jen v tradiční rodině. Možných podob rodiny je mnoho, v této kapitole byly vybrány dvě, které mají potenciál měnit představu společnosti o tom, co rodina znamená.

První skupinou osob, které asistovaná reprodukce přináší nové možnosti, jsou homosexuální páry. Soudobé techniky asistované reprodukce umožňují, aby rodinu založily dvě osoby stejného pohlaví. Od počátku 21. století došlo v mnoha zemích ke zrovnoprávnění homosexuálních párů s heterosexuálními a dnes již 26 zemí poskytuje homosexuálům

²⁶⁸ Počet uzavíraných manželství klesl v období 1964 až 2014 z 7,9 na 4,2 na 1 000 obyvatel. Blíže viz: EURO-STAT. Statistics Explained. People in the EU – statistics on household and family structures [online].

²⁶⁹ Nemanželské a manželské děti byly na našem území zrovnoprávněny zákonem č. 256/1949 Sb., o právu rodinném.

²⁷⁰ Český statistický úřad. Mimomanželská porodnost a předmanželské koncepce, 1920–2017. 2018 [cit. 2018-05-28]. Dostupné z: https://www.czso.cz/documents/10180/61546982/g13007018_4.xlsx/c1f2b46a-1aa2-4ed9-a3c2-805be4377576?version=1.1.

právo uzavřít manželství a založit rodinu.²⁷¹ Homoparentální rodiny nepředstavují tradiční rodinný model, nicméně jejich podoba je jim v mnoha ohledech blízka. Homoparentálním rodinám také, jak jsme uvedli výše, ESLP příznává obdobnou ochranu jako rodinám heterosexuálním a i přesto, že odpůrci homoparentálních rodin často argumentují ohrožením zdravého vývoje dítěte v takové rodině, bylo studii potvrzeno, že vyrůstání v homoparentální rodině nemá negativní vliv na psychické zdraví dítěte ani na jeho šance na úspěšné zapojení se do společnosti.²⁷² Jednou z hlavních společenských změn způsobených nástupem homoparentálních rodin je tak vynechání jednoho z pohlaví z tradiční role rodiče.

Celkový počet párů stejného pohlaví, které si přejí založit rodinu, je sice poměrně těžké odhadnout, dostupná data ale neukazují, že by měly tvořit významnou část společnosti. Určitou indikaci mohou poskytnout údaje ze zemí, kde došlo ke zrovnoprávnění homosexuálních párů s heterosexuálními poměrně brzy, například ze Švédska, kde bylo manželství párů stejného pohlaví přijato v roce 2009. Ročně zde uzavírá manželství několik stovek párů stejného pohlaví a celkově počet osob v takovém svazku v populaci představuje pouze zhruba 0,1 %.²⁷³ I když do celkového obrazu započítáme i registrovaná partnerství a další formy soužití homosexuálních párů, jen v málo zemích Evropy představují homosexuální páry podíl vyšší než 1 %.²⁷⁴ Výjimkou v tomto směru jsou velká města, kde je podíl homosexuálních partnerství často podstatně vyšší.²⁷⁵ Ve všech případech se jedná o součet mužských i ženských párů stejného pohlaví. I přesto, že značný počet párů zřejmě žije v neformálním soužití mimo tyto státem uznávané svazky, lze konstatovat, že podíl osob s homosexuální orientací ve společnosti je poměrně malý a stabilní. V celospolečenském měřítku je tedy těžké si představit, že by dostupnost technologií asistované reprodukce zapříčinila nahrazení heterosexuálních rodin homoparentálními.

Druhou formou rodiny, kterou asistovaná reprodukce technicky umožňuje, je rodina monoparentální (jednočlenná), tvořená pouze matkou, nebo otcem dítěte. Rodiny s jedním rodičem nejsou nový fenomén, dosud ale většinou vznikaly rozpadem tradiční rodiny nebo otěhotněním ženy s mužem, který nebyl jejím dlouhodobým partnerem, který nicméně stále byl biologicky, ale i z pohledu práva, otcem dítěte. Dle dostupných dat bylo v roce 2011 v Evropě zhruba 16 % jednočlenných rodin, v ČR pak lehce přes 20 %.²⁷⁶ Naprostá většina

²⁷¹ Business Insider. The 26 countries around the world where same-sex marriage is legal [online]. [cit. 2018-03-06]. Dostupné z: <http://www.businessinsider.com/where-is-same-sex-marriage-legal-world-2017-11>.

²⁷² I když je tato otázka velmi komplikovaná a odpověď na ni nikdy nebude definitivní, naprostá většina vědeckých studií dochází k tomu, že dětem vyrůstání v homoparentálních rodinách neškodí. Užitečný přehled studií poskytuje například American Civil Liberties Union. Overview of lesbian and gay parenting, adoption and foster care [online]. 2018 [cit. 2018-03-06]. Dostupné z: <https://www.aclu.org/fact-sheet/overview-lesbian-and-gay-parenting-adoption-and-foster-care>.

²⁷³ EUROSTAT. Statistics Explained. Marriages and births in Sweden [online]. 2015-12-01 [cit. 2018-03-06]. 2443 - 8219. Dostupné z: http://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/Marriages_and_births_in_Sweden.

²⁷⁴ EUROSTAT. Statistics Explained. People in the EU – statistics on household and family structures [online].

²⁷⁵ Ibid.

²⁷⁶ Ibid.

jednočlenných rodin se skládala z matek žijících s dítětem. Asistovaná reprodukce v tomto smyslu nepřináší zcela nový typ rodinné struktury, přináší do něj ale nové prvky a nový pohled na ni. V současných jednočlenných rodinách je dítěti jeho druhý biologický rodič, typicky otec, obvykle znám a nějakým způsobem se často v souladu s právní úpravou podílí na nákladech na výchovu dítěte a v omezené formě také na výchově samotné. Dítě v rodině, kterou založila sama žena na základě asistované reprodukce za pomoci anonymního dárce, popřípadě muž za pomoci náhradní matky, ale žádného druhého rodiče záměrně od počátku mít nebude, a ani dárce spermatu či oocyty, tedy biologický rodič, k tomuto dítěti nebude mít žádný právní ani jiný vztah. Rodina s jedním rodičem tak možná narušuje tradiční rodinnou strukturu i více než homoparentální rodina. Dokonává totiž postupný rozpad rodiny až do konce – druhý rodič není v životě dítěte přítomen, protože jeho role v reprodukčním procesu byla nahrazena darovanou zárodečnou buňkou a technologií asistované reprodukce, a v důsledku pak není přítomen ani v průběhu výchovy dítěte. U tohoto typu rodiny je potřeba se zabývat úvahou o možných důsledcích nárůstu podílu takových rodin ve společnosti.

Myšlenka asistované reprodukce dostupné všem je založena na nediskriminaci z důvodu pohlaví, sexuální orientace a rodinného stavu. V obou uvedených případech, tj. plánované monoparentální nebo homoparentální rodiny, jsou ale ze zřejmých biologických důvodů značně zvýhodněny ženy. Muži musí spoléhat na náhradní mateřství, což s sebou nese mnoho závažných morálních otázek a v praxi takové zakládání rodiny bývá komplikované.

Pokud by bylo množství dětí narozených v rámci dvou uvedených rodinných typů poměrně malé, zřejmě by nedošlo ke změně představy o rolích jednotlivých pohlaví při výchově dítěte ani výrazným právním následkům. Ve chvíli, kdy by se v rámci těchto rodin rodilo značné množství dětí (technicky je možná i exkluzivita tohoto rodinného modelu), by ale nebylo možné se vyhnout faktickému překreslení rolí pohlaví při výchově dítěte a v rodinném životě vzhledem ke zmíněnému podstatně snadnějšímu přístupu žen k asistované reprodukce.

Je otázkou, zda by v takovém případě nepůsobila liberální právní úprava fakticky favorizující ženy jako úprava plošně diskriminující mužské pohlaví v možnosti mít vlastní potomky. V případě, že by většina žen zvolila k založení rodiny asistovanou reprodukci bez partnera, by nevyhnutelně také narůstalo množství mužů bez svých vlastních potomků, což by mohlo vést k narušení přirozené mezigenerační kontinuity ve věcech dědictví a dalším vážným komplikacím. Tato úvaha je samozřejmě zcela spekulativní, vzhledem k tomu, že se v této situaci ani zdaleka nenacházíme.

6.4 Nejednoznačná role práva

V souvislosti s rolí práva a asistované reprodukce si můžeme klást velké množství naprosto zásadních otázek, jako (i) jaký zájem má právo v těchto případech chránit, zda svobodu volby, právo na potomka, tradiční podobu rodiny či zájem státu na vyšší porodnosti, (ii) zda se má právo zabývat pouze „technickou úpravou“, aby všechny procedury byly prováděny bezpečně a bez ohrožení lidského života a zdraví, a (iii) zda má omezit použití těchto technologií pouze pro určité případy nebo určité skupiny obyvatel v zájmu podpory tradiční rodiny.

Myšlenka, že asistovaná reprodukce by měla být používána jen jako léčba neplodnosti v úzkém slova smyslu, je silně přítomná v české právní úpravě. Ustanovení § 6 ZSZS výslovně stanoví, že žena může podstoupit umělé oplodnění pouze za předpokladu, že o něj požádá spolu s mužem, který vyjádří ochotu stát se otcem dítěte. Úprava ZSZS nám tak říká mnoho o současném českém přístupu k asistované reprodukci a ukazuje, že současný zákonodárce *de facto* není ochotný připustit použití asistované reprodukce k jinému účelu než k léčbě neplodnosti heterosexuálního páru, anebo pro předcházení výskytu genetických onemocnění dětí. Je-li podmínka položena tak, že každé dítě počaté na základě asistované reprodukce musí mít svou matku a svého otce, můžeme zcela jednoznačně konstatovat, že současná právní úprava uměle omezuje rozsah možných použití dostupné technologie za účelem konzervace současného společenského řádu a jasně tím odmítá alternativní rodinné struktury.

Pokud chceme dále prozkoumat vztah českého právního řádu k výše popsaným dvěma modelům rodiny, je užitečné zaměřit se také na otázku adopce. Česká právní úprava se k možnosti rodičovství homosexuálů staví velmi zdrženlivě, do roku 2017 bylo dokonce součástí zákona o registrovaném partnerství přímo diskriminující ustanovení § 13 odst. 2 zakazující registrovaným partnerům osvojení dětí. Ustanovení bylo zrušeno Ústavním soudem,²⁷⁷ Česká republika ale i nadále proces získání vlastního potomka pářím stejného pohlaví neusnadňuje a posuzuje partnery jako osoby žijící mimo manželství. Pro osoby žijící mimo manželství občanský zákoník ve svém § 800 stanoví, že „osvojitelé se mohou stát manželé nebo jeden z manželů. Výjimečně může osvojit i jiná osoba“.

Všechny analyzované české právní předpisy pro výchovu dítěte jednoznačně preferují tradiční model heterosexuální rodiny. Je tak možné konstatovat, že česká právní úprava je hodnotově konzistentní ve své ochraně tradičního rodinného modelu a instituce manželství na úkor možných rozmanitějších rodinných forem.

Odlisný přístup k asistované reprodukci lze najít zejména v právních řádech států západní a severní Evropy, například Dánska, Norska a Spojeného království (UK). Tyto právní úpravy jsou jedny z nejliberálnějších v Evropě a poskytují přístup k asistované reprodukci širokému okruhu osob. Ženské páry stejného pohlaví v registrovaném partnerství, manželství

²⁷⁷ Nález Ústavního soudu ze dne 14. 6. 2016, sp. zn. Pl.ÚS 7/15, č. 234/2016 Sb.

nebo jemu podobným vztahu mají přístup k AR podle právních úprav všech těchto států.²⁷⁸ Podle britské i dánské úpravy mají přístup k AR také ženy žijící mimo partnerský vztah. V Norsku ale mohou o asistované reprodukce požádat jen páry v manželství nebo manželství podobném vztahu a zákon neumožňuje podstoupit asistovanou reprodukci ženám bez partnera a zjevně tak (podobně jako česká úprava) sleduje zájem dítěte vyrůstat v rodině se dvěma rodiči, i když na rozdíl od české úpravy těmito rodiči nemusí být muž a žena, ale také dvě ženy.

Dánsko a UK umožňují přístup k asistované reprodukci také ženám bez partnera a dávají tak svým občanům svobodu plně využít její potenciál. Je proto zajímavé se na ně zaměřit a pozorovat, zda dochází k výraznějšímu prosazení některého z výše popsaných typu rodiny na úkor tradiční rodiny. Zároveň ovšem obě země poskytují asistovanou reprodukci všem ženám bez rozdílu poměrně krátkou dobu²⁷⁹ a je tak brzy na hodnocení zásadního dopadu těchto právních úprav na společnost, určité trendy lze ale vysledovat již nyní.

Nové studie z UK i přes nedostatek dat o skutečném počtu žádostí naznačují, že dominantním trendem v takzvaných nestandardních²⁸⁰ žádostech o asistovanou reprodukci jsou právě ženy bez partnera.²⁸¹ Tyto ženy usilující o založení jednočlenné rodiny často sdílejí podle Susan Golombokové společné charakteristiky.²⁸² Jedná se o heterosexuální, vzdělané, společensky dobře postavené ženy ve věku kolem 40 let, které obvykle v mladším věku daly přednost budování kariéry. Početí skrze asistovanou reprodukci nebylo jejich první volbou a preferovaly by založení tradiční rodiny, nicméně vzhledem k pokročilému věku a nepřítomnosti vhodného partnera je pro ně asistovaná reprodukce jedinou nadějí na založení rodiny. Tato specifická skupina žen představuje jeden z prvních

²⁷⁸ V Dánsku podle zákona LBK nr 93 af 19/01/2015 – Gældende Bekendtgørelse af lov om assisteret reproduktion i forbindelse med behandling, diagnostik og forskning m.v., v Norsku podle zákona 5.12.2003/100 – Act relating to the application of biotechnology in human medicine, etc., ve Spojeném Království podle Human Fertilisation and Embryology Act (HFEA) of 2008.

²⁷⁹ V Dánsku mají ženy bez partnera přístup k asistované reprodukci od roku 2007. Blíže např. FABER, B. A. Assisted Reproduction, the Law and Public Attitudes: A Danish Perspective. *European Review*. 2013, Vol. 21, No. S1, s. 80–84 [cit. 2018-03-20]. Dostupné z: <https://www.cambridge.org/core/journals/european-review/article/assisted-reproduction-the-law-and-public-attitudes-a-danish-perspective/C48A6BB5EBCF5681A960C0E11EEB96FC>. Ve Spojeném království byla technicky asistovaná reprodukce ženám bez partnera povolena již v 90. letech, v praxi ale docházelo k častému odmítání těchto žadatelek z důvodu nedostatečného rodinného zázemí, k výrazně změně došlo v roce 2008. Blíže viz: ZADEH, S. New conceptions: single mothers by sperm donation [online]. In: *University of Cambridge*. 2013-04-24 [cit. 2018-03-20]. Dostupné z: <http://www.cam.ac.uk/research/discussion/new-conceptions-single-mothers-by-sperm-donation>.

²⁸⁰ Jedná se o žádosti o umělé oplodnění od žadatelů, kteří nejsou v heterosexuálním partnerském vztahu. Blíže viz: GOLOMBOK, S. – ZADEH, S. – IMRIE, S. – SMITH, V. – FREEMAN, T. Single Mothers by Choice: Mother–Child Relationships and Children’s Psychological Adjustment. *Journal of Family Psychology*. 2016, Vol. 30, No. 4, s. 409–418 [cit. 2018-03-20]. Dostupné z: <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pubmed/26866836>.

²⁸¹ GRAHAM, S. Stories of an absent “father”: Single women negotiating relatedness from donor profiles [online]. 2014-08 [cit. 2018-03-20]. In: FREEMAN, T. – GRAHAM, S. – EBETHAJ, F. – RICHARDS, M. (eds). *Relatedness in assisted reproduction: Families, origins and identities*. Cambridge, UK: Cambridge University Press, 2014, s. 212–231. Dostupné z: <https://www.cambridge.org/core/books/relatedness-in-assisted-reproduction/stories-of-an-absent-father/AD209762D994F52B7582B44A6DD2523A>.

²⁸² GOLOMBOK, S. – ZADEH, S. – IMRIE, S. – SMITH, V. – FREEMAN, T. Single Mothers by Choice: Mother–Child Relationships and Children’s Psychological Adjustment. *Journal of Family Psychology*. 2016, Vol. 30, No. 4, s. 409–418 [cit. 2018-03-20]. Dostupné z: <http://psycnet.apa.org/record/2016-07216-001>.

skutečně nových společenských trendů. V současnosti se jedná o poměrně omezenou skupinu žen, které netvoří významnou část společnosti. S posilujícím trendem odkládání mateřství na pozdější věk ale nelze vyloučit, že se tento způsob zakládání rodiny stane pro značnou část společnosti běžným. Britská právní úprava takto poskytla svým občanům velkou reprodukční svobodu, je otázkou, zda je tato svoboda udržitelná i ve chvíli, kdy by se značná část ženské populace rozhodla ji využít a značně tak redukovala roli mužů v reprodukčním procesu.

6.5 Závěr

V první části se příspěvek zabýval ukotvením asistované reprodukce a možnostmi jejího využití pro různé okruhy osob, a to jako faktickou léčbu neplodnosti heterosexuálního páru nebo jako léčbu neplodnosti v rozšířeném slova smyslu také pro páry stejného pohlaví nebo dokonce jednotlivce. Pro celý text autoři cíleně zaujali perspektivu asistované reprodukce jako prostředku k založení rodiny a v tomto kontextu se soustředili také na současné přístupy k atypickým rodinným formám v rozhodování ESLP. Příspěvek se rovněž zaměřil na zasazení nových příležitostí poskytovaných reprodukčními technologiemi do historického kontextu vývoje rodinného života a vedle dalších společenských jevů.

Asistovaná reprodukce poskytuje prostředky pro vznik homoparentálních a monoparentálních rodin, je tedy třeba se zabývat jejich vlastnostmi, náznaky trendů v jejich rozšiřování a možnými společenskými důsledky jejich prosazení jako většinových rodinných modelů. Jako pravděpodobnější model, který by mohl do jisté míry nahradit dnešní tradiční rodinu, vidí autoři model monoparentální rodiny jedné ženy a jejího potomka. Spekulativní úvahou docházejí k závěru, že v případě prosazení tohoto rodinného modelu by díky liberální právní úpravě využívání technik asistované reprodukce za využití anonymně darovaného spermatu mohlo paradoxně dojít k diskriminaci mužského pohlaví jeho faktickým vyloučením z rodinného života.

Soudobá právní úprava v České republice v oblasti asistované reprodukce a také v rodinněprávních normách prosazuje tradiční podobu rodiny skládající se z otce matky a jejího potomků. Osoby, které by chtěly založit homoparentální nebo monoparentální rodiny, v České republice přístup k asistované reprodukci nemají. Situace je odlišná ve státech západní a severní Evropy, kde se prosadil relativně liberální pohled na techniky asistované reprodukce poskytující přístup k asistované reprodukci podstatně širšímu okruhu osob. V těchto zemích došlo k tomuto posunu relativně nedávno, a proto je brzo na zkoumání skutečného vlivu technologií asistované reprodukce na společnost, například ve Velké Británii lze nicméně vysledovat trend svobodných žen ve vyšším věku, které podstupují asistovanou reprodukci bez partnera s úmyslem vychovávat dítě v monoparentální rodině. Toto pozorování by mohlo do jisté míry potvrdit teorii autorů o dominanci monoparentálních rodinách jako společenského trendu budoucnosti, vyvozovat skutečné závěry je ovšem velmi předčasné.

Tato kapitola se tak zabývala zejména vykreslením možných společenských trendů spojených s využitím reprodukčních technologií a úvahou nad jejich dopady. Na otázky, které byly v tomto textu popsány, nelze nyní podat zcela jasné odpovědi, avšak v době, kdy se z vědecké komunity ozývá názor, že asistovaná reprodukce se i z důvodů, kterými se tato kapitola nezabývala, stane téměř výhradním způsobem reprodukce,²⁸³ se bude potřeba tímto tématem zabývat se zvyšující se intenzitou.

²⁸³ GREELY, H. T. In 20 to 40 years, most Americans won't have sex to reproduce. Get ready. In: Vox [online]. 2016-09-16 [cit. 2018-05-29]. Dostupné z: <https://www.vox.com/2016/9/16/12931962/future-sex-reproductive-technology-ethics-ivf>.

7. Umělá inteligence jako autor: utopie, nebo realita?

Dominika Galajdová a Jan Zibner

Umělá inteligence je fenomén, s nímž se lze v dnešní době setkat zcela běžně. Právě proniknutí umělé inteligence do každodenního života s sebou přináší řadu otázek, které doposud nebyly zodpovězeny. Kapitola se soustředí na analýzu otázky umělé inteligence a jejich dopadů do jedné specifické oblasti, do autorského práva. Po základním úvodu do problematiky se příspěvek zabývá jednak konceptem umělé inteligence, současnou úpravou autorského práva s důrazem na výtvoř umělé inteligence, jednak reflexemi umělé inteligence. V závěru kapitoly pak autoři hodnotí i samotný koncept umělé inteligence jako autora. Ve výsledku tedy kapitola předkládá vedle nastínění základních otázek při střetu umělé inteligence a autorského práva i předestření odpovědí a možných řešení.

7.1 Úvod

Umělá inteligence je pojem, který aktuálně hýbe světem, a to jak světem technologií, tak světem práva. Představuje výzvu, se kterou je nutno se vypořádat. V oblasti technologií znamená další průmyslovou revoluci,²⁸⁴ v oblasti práva pak vyvolává snahu o nastavení regulace tohoto fenoménu v několika oblastech, od odpovědnosti umělé inteligence, přes statusové otázky, až po umělou inteligenci coby potenciálního autora. Právě poslední zmíněná kategorie je pak předmětem této kapitoly, a to s ohledem na rozmach, který umělá inteligence v oblasti tvorby děl představuje.

Jednotlivé výtvoř totiž často dosahují takových kvalit, že je nezbytné zavést příslušnou odpovídající právní regulaci, aby jim byla poskytnuta ochrana. Opačný přístup by totiž, jak

²⁸⁴ V této souvislosti se hovoří o čtvrté průmyslové revoluci označované jako *Průmysl 4.0*, která stojí na myšlence digitalizace a s ní související automatizace ve výrobních a zpracovatelských procesech. Průmysl 4.0 souvisí s aktuálním digitálním vývojem a fenomény typu internet věcí či digitální ekonomika. Blíže viz: KAGERMANN, H. – LUKAS, W. D. – WAHLSTER, W. *Industrie 4.0: Mit dem Internet der Dinge auf dem Weg zur 4. industriellen Revolution*. In: *VDI Nachrichten* [online]. 2011-04-01 [cit. 2018-02-20]. Dostupné z: <https://www.vdi-nachrichten.com/Technik-Gesellschaft/Industrie-40-Mit-Internet-Dinge-Weg-4-industriellen-Revolution>, a na to navazující platformu *Industrie 4.0* dostupnou z: <http://www.plattform-i40.de/I40/Navigation/DE/Home/home.html>; v podmínkách České republiky blíže viz: *Ministerstvo průmyslu a obchodu. Iniciativa průmysl 4.0*. [online]. 2016 [cit. 2018-02-20]. Dostupné z: <https://www.mpo.cz/assets/dokumenty/53723/64358/658713/priloha001.pdf>.

dále rozebíráno, vedl k nepříznivým vlivům například na trh s uměním a dalším problémům, kterým je záhodno předejít již nyní.

Na začátku proto autoři přednesou vybrané argumenty pro opodstatnění úpravy umělé inteligence. Na to naváže přehled přístupů a koncepcí umělé inteligence, které přicházejí v dané problematické otázce v potaz. Prezentována bude ale i současná právní úprava z oblasti práva autorského s důrazem na výtvořivé umělé inteligence, pro bližší představu o nutnosti změny regulace. To vše bude uzavřeno hodnocením samotného konceptu umělé inteligence jako autora.

7.2 Opodstatnění úpravy umělé inteligence

Odborná veřejnost se snaží s umělou inteligencí operativně pracovat, uchopit ji pro své potřeby a v kontextu nastavené definice s ní pracovat dále. To vše s ohledem na potřebu právní jistoty, transparentnosti, verifikovatelnosti a replikovatelnosti výzkumu v dané oblasti, kteréžto znaky představují fundamenty odborného, zejména pak právního výzkumu.²⁸⁵ Ne jinak je tomu i v této oblasti. Nicméně existuje potřeba pro práci s umělou inteligencí v intencích autorského práva? Poďvejme se nejprve na ospravedlnění nutnosti regulace umělé inteligence coby autora, respektive nutnosti revize základních autorskoprávních mantinelů pro přiznávání autorství.

Umělá inteligence původně sloužící k poznávání kognitivních aspektů lidského mozku a napomáhající pochopení základních myšlenkových operací²⁸⁶ je dnes využívána v daleko širším spektru činností. Mezi nejznámějšími případy, kdy byla umělá inteligence v určitém rozsahu využita k tvůrčí činnosti, lze jmenovat hned několik příkladů z různých oblastí umění, které odůvodní nedostatečnost aktuální autorskoprávní úpravy. Na poli výtvarného umění zmiňme projekt *Next Rembrandt*.²⁸⁷ Jedná se o projekt odborníků z University of Sussex pod vedením Andree Guadamuze, kteří za pomoci umělé inteligence zkoumající veškerou malířskou činnost nizozemského malíře Rembrandta vytvořili další obraz přesně v duchu jeho tvorby co do znázorněného motivu a komplexně použité malířské techniky. Umělá inteligence v tomto případě analyzovala několik zadaných veličin a na základě nich byla schopna vyprodukovat výtvar s veličinami logicky navazujícími. V oblasti hudby pak byla umělá inteligence užita k vytvoření muzikálu *Beyond the Fence*.²⁸⁸ Poté, co byla zmapována série dobře známých a populárních muzikálových děl a funkčních prvků, byly za

²⁸⁵ Pro transparentnost, verifikovatelnost a replikovatelnost výzkumu jako základní premisy bádání viz: KYSELA, J. Užitečné zastřelování na cíl. *Jurisprudence*. 2017, roč. 26, č. 4, s. 41.

²⁸⁶ LUBER, S. Cognitive Science Artificial Intelligence: Simulating the Human Mind to Achieve Goals. In: *3rd International Conference on Computer Research and Development*. Shanghai, 2011, s. 207–210.

²⁸⁷ GUADAMUZ, A. Artificial Intelligence and Copyright. In: *Wipo Magazine* [online]. 2017 [cit. 2018-02-28]. Dostupné z: http://www.wipo.int/wipo_magazine/en/2017/05/article_0003.html; celý projekt dostupný z: <https://www.nextrembrandt.com/>.

²⁸⁸ BROWN, M. World's First Computer-generated Musical to Debut in London. In: *The Guardian* [online]. 2015-12-01 [cit. 2018-02-28]. Dostupné z: <https://www.theguardian.com/stage/2015/dec/01/beyond-the-fence-computer-generated-musical-greenham-common>.

pomocí umělé inteligence vyselektovány populární části, které později posloužily jako stavební kameny nově vytvářeného muzikálu slavící své úspěchy na londýnské divadelní scéně. Je-li řeč o využití populárních prvků pro vývoj dalších děl, je nutno zmínit též trailer pro film *Morgan*²⁸⁹ využívající stejné postupy – na základě zkoumání funkčních prvků trailerů byl vytvořen ideální trailer pro tento mysteriózní snímek Luka Scotta z roku 2016. Nedotčená nezůstala například ani oblast kulinářského umění. Interaktivní platforma *Chef Watson*²⁹⁰ z dílny IBM obsahovala nepřeberné množství dat, které analyzovala dle zadaných kritérií a preferencí potenciálních kuchařů. Na základě toho pak vybírala ideální kombinaci surovin a receptů pro snahy uživatelů. Platforma je však v současné chvíli již nedostupná.

Ve všech těchto případech byla umělá inteligence užita „komparačně-analytickým způsobem“, kdy na základě zadaného souboru dat bylo cílem vytvořit co nejvíce odpovídající výstup. Konkrétní postup pak byl v individuálních případech modifikován, aby co nejvíce odpovídal specifikům dané oblasti. A taková modifikace byla ne vždy pevně a přesně zachycena pro naplnění oněch základních premis bádání (viz výše). Nejvíce transparentní je nejspíše postup při vytváření takzvaných „fotografií neexistujících míst“.²⁹¹ Z práce Chena a Koltuna je patrná jak metodologie, tak postup celého projektu s názvem Intel Labs ve spolupráci se Stanford University, jehož cílem bylo na základě řady parciálních snímků okolí z palubní desky automobilu vytvoření náhodné kombinace míst odpovídajících způsobem zachycení (nikoliv výslednou podobou) výchozím snímkům.

Jak bylo demonstrováno, umělá inteligence je v současné době již schopna vytvářet díla, která jsou k nerozeznání od výtvorů člověka. Takové výtvořiny si zaslouží náležitou právní ochranu. V opačném případě by byl trh s uměním zaplaven díly nepodléhajícími právní ochraně, což by nutně vedlo k narušení základní utilitaristické myšlenky autorského práva, tj. podněcovat tvorbu člověka. Navíc případná komercializace takto nechráněných výtvorů by nutně vedla k nepřijatelné alokaci finančních prostředků směrem k subjektům, kterým – s ohledem na autorské právo – nemají primárně náležet. Dalším problémem by pak byla nejistota konzumentů těchto výtvorů ohledně možných způsobů užití, neboť stávající právní rámec neposkytuje jednoznačnou odpověď na otázku, kdo je autorem v případě zapojení umělé inteligence.

²⁸⁹ SMITH, J. R. IBM Research Takes Watson to Hollywood with the First „Cognitive Movie Trailer“. In: *IBM* [online]. 2016-08-31 [cit. 2018-02-28]. Dostupné z: <https://www.ibm.com/blogs/think/2016/08/cognitive-movie-trailer/>.

²⁹⁰ BRANDT, R. What's cooking, Chef Watson? In: *IBM* [online]. 2017-06-06 [cit. 2018-02-28]. Dostupné z: <https://www.ibm.com/blogs/think/nl-en/2017/06/06/whats-cooking-chef-watson/>; platforma samotná dostupná z: <https://www.ibmchefwatson.com/tupler>.

²⁹¹ CHEN, Q. – KOLTUN, V. *Photographic Image Synthesis with Cascaded Refinement Networks*. Publikováno na mezinárodní konferenci ICCV 2017 dne 28. 7. 2017 [cit. 2018-02-28]. Dostupné z repozitáře Cornell University Library: <https://arxiv.org/pdf/1707.09405.pdf>.

7.3 Koncepce umělé inteligence

Potřeba úpravy byla nastíněna. Panují ovšem dohady o tom, co vlastně umělá inteligence představuje a co znamená. Podívejme se proto blíže na její vymezení. Počátky vývoje umělé inteligence spadají do poloviny minulého století.²⁹² Avšak úvahy týkající se aspektů a pojetí umělé inteligence se objevují již od počátků věků a jsou spojeny s filozofií. Základem pro rozvoj úvah okolo umělé inteligence je filozofie vědomí a mysli.²⁹³ V současnosti na filozofii mysli volně navazuje filozofie umělé inteligence, která se snaží odpovědět na otázky, jaká je podstata umělé inteligence a zda může stroj nahradit lidskou mysl.²⁹⁴

V průběhu 70. a 80. let minulého století byla interakce s umělou inteligencí výlučně záležitostí špičkových laboratoří nebo výzkumných center. Dnes je však možné se s umělou inteligencí setkat v různých podobách prakticky denně. Umělá inteligence tak postupně pronikla do každodenního života, a to jak v rámci běžných, tak i komplexních činností (jako např. filtr spamů nebo jako součást antivirového systému počítače). S ohledem na uvedené si společnost postupně začíná uvědomovat, jak významný vliv umělá inteligence na naše životy má. Toto je mimo jiné demonstrováno také diskuzí na celosvětové úrovni o různých aspektech umělé inteligence.²⁹⁵

Definování umělé inteligence staví autora každé publikace zabývající se touto problematikou před nelehký úkol. Umělá inteligence je fenomén, který lze definovat mnoha způsoby. Taktó může být umělá inteligence definována z pohledu procesu myšlení, počítačových věd, argumentace či uvažování.²⁹⁶ Jedním z úskalí definování tohoto pojmu je už samotné vymezení pojmu „inteligence“; ta je pojmem obecným, pod nímž lze chápat inteligenci jako výsledek procesu získávání, ukládání do paměti, kombinování, porovnávání a využití

²⁹² Počátky a vývoj umělé inteligence jsou spojeny s osobou Alana Turinga a jeho dílem *Computing Machinery and Intelligence* (blíže viz: TURING, A. *Computing Machinery and Intelligence*. *Mind*. 1950, Vol. 59, No. 263, s. 433–460). Další rozvoj těchto technologií se odehrál ve Spojených státech. Stručný přehled prvotní fáze vývoje umělé inteligence a vytvoření vědeckého a technického zázemí ve Spojených státech lze nalézt v další odborné literatuře (blíže viz: National Research Council. *Funding a Revolution: Government Support for Computing Research*. Washington, DC: The National Academies Press, 1999).

²⁹³ Filozofie mysli se obecně zabývá problémem vztahu mezi myslí a tělem, kdy jejím předmětem je zkoumání myšlení, mentálních aktivit, vědomí. Blíže viz: KIM, Jaegwon. *Problems in the Philosophy of Mind*. In: HONDERICH, T. (ed.). *Oxford Companion to Philosophy*. Oxford: Oxford University Press, 1995.

²⁹⁴ Podrobně se umělou inteligencí zabývají ve své knize Russell a Norvig (blíže viz: RUSSELL, S. – NORVIG, P. *Artificial Intelligence: A Modern Approach*. 3rd Edition. Upper Saddle River, New Jersey: Prentice Hall, 2009, s. 947 an.).

²⁹⁵ Např. Zpráva s doporučeními Komise ohledně civilních pravidel pro robotiku vypracovaná Výborem pro právní záležitosti (blíže viz: Výbor pro právní záležitosti. Zpráva obsahující doporučení Komise o občanskoprávních pravidlech pro robotiku. In: *Evropský parlament* [online]. 2016-05-31 [cit. 2018-02-28]. Dostupné z: <http://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?pubRef=//EP//NONSGML%2BCOMPART%2BPE-582.443%2B01%2BDOC%2BPDF%2BV0//EN>); HALL, W. – PESENTI, J. *Growing the Artificial Intelligence Industry in the UK*. In: *Government Digital Service* [online]. 2017-10-15 [cit. 2018-02-28]. Dostupné z: https://www.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/652097/Growing_the_artificial_intelligence_industry_in_the_UK.pdf; Konference *AI: Intelligent Machines, Smart Policies* pořádaná OECD ve dnech 26.–27. 10. 2017 a spousta dalších.

²⁹⁶ Blíže viz: RUSSELL, S. – NORVIG, P. *Artificial Intelligence: A Modern Approach*, s. 2 an.

informací v nových kontextech společně s koncepčními dovednostmi.²⁹⁷ V současné době ovšem neexistuje jednotná definice umělé inteligence, s níž by literatura i věda samotná obecně pracovala.²⁹⁸ Tím spíše není zakotvena ani žádná zákonná definice ve stávající právní úpravě. Ve většině případů je tak nezbytné, aby se definovala umělá inteligence *ad hoc* dle kontextu, ve kterém je tento pojem používán.

Přestože funkce, účel a forma umělé inteligence mohou být velmi rozdílné, u většiny těchto systémů budou vždy jejich základními elementy algoritmus společně s databází.²⁹⁹ Velmi zjednodušeně může být umělá inteligence definována jako počítačový systém nebo stroj, který je schopen provádět jednotlivé úkoly, které by vyžadovaly inteligenci, kdyby byly vykonávány lidmi.³⁰⁰

V roce 1991 pořádala Světová organizace duševního vlastnictví (WIPO) mezinárodní Symposium o aspektech umělé inteligence,³⁰¹ které probíhalo na Stanford University za účasti odborníků z oblastí počítačových věd, práva a ekonomiky. V rámci symposia byl poskytnut prostor pro diskusi týkající se různých aspektů umělé inteligence a zároveň zde byly navrženy některé přístupy ohledně této nové technologie. Během symposia byla také přednesena myšlenka, že případná regulace umělé inteligence se může vést cestou již existující právní úpravy, která reguluje počítačové programy.³⁰²

Na tomto místě by bylo vhodné přiblížit různé kategorie umělé inteligence, se kterými se lze setkat. Mezi první budou zařazeny *kognitivní systémy*, které mohou být popsány jako technologie a systémy používající výpočetní inteligenci založenou na autonomním odvozování a vjemech, jež napodobují procesy v mozku.³⁰³ Mezi další druh umělé inteligence patří *expertní systémy*. Expertní systémy se snaží co nejdříve simulovat rozhodovací činnost

²⁹⁷ Blíže viz: HUMPHREYS, L. G. The construct of general intelligence. *Intelligence*. 1979, Vol. 3, No. 2, s. 105–120.

²⁹⁸ Velmi zjednodušeně se snaží definovat umělou inteligenci McCarthy (blíže viz: MCCARTHY, J. What is Artificial Intelligence? In: *Perma* [online]. 2007-11-12 [cit. 2018-02-28]. Dostupné z: <https://perma.cc/U3RT-Q7JK>). Autor článku pracuje s definicí umělé inteligence jako s (překlad autorů příspěvku): „*vědou a inženýrstvím, jejichž účelem je vytvoření inteligentních strojů, zvláště pak inteligentních počítačových programů. Toto také souvisí s podobným úkolem, porozumění lidské inteligenci pomocí počítače, ale umělá inteligence jako taková není omezena pouze na metody, které jsou biologicky pozorovatelné.*“

²⁹⁹ V odborné literatuře zabývající se umělou inteligencí se často lze setkat s pojmem *knowledge base*, kdy právě tato báze znalostí může představovat jednu z forem databází, která je použita v rámci technologií umělé inteligence. Tato báze znalostí reprezentuje fakta a skutečnosti o reálném světě, které společně s inferenčním strojem tvoří základ expertních systémů (blíže viz: HAYES-ROTH, F. – WATERMAN, D. A. – LENAT, D. B. *Building Expert Systems*. Boston: Addison-Wesley Longman Publishing, 1983).

³⁰⁰ Obecně se rozdílnými pokusy o definování umělé inteligence zabývá Scherer (blíže viz: SCHERER, M. U. *Regulating Artificial Intelligence Systems: Risks, Challenges, Competencies, And Strategies*. *Harvard Journal of Law & Technology*. 2016, Vol. 29, No. 2, s. 353–400).

³⁰¹ Blíže viz: WIPO. *Worldwide Symposium on the Intellectual Property Aspects of Artificial Intelligence*. Stanford University, 1991. Dostupné též z: ftp://ftp.wipo.int/pub/library/ebooks/wipopublications/wipo_pub_698e.pdf.

³⁰² DAVIS, R. *Intellectual Property and Software: the Assumptions are Broken*. In: *WIPO Worldwide Symposium on the Intellectual Property Aspects of Artificial Intelligence*. Stanford University, 1991, s. 102.

³⁰³ WANG, Y. – CHEN, P. – PEDRYCZ, W. – WANG, G. – BACIU, G. – YAO, Y. *Perspectives on Cognitive Computing and Applications*. In: WANG, Yingxu (ed.). *Breakthroughs in Software Science and Computational Intelligence*. IGI Global, 2012, s. 6–12.

experta v oblasti jeho odbornosti.³⁰⁴ Myšlenka expertních systémů se zakládá na převzetí všech znalostí od lidského experta a jejich uspořádání a kódování do báze znalostí tak, aby je software dokázal dostatečně dobře využít. V současnosti nabývají na síle i technologie *strojového učení*,³⁰⁵ kdy se často skloňovaným stává pojem „deep learning“.³⁰⁶ Obecně se strojovým učením rozumí změny v systémech, které vykonávají úlohy související s užitím umělé inteligence, kdy tyto úlohy zahrnují rozpoznávání, diagnostiku, plánování, predikci.³⁰⁷ Výčet kategorií umělé inteligence není vyčerpávající, avšak s ohledem na probíhající vývoj umělé inteligence by se autoři toliko ani o takový výčet nemohli pokoušet.

7.4 Současná úprava autorského práva

Autorské právo v podmínkách České republiky v současnosti kodifikované v autorském zákoně³⁰⁸ v dobách svého vzniku na přelomu století s umělou inteligencí ani skrze ni vytvořenými výtvy nepočítalo, nebylo pro ně konstruováno. A to ani co do přiznávání autorskoprávní ochrany výtvorům umělé inteligence, ani co do možného narušování ochranných práv autorských umělou inteligencí.³⁰⁹ Operuje sice s možností ochrany umělé inteligence samotné coby počítačového programu či databáze jako autorských děl,³¹⁰ nicméně nepočítá se situací, kdy počítačový program v dostatečné fázi vývoje coby umělá inteligence může produkovat výtvor, který by mohl splňovat pojmové znaky autorského díla, jak je uvedeno v § 2 autorského zákona. Autorské právo v našich podmínkách přiznání autorskoprávní ochrany takovému výtvoru samo brání, když na autorské dílo klade striktní požadavky, zejména pak požadavek *jedinečnosti, tvůrčí činnosti* a s tím spojený princip *objektivní pravdivosti autorství*,³¹¹ se kterým jde ruku v ruce jednak problematika *alokace autorství*,³¹² jednak problematika osobnostních práv umělé inteligence, která by mohla být autorem.³¹³ Za současného stavu proto není možné umělou inteligenci považovat za autora. § 5 autorského

³⁰⁴ Expertními systémy se ve vztahu k odpovědnosti zabývá Cole (bližší viz: COLE, G. S. Tort Liability for Artificial Intelligence and Expert Systems. *Computer/Law Journal*. 1991, Vol. 10, No. 2, s. 131 an.).

³⁰⁵ Jednotlivými aspekty strojového učení se zabývá i Kurzweil, jež je jeden z průkopníků v oblasti vývoje umělé inteligence (bližší viz: KURZWEIL, R. *How to create a mind, The Secret of Human Thought Revealed*. Penguin Group, 2012).

³⁰⁶ Podrobně se technologií *deep learning* a jejím využitím v bioinformatice zabývají Seonwoo, Byunghan a Sungroh (bližší viz: SEONWOO, M. – BYUNGHAN, L. – SUNGROH, Y. Deep learning in bioinformatics. *Briefings in Bioinformatics*. 2017, Vol. 18, No. 5, s. 851–869).

³⁰⁷ NILSSON, N. J. Introduction to machine learning. An early draft of a proposed textbook. In: *CiteSeerx* [online]. 1996 [cit. 2018-02-28]. Dostupné z: <http://robotics.stanford.edu/people/nilsson/mlbook.html>.

³⁰⁸ Zákon č. 121/2000 Sb., o právu autorském, o právech souvisejících s právem autorským a o změně některých zákonů (autorský zákon), ve znění pozdějších předpisů.

³⁰⁹ Blíže např.: GRIMMELMANN, J. Copyright for Literate Robots. *Iowa Law Review*. 2016, No. 101, s. 657–681. Blíže viz: § 2 odst. 3 autorského zákona.

³¹¹ § 5 autorského zákona; bližší viz: TELEČ, I. – TŮMA, P. *Autorský zákon: komentář*. Praha: C. H. Beck, 2007. Velké komentáře, s. 91; TELEČ, I. *Pojmové znaky duševního vlastnictví*. Praha: C. H. Beck, 2012. 168 s.

³¹² Blíže např.: SAMUELSON, P. Allocating Ownership Rights in Computer-Generated Works. *University of Pittsburgh Law Review*. 1985, Vol. 47, No. 1, s. 1185–1228; KONHEIM, A. G. *Hashing in Computer Science*. John Wiley & Sons, 2010.

³¹³ Blíže viz: KOOPS, B. – HILDEBRANDT, M. – JAQUET-CHIFFELLE, D. Bridging the Accountability Gap: Rights for New Entities in the Information Society? *Minnesota Journal of Law, Science and Technology*. 2010, Vol. 11, No. 2, s. 497–561.

zákonu totiž jasně hovoří o tom, že v duchu tradičního evropského kontinentálního pojetí jediné fyzická osoba může být autorem. Odborná literatura pak argumentuje přirozenoprávním východiskem absolutní ontologické jednoty duševního výtvaru a osobnosti tvůrce³¹⁴ na úkor tvůrčí, mechanické či automatické činnosti dalších subjektů práva.³¹⁵ To vše v kontextu tvůrčí činnosti fyzické osoby, která jediná je jí nadána, jak nás ostatně nedávno na mezinárodním poli opět přesvědčil případ fotografie pořizené makakem.³¹⁶

Nicméně už i v dnešní době se objevují závěry, které tvůrčí činnost fyzické osoby rozvolňují a odtrhují ji od substrátu fyzické osoby, čímž by se dala tato činnost extrapolovat i pro potřeby umělé inteligence. Tyto závěry lze vyčíst i v rozhodnutích Soudního dvora Evropské unie, které hovoří o tvůrčí činnosti, tvůrčí svobodě a dílech sestavených počítačovým programem.³¹⁷ V případech přiznání autorství umělé inteligenci pak musí být umělá inteligence nositelem (alespoň pasivním subjektem) autorských práv minimálně ve formě holého autorství. Za tím účelem by jí bylo nutné přiznat pasivní právní subjektivitu, právní osobnost ve smyslu § 15 občanského zákoníku³¹⁸. Ve chvíli, kdy se umělá inteligenci již dokonce i přiznává jistý druh osobního postavení,³¹⁹ je tato otázka aktuální.

Jak je to tedy s autorstvím v případě umělé inteligence? Umělá inteligence a její výtvary by mohly jednotlivé imperativy uvedené v § 2 autorského zákona naplnit, nicméně vlivem myšlenky objektivní pravdivosti autorství (srov. § 5 autorského zákona) i při jejich naplnění nezbyývá než konstatovat výtvar za dílo neautorské, respektive autorství přiřknout fyzické osobě, která se dostala s umělou inteligencí v určité fázi tvůrčího procesu do styku, neboť právě ona musí nutně být autorem dle stávajícího schématu. Zde může opět nastat problém, neboť takových osob může být více. Od *autora umělé inteligence*, která je vlastně sama autorským dílem (kde musí přiznání autorství logicky selhat u umělé inteligence schopné pohybovat se nad rámec zadaných příkazů, schopné samu sebe učit), přes *uživatele s umělou inteligencí manipulující* (kde musí přiznání autorství selhat u uživatelů jen omezeně nakládajících s umělou inteligencí a nezasahujících do jejich tvůrčích kroků) až po *umělou inteligenci jednající s uživatelem v kooperaci* (kde přiznání autorství selže s prokázáním tvůrčí činnosti umělé inteligence jako v případě předchozím) a kde by se

³¹⁴ Blíže viz: TELEČ, I. – TŮMA, P. *Autorský zákon: komentář*, s. 91.

³¹⁵ *Ibid.*, s. 92.

³¹⁶ Srov. případ „opičí selfie“ a Davida Slatera, který skončil narovnáním stran sporu a potvrzením rozhodnutí soudem prvního stupně, čímž nedovolil odvolacímu soudu vyjádřit se k problematice nelidské entity coby autora (blíže viz: Monkey Selfie: Warring Parties Reach Settlement over Court Case. In: *The Guardian* [online]. 2017-09-12 [cit. 2018-02-28]. Dostupné z: <https://www.theguardian.com/world/2017/sep/12/monkey-selfie-warring-parties-reach-settlement-over-court-case>; navíc v rozhodnutí prvního stupně soudce uvedl myšlenku, že ač si je vědom toho, že se zákony Spojených států mohou skrze Kongres a osobu prezidenta rozšířit na zvířata a další subjekty, nic nenasvědčuje tomu, že by se tak stalo v případě tamního autorského zákona. Obdobný závěr je pak k nalezení v rozhodnutích Nejvyššího soudu Spojených států ze dne 17. 3. 1884, sp. zn. 111 U.S. 53 (1884) či ze dne 27. 3. 1991, sp. zn. 499 U.S. 340 (1991).

³¹⁷ Rozsudek ze dne 1. prosince 2011, Painer, C-145/10, EU:C:2011:798, bod 42; rozsudek ze dne 4. října 2011, Football Association Premier League a další, C-403/08, EU:C:2011:631, bod 98.

³¹⁸ Zákon č. 89/2012 Sb., občanský zákoník, ve znění pozdějších předpisů.

³¹⁹ WELLER, C. A Robot that Once Said It Would 'Destroy Humans' Just Became the First Robot Citizen. In: *Business Insider* [online]. 2017-10-26 [cit. 2018-02-28]. Dostupné z: <http://www.businessinsider.com/sophia-robot-citizenship-in-saudi-arabia-the-first-of-its-kind-2017-10>.

aktivizovala otázka spoluautorství ve smyslu § 8 autorského zákona. Nereálná však není ani představa rozhodnutí o tom, že autorem není nikdo a o autorské dílo se nejedná.

Jak vidno, česká právní úprava není připravena na situaci, kdy umělá inteligence vytvoří výtvor, který může naplnit základní pojmové znaky autorského díla. Autorem totiž může dle českého právního řádu být pouze fyzická osoba. Příklad, kdy by bylo nutno autorství alokovat jiným směrem, sice doposud nenastal, avšak jeho reálný výskyt není s ohledem na vývoj umělé inteligence nepravděpodobný. Je proto nezbytné se danou otázkou zabývat již nyní, aby bylo právo na takový případ náležitě připraveno.

7.5 Možnosti ochrany výtvorů umělé inteligence

V současné době je v rámci odborné diskuze navrženo několik přístupů k problematice právní ochrany výtvorů umělé inteligence.³²⁰ Tyto jednotlivé přístupy vycházejí ze stávající autorskoprávní úpravy. Prvním z přístupů je použití *hire doctrine*, která byla řešena převážně v oblasti angloamerického práva.³²¹ Obdobou této doktríny v české právní úpravě je režim zaměstnaneckého díla v § 58 autorského zákona. § 101 ve spojení s § 201 písm. b) amerického autorského zákona³²² zakotvuje úpravu zaměstnaneckého díla, kdy „zaměstnavatel nebo jiná osoba, pro kterou bylo vytvořeno, bude považována za autora (...), pokud si strany nesjednaly jinak...“³²³ Nicméně úprava zaměstnaneckého díla může být aplikována pouze jako právní fikce za podmínky, že pojmy zaměstnavatel a zaměstnanec budou vykládány extenzivně, tj. umělá inteligence bude považována za zaměstnance a její vývojář bude považován za zaměstnavatele. Právě aplikace režimu zaměstnaneckého díla na výtvory umělé inteligence povede k jejich právní ochraně před neoprávněným užitím, a tyto výtvory tedy nebudou v *public domain*, kterýžto stav by byl nežádoucí, jak uvedeno výše. Jedna z výhod použití tohoto přístupu spočívá právě v tom, že obdobnou právní úpravu můžeme nalézt i v právních řádech ostatních států.³²⁴ Proto by případná adopce tohoto přístupu mohla být přijata na mezinárodní úrovni bez překování značných překážek pro dosažení harmonizace. Avšak tento přístup skrývá i potenciální riziko hlavně s ohledem na to, že výše uvedené pojmy (zaměstnanec a zaměstnavatel) vždy budou také užívány

³²⁰ Blíže viz: HRISTOV, K. Artificial Intelligence and the Copyright Dilemma. *IDEA: The Intellectual Property Law Review*. 2017, Vol. 57, No. 3, s. 431–454; DENICOLA, R. Ex Machina: Copyright Protection for Computer Generated Works. *Rutgers University Law Review*. 2016, Vol. 69, No. 251, s. 251–287.

³²¹ Blíže viz: BRIDY, A. Coding Creativity: Copyright and the Artificial Intelligent Author. *Stanford Technology Law Review*. 2012, Vol. 5, s. 26.

³²² § 101 an. U. S. Copyright Act of 1976.

³²³ Originální znění úpravy zaměstnaneckého díla v Copyright Act of 1976: „*In the case of a work made for hire, the employer or other person for whom the work was prepared is considered the author for purposes of this title, and, unless the parties have expressly agreed otherwise in a written instrument signed by them, owns all of the rights comprised in the copyright.*“

³²⁴ Např. Slovensko: § 90 zákona č. 185/2015 Z. z., autorský zákon, ve znění pozdějších předpisů; Austrálie: Art. 35 Copyright Act of 1968; Německo: § 43 Gesetz über Urheberrecht und verwandte Schutzrechte (Urheberrechtsgesetz), 1965.

v oblasti pracovního práva. V případě, že by tento přístup byl přijat, bude nezbytné použít tento extenzivní výklad pouze *stricto sensu* pro účel autorského práva.

Dalším přístupem, který je možné na díla vytvořená počítačem aplikovat, je úprava užívaná ve Velké Británii, Irsku, Novém Zélandě a Hongkongu.³²⁵ Nicméně vzhledem k menšinové akceptaci této úpravy je její použitelnost prozatím problematická. Tento přístup je totiž založen na premise, že umělá inteligence je pouze nástrojem, který je používán člověkem. Zůstává otázkou, zda při přijetí avizované legislativy ve výše uvedených státech byl také zvažován budoucí vývoj umělé inteligence. Jako příklad lze uvést znění britského autorského zákona³²⁶, a to konkrétně jeho článek 9 odstavec 3, kdy „...*za autora díla bude považována osoba, která vytvořila podmínky nezbytné pro vznik díla.*“³²⁷ V této situaci bude autorem díla osoba, která užila umělou inteligenci, jež dílo vygenerovala. Ovšem panuje pochybnost, jestli bude možné tuto úpravu použít i v případě, že umělá inteligence vygeneruje výtvar ve více nezávislém autonomním režimu.³²⁸ V této situaci by bylo přispění člověka limitováno pouze do rozsahu, že vývojář umělé inteligence vytvoří jen umělou inteligenci, aniž by stanovil její rozhodovací procesy a nastavení pro vytvoření jejího vlastního výtvaru. Přesto lze konstatovat, že tento přístup může být použit jakožto fundament pro případnou změnu legislativy, nebo může poskytnout soudům potřebné východisko pro rozhodování v otázkách umělé inteligence. Nicméně se vyskytují i názory, které přijetí této úpravy odmítají.³²⁹

Jako poslední lze zmínit přístup, kdy by bylo uděleno autorské právo k dílu osobě, která jako první toto dílo „objeví“. Přestože byl tento přístup diskutován hlavně v oblasti vynálezů vygenerovaných umělou inteligencí,³³⁰ bude tento přístup použitelný i v případě, že vygenerovaný výtvar bude naplňovat znaky autorského díla. S ohledem na to, že dílo musí být vyjádřeno a musí být vnímatelné člověkem, je jistě tento návrh aplikovatelný i pro oblast autorského práva, avšak přístup se dočkal jen minoritní pozornosti odborné veřejnosti.³³¹ Toto „discovery rule“ by vedlo ke stavu, kdy autorem díla by byl ve většině případů vlastník nebo uživatel umělé inteligence. Jeden z nejvíce sporných okamžiků tohoto přístupu je prokázání, která osoba jakožto první „objevila“ daný výtvar umělé inteligence. Také lze konstatovat, že je zde patrná disharmonie s ohledem na zájmy jednotlivých osob a jejich potenciální přispění k vytvoření samotné umělé inteligence a následnému vygenerování

³²⁵ Blíže viz: GUADAMUZ, A. Do Androids Dream of Electric Copyright? Comparative Analysis of Originality in Artificial Intelligence Generated Works. *Intellectual Property Quarterly*. 2017, No. 2, s. 181.

³²⁶ Copyright, Designs and Patents Act, 1988.

³²⁷ Originální znění čl. 9 odstavce 3 Copyright, Designs and Patents Act, 1988: „*In the case of a literary, dramatic, musical or artistic work which is computer-generated, the author shall be taken to be the person by whom the arrangements necessary for the creation of the work are undertaken.*“

³²⁸ Blíže viz: LAMBERT, P. Computer-generated Works and Copyright: Selfies, Traps, Robots, AI and Machine Learning. *European Intellectual Property Review*. 2017, Vol. 39, No. 1, 12 s.

³²⁹ Blíže viz: GRIMMELMANN, J. There's No Such Thing as a Computer-Authored Work – And It's a Good Thing, Too. *Columbia Journal of Law & the Arts*. 2016, Vol. 39, s. 403–416.

³³⁰ Blíže viz: ABBOTT, R. I think, Therefore I invent: Creative Computers and the Future of Patent Law. *Boston College Law Review*. 2016, Vol. 57, No. 4, s. 1098.

³³¹ Z citovaných autorů se tímto přístupem zabývá pouze Abbott (srov. poznámka pod čarou č. 330).

výtvoru. Z tohoto důvodu právě tento přístup nemusí odpovídat reálnému příspěví osoby, již by bylo uděleno autorské právo k určitému dílu.³³²

Všechny výše popsané přístupy mají jeden významný společný prvek, a to že se snaží zpětně určit lidského autora výtvorů vygenerovaných umělou inteligencí. Přestože jsou tyto přístupy založeny na různých principech, dochází k jednomu řešení v otázce autorství, a tím je člověk. Jak je výše uvedeno, bude osoba, již bude přiznáno autorské právo, buď vývojář, uživatel anebo vlastník umělé inteligence, a to právě na základě užití jednoho z těchto přístupů. Umělá inteligence nebude považována za autora jí generovaných výtvorů, ale pouze za nástroj, který jejich vznik umožnil. Neméně důležité je, že v těchto případech bude jednotlivým výtvorům poskytnuta autorskoprávní ochrana, a nebudou tedy předmětem volného užití.

7.6 Umělá inteligence jako autor?

Výše bylo uvedeno, že právní osobnost, tedy pasivní právní subjektivita³³³ je nutným předpokladem pro přiznávání autorství. Samotný institut právní osobnosti je pak podstatný pro odlišení subjektu coby nositele práv od objektu práv.³³⁴ Je nutno přitom odlišit dva základní pojmy, a to osobu a subjekt jako širší kategorii.³³⁵ Uvažovat o umělé inteligenci jako o „osobě“ je problémové pro primární svázání tohoto pojmu s člověkem v jeho základních sociálních a právních pozicích, a také s fikcí v podobě právnických osob coby nejrůznějších korporací.³³⁶ Avšak umělá inteligence jako subjekt (tedy širší kategorie ve srovnání s osobou), tedy její postavení v rámci právního vztahu, problém nutně činit nemusí.

Stejně jako je tomu v případě fikce právnických osob, u kterých se jedná o autonomní výtvor práva, o abstrakci v podobě specifických definičních znaků,³³⁷ lze i zde a *simile* uvažovat o vytvoření speciální kategorie pro umělou inteligenci coby subjekt práva, popřípadě o přiznávání právní osobnosti v minimálním či specificky omezeném rozsahu tak, aby byla pouhým nositelem holého autorství či jen omezené skupiny práv. Takový koncept je ale nutno podrobit hlubší analýze s předestřením řešení všech nutně souvisejících otázek jako doba trvání práv k výtvoru či kolizní situace způsobené umělým rozšiřováním

³³² Blíže viz: ABBOTT, R. Hal the Inventor: Big Data and Its Use by Artificial Intelligence. In: SUGIMOTO, C. R. (ed.) *Big Data Is Not a Monolith*. MIT: MIT Press, 2016, s. 38.

³³³ § 15 odst. 1 občanského zákoníku.

³³⁴ LAVICKÝ, P. a kol. *Občanský zákoník I. Obecná část (§ 1–654). Komentář*. Praha: C. H. Beck, 2014, s. 131.

³³⁵ *Ibid.*

³³⁶ Zde nutno upozornit na nejrůznější úvahy ohledně elektronické osoby coby fikce pro potřeby umělé inteligence a robotů. Blíže viz: čl. 31 odst. f) zprávy Evropské komise (VÝBOR PRO PRÁVNÍ ZÁLEŽITOSTI. *Zpráva obsahující doporučení Komisi o občanskoprávních pravidlech pro robotiku*.) či KRAUSOVÁ, A. Status elektronické osoby v evropském právu v kontextu českého práva. *Právní rozhledy*. 2017, č. 20, s. 700–704.

³³⁷ LAVICKÝ, P. a kol. *Občanský zákoník I. Obecná část (§ 1–654). Komentář*, s. 134; blíže viz: důvodová zpráva k občanskému zákoníku, která v případě právnických osob hovoří o umělém organizačním útvaru vytvořeném člověkem a sloužícím jeho zájmům (Důvodová zpráva k zákonu č. 89/2012 Sb., občanský zákoník, ve znění pozdějších předpisů).

pole subjektu. Postup bude co do hledání vhodného modelu v řadě aspektů shodný s tím, jakým byla na počátku 19. století doprovázena implementace tehdy revolučních právních osob do právního řádu.³³⁸

Resystematizace autorského práva pro potřeby umělé inteligence je více než nutná, protože autorské právo (stejně jako právo obecně) nestačí držet krok s vývojem v této oblasti v rovině autorského práva. Je potřeba přijít s novým funkčním modelem a s umělou inteligencí fundovaně pracovat jako s *quasi* rovnocenným subjektem ve vztahu k humanitě. To může místo resystematizace znamenat i koperníkovský obrat v přístupu k autorskému právu. Je nutné důkladně analyzovat a zvážit veškeré možnosti, které mohou plynout z přizpůsobení autorského práva umělé inteligenci, stejně jako problémy, které s sebou taková resystematizace může nést, a po zhodnocení vytvořeného modelu tento zavést a dále s ním operovat. Bylo by žádoucí takový krok provést co nejdříve, dokud se rapidně vyvíjející umělá inteligence stále pohybuje v uchopitelných mantinelech. Toho si jsou už dnes vědomi například ve Velké Británii, kde se kategorie děl vytvořených počítačem, respektive umělou inteligencí, v určité míře promítla do tamního autorského zákona, jak uvedeno výše.

Přístup, kdy bude umělá inteligence považována za autora, může být předně odůvodněn snahou vyhnout se situaci, kdy jednotlivým výtvorům nebude poskytnuta autorskoprávní ochrana, a tedy je bude možné volně užívat. Pokud by se soudy při rozhodování této otázky zaměřily předně na posuzování autorství, v případě, že by nebylo možné konečný výtvor spojit s lidským autorem, je možné, že by soud danému výtvoru autorskoprávní ochranu nepřítkl. Zde lze vidět jistou analogii s výše uvedeným případem fotografie makaka. Tato situace by mohla nastat v souvislosti s autonomními systémy, kdy by činnost a podíl člověka na výtvoru byl minimalizován či zcela eliminován.

Zda by takovýto stav vedl k ochromení rozvoje umělé inteligence hlavně v oblasti kreativní produkce, je v současné době těžké odhadnout. Avšak je možné předpokládat, že jednotlivé společnosti vyvíjející tyto technologie mají zájem na zajištění návratnosti svých investic. Proto může být podpora tohoto přístupu spojena předně s utilitaristickým přístupem a navrácením vložených investic.

Dále může být tento přístup podpořen tím, že udělení autorského práva lidskému autorovi může vést k nerovnováze a nespravedlnosti. Jak bylo popsáno výše, jednotlivé přístupy vedou k situaci, kdy je na základě použití různých principů určen autor. Avšak právě užití těchto principů nemusí v konečném důsledku reflektovat skutečný podíl jednotlivých zainteresovaných stran, které budou používat umělou inteligenci na základě různých titulů, ať už se bude jednat o vývojáře umělé inteligence, jejího vlastníka anebo jejího uživatele. Všechny tyto osoby mohou případně dovozovat svůj podíl na finálním výtvoru. Jakožto argument *ad absurdum* lze uvést, že ani rodičům nenáleží autorské právo k výtvorům jejich dětí pouze na základě jejich počtů, a tedy ani lidem by nemělo být přiznáno autorské právo

³³⁸ LAVICKÝ, P. a kol. *Občanský zákoník I. Obecná část (§ 1–654). Komentář*, s. 156.

ke všem výtvorům umělé inteligence pouze z důvodu jejich iniciativy spočívající ve vývoji samotné umělé inteligence.³³⁹

7.7 Závěr

Oblast umělé inteligence se rozvíjí nezadržitelným tempem, aniž by bylo možné s jistotou říct, kam vývoj přesně dospěje a jak rychle. Operovat s umělou inteligencí je ale potřeba již nyní, aby se předešlo nežádoucím situacím ve všech dotčených oblastech, právo nevyjímaje. A je to právě i oblast práva autorského, která se musí vypořádat s tím, čeho je umělá inteligence schopna. Podíváme-li se na shora uvedené příklady výtvorů umělé inteligence, je možné konstatovat, že jsou většinou zaměnitelné s výtvary člověka, ovšem autorské právo reaguje jen na situace, kdy tím, kdo vytvoří autorské dílo, je člověk. Děje se tak vlivem tradic a principů, na kterých autorské právo již dlouhou dobu stojí, aniž by však tyto tradice a principy reflektovaly aktuální vývoj. Je proto nutné hledat cesty, jakými přizpůsobit autorskopravní ochranu aktuálně vznikajícím výtvorům, kde hlavní roli v tvůrčím procesu nemusí nutně hrát člověk.

Autoři analyzovali stávající právní úpravu (ať již českou nebo zahraniční) a její možnou aplikaci na výtvary umělé inteligence. Je zřejmé, že aktuální model autorského práva neposkytuje řešení pro výtvary umělé inteligence, jejich právní ochranu, ani alokaci autorství, což ale nereflektuje aktuální vývoj v dané oblasti. Výtvary umělé inteligence proto zůstávají nedostatečně reflektovány právní úpravou, kterýžto stav může negativně ovlivnit nejen trh s uměním.

³³⁹ SAMUELSON, P. *Allocating Ownership Rights in Computer-Generated Works*, s. 1094–1095.

8. Ochrana klimatu jako výzva pro moderní technologie

Zuzana Vrbová

Právo ochrany klimatu je dynamicky se rozvíjejícím moderním právním odvětvím. Při jeho aplikaci může často dojít k situaci, kdy koliduje s jinými oblastmi práva, a nutně tak dochází k potřebě vyvažování zájmů environmentálních na straně jedné s řadou dalších na straně druhé. Mezi ty může patřit například zájem na ochraně duševního vlastnictví. To chrání vlastníky technologií, které mají potenciál napomáhat účinnému boji se změnami zemské atmosféry. Přesto ale jsou tyto moderní technologie někdy jen obtížně dostupné, a to například kvůli vysoké pořizovací ceně. Tato kapitola si dává za cíl přiblížit mezinárodní právní rámec pro přenos environmentálních technologií a podporu inovací obecně a poté krátce zhodnotit jeho fungování. Dále popíše některé překážky, které pro funkční přenos technologií představuje právo ochrany duševního vlastnictví, uvede příklady a navrhne možná řešení z již existujících národních i mezinárodních právních úprav. Poslední část nabídne krátký exkurz do evropského práva, konkrétně popíše vliv evropského systému pro obchodování s povolenkami na inovace a transfer technologií.

8.1 Úvod

Téma globální změny klimatu se v posledních přibližně třiceti letech³⁴⁰ stále častěji dostává jak do debat v rámci mezinárodní politiky, tak i do povědomí osob právnických i fyzických skrz všechny sféry lidské společnosti. Svět si změny uvědomuje především díky hlubší znalosti dat ohledně zvyšování průměrné teploty atmosféry a jeho příčin, ale i díky praktické zkušenosti s tímto a jinými doprovodnými jevy, které jakožto fakta potvrzují i vědecká veřejnost.³⁴¹ Rostoucí teplota na planetě má za následek mimo jiné změny životních podmínek fauny i flóry, migraci živočišných druhů i migraci lidskou, a to do míst s příznivějším klimatem, dále také škody na životech a majetku v důsledku extrémních projevů počasí

³⁴⁰ Počátky silnění globálních snah o zamezení změnám klimatu lze spatřovat v prvních klimatických mezinárodněprávních smlouvách, jako byl Montrealský protokol z roku 1986, který se zabýval změnami ozónové vrstvy.

³⁴¹ NUCCITELLI, D. 97% global warming consensus paper surpasses half million downloads. In: *The Guardian* [online]. 2016 [cit. 2017-12-01]. Dostupné z: <https://www.theguardian.com/environment/climate-consensus-97-per-cent/2016/jun/23/97-global-warming-consensus-paper-surpasses-half-a-million-downloads>.

a v neposlední řadě i tání ledovců a permafrostu, což způsobuje multiplikaci efektu oteplování povrchu planety.³⁴²

Řešení komplexního problému, jak zmírnit změny klimatu a jak se na ně adaptovat, vyžaduje kooperaci mnoha vědeckých odvětví, včetně právní vědy. Ochrana klimatu je upravena jak na úrovni mezinárodněprávní, tak i vnitrostátní. Základní rámec poskytují mezinárodní multilaterální úmluvy, které rovněž vytváří právní prostředí i pro takzvaný proces přenosu technologií. Ten je, především v nejnovějších klimatických úmluvách, zdůrazňován jako jeden z klíčových aspektů boje se změnami klimatu.³⁴³

Tento příspěvek si po krátkém úvodu do praktických následků změn klimatu dává za cíl přiblížit některé právní nástroje boje s těmito změnami, konkrétně ty, které jsou spojeny s inovacemi a novými technologiemi. Ty byly identifikovány jako klíčové pro adekvátní reakci na klimatické změny. Zaměří se na ustanovení v mezinárodních smlouvách týkajících se této oblasti, osvětlí problematiku ochrany práv duševního vlastnictví a bude zkoumat, zda a jak toto právní odvětví technologie podporuje. Poslední část nabídne krátký exkurz do evropského systému obchodování s povolenkami EU ETS a bude se zabývat jeho vlivem na rozvoj inovací a transfer technologií. Autorka si dává za cíl touto kapitolou ukázat, že nové „zelené“ technologie, při současném nastavení právního rámce v mezinárodních smlouvách týkajících se ochrany klimatu a zásad práva ochrany duševního vlastnictví, nejsou účinné a rychle rozšiřovány, přičemž je ale jejich využívání velmi důležité pro plnění klimatických cílů v mezinárodním právu stanovených.

8.2 Přenos technologií a jeho zakotvení v mezinárodních klimatických smlouvách

Vývoji technologií v současné době velmi často zahrnují do svého uvažování i environmentální aspekty. Moderní technologie zanechávají menší uhlíkovou stopu, jsou šetrnější k přírodním i lidským zdrojům a v některých případech jsou i vyvíjeny s hlavním účelem zabránit dalšímu znečištění životního prostředí.

Pro všechny tyto technologie (tedy jak pro ty přímo cílící na boj proti změnám klimatu, tak například i obecně pro technologie nové, které mají menší dopad na životní prostředí) by bylo žádoucí zajistit jejich efektivní rozšíření, jak geografické, tak i mezi co možná největší počet subjektů. K tomu slouží takzvaný proces přenosu technologií, který vědecká instituce OSN s názvem Mezivládní panel pro změnu klimatu (*Intergovernmental Panel on Climate Change*, IPCC), definuje jako „široký soubor procesů pokrývající přenos know-how, zkušeností

³⁴² Díky tání sněhu a ledu v oblastech, kde se nachází permafrost, je odkrývána tmavá plocha zeminy pod touto zamrzlou vrstvou. Tmavší barvy obecně lépe zachytávají tepelnou energii – tím dochází k multiplikaci oteplování zemského povrchu.

³⁴³ Blíže např.: Pařížská dohoda (2015), článek 4.

*a vybavení se schopností zmírnit a přizpůsobovat se změnám klimatu, s účastí vlád, subjektů soukromého sektoru, finančních institucí, nevládních organizací a výzkumných institucí.*³⁴⁴

Tento příspěvek se bude dále zabývat technologiemi, které mají nízkouhlíkový potenciál, čímž přispívají k menšímu znečištění ovzduší skleníkovými plyny³⁴⁵ a přímo se tak snaží změnu klimatu zmírnit. Jde například o technologie využívající k výrobě elektřiny obnovitelné zdroje energie či technologie na zachytávání a ukládání uhlíku. Nazývají se mitigační technologie (dále také jako „nízkouhlíkové technologie“). Mezi environmentální technologie zaměřené na změnu klimatu dále řadíme také takzvané technologie adaptační. Cílem tohoto typu technologií je na již vzniklou změnu klimatu lidstvo adaptovat (např. systémy hlášení extrémních projevů počasí nebo šetrné chlazení budov).

Mezinárodní právo veřejné prostřednictvím především multilaterálních smluv na nutnost rozšiřovat účinné nízkouhlíkové technologie reaguje. Jako první ji zmiňuje takzvaná *Bali Road Map*³⁴⁶ z roku 2007, která vznikla v rámci setkání stran Rámcové dohody OSN o změně klimatu (*United Nations Framework Convention on Climate Change*, UNFCCC). Rozšiřování technologií je dle tohoto dokumentu základním strategickým cílem klimaticko-právního režimu. V dalších letech bylo na poli OSN přijato několik dalších mezinárodněprávních dokumentů, které přenos technologií zmiňují.

Prozatím v nejširším měřítku se problematikou zabývá poslední velká klimatická dohoda, takzvaná Pařížská, z prosince 2015.³⁴⁷ Ta zdůrazňuje, že vyspělé státy musí, krom financí, poskytovat rozvojovým státům i moderní technologie a odkazuje na již zavedený Technologický mechanismus OSN,³⁴⁸ který byl touto organizací přijat v roce 2010. Pařížská dohoda usiluje o posílení pozice tohoto mechanismu, který je založen na činnosti dvou těles – Technologického výkonného výboru a Centra a sítě pro klimatické technologie. Úkolem mechanismu je zprostředkovávat toky informací o možnostech a existenci technologií, zajistit finanční podporu mezi jednotlivými státy pro účely přenosu a obecně napomáhat procesu transferu mezi rozvojovými a rozvinutými státy.

8.3 Hlavní překážky přenosu technologií

Existence institucí na úrovni OSN, jejichž úkolem je pomáhat procesu transferu technologií, již sama o sobě naznačuje, že existují určité překážky, které přenosu mohou bránit.

³⁴⁴ METZ, B. – DAVIDSON, O. – MARTENS, J. – VAN ROOIJEN, S. – VAN WIE MCGRORY, L (eds). *Methodological and Technological Issues in Technology Transfer*. Cambridge: Cambridge University Press, 2000, s. 5.

³⁴⁵ Skleníkové plyny jsou plyny, které se přirozeně vyskytují v zemské atmosféře. Zajišťují příznivé klima na planetě tím, že propouští pouze část tepelného záření, které je od Země vyzařováno, zpět do kosmu. Jejich zvýšená koncentrace, která je zapříčiněna především člověkem, má za následek zachycování více tepelného záření a tím zvyšování globální průměrné teploty.

³⁴⁶ Třetí konference stran UNFCCC. *The Bali Roadmap*. Rozhodnutí č. 4/CP.13 (2007).

³⁴⁷ 21. konference stran Rámcové úmluvy OSN o změně klimatu. *The Paris Agreement*. Rozhodnutí 1/CP.21 (2015).

³⁴⁸ Pařížská dohoda, článek 10.

Transfery technologií k jiným subjektům či do jiných zemí typicky probíhají třemi základními cestami: licencováním, dovozem a přímými zahraničními investicemi. Všechny tyto způsoby jsou spojeny s podobnými faktory na straně ekonomiky možného příjemce, které úspěšnému přenosu ve větší či menší míře mohou bránit. Jde například o míru ochrany práv duševního vlastnictví, nastavení environmentálních politik v dané zemi, schémata podpor a subvencí nebo faktickou schopnost přijímacího státu absorbovat technologie.³⁴⁹ Několik příkladů bude nyní blíže představeno.

Přirozeně hlavní překážkou snadného přenosu technologií je nedostatek financí na straně příjemců – rozvojových zemí, který tvoří hlubokou propast mezi vyspělými a chudšími státy.³⁵⁰ Při zajištění funkčnosti přenosových procesů by bylo možné dosáhnout takzvaného *leapfroggingu*,³⁵¹ což je stav vysoce žádaný. Na úrovni OSN i jiných mezinárodních organizací, jako například Africké banky, proto byly založeny fondy, jejichž účelem je pomáhat s financováním nákupu, instalací či provozem technologií s nízkouhlíkovým potenciálem. Za zmínku stojí například Zelený klimatický fond (*Green Climate Fund*), který slouží účelům Rámcové úmluvy OSN o změně klimatu a založen byl na konferenci stran této dohody v Cancúnu v roce 2010.³⁵² Dle Rámcové úmluvy o změně klimatu jde o specializovaný fond fungující na dotační bázi podporující mimo jiné přenos technologií, přičemž konkrétní cíle financování bude určovat konference smluvních stran této úmluvy.³⁵³ Příspěvateli pak jsou signatáři úmluvy.

Pokud jde o překážky faktického rázu, i úspěšný přenos technologií může být zmařen, pokud zároveň nedochází k přechodu know-how. Proto například Pařížská úmluva zmiňuje nutnost přenosu znalostí a praktik, včetně takzvaného *capacity-building*,³⁵⁴ společně s nutností transferu technologií.³⁵⁵ Školení k zajištění kompetence lidských zdrojů (tedy například jak ovládat či udržovat techniku ve funkčním stavu) by proto mělo být nedílnou součástí přenosu.

Faktickou překážkou pro transfer může být také chybějící nebo nedostatečný předchozí průzkum trhu ohledně potřebnosti a užitečnosti technologií v dané lokalitě či nedokonalá

³⁴⁹ LYBECKER, K. – LOHSE, S. *Global Challenges Report: Innovation and Diffusion of Green technologies: The Role of Intellectual Property and Other Enabling Factors*. Zpráva pro Mezinárodní organizaci duševního vlastnictví. 2016, s 10. Dostupné z: http://www.wipo.int/edocs/pubdocs/en/wipo_rep_gc_2015_1.pdf.

³⁵⁰ DECHEZLEPRETRE, A. – GLACHANT, M. – HAŠČÍČ, I. – JOHNSTONE, N. – MÉNIERE, Y. *Invention and Transfer of Climate Change-Mitigation Technologies: A Global Analysis*. *Review of Environmental Economics and Policy*. 2011, Vol. 5, No. 1, s. 115.

³⁵¹ Pojem leapfrogging je v současnosti užíván v souvislosti s konceptem udržitelného rozvoje v rozvojových zemích. Jde o situaci, kdy rozvíjející se země při své ekonomické transformaci instalují a začínají užívat rovnou nejmodernější environmentální a vysoce účinné technologie a postupy. Při svém rozvoji tak přeskočí takzvané „špinavé období“, kterým prošly dnes již vyspělé země při svém rozvoji (tedy období, kdy byly užívány znečišťující nešetrné technologie).

³⁵² Desátá konference stran UNFCCC. *The Cancun Agreements: Outcome of the work of the Ad Hoc Working Group on Long-term Cooperative Action under the Convention*. Rozhodnutí č. 1/CP.16. 2010.

³⁵³ Rámcová úmluva OSN o změně klimatu (UNFCCC), článek 11.

³⁵⁴ Capacity building charakterizuje proces, kdy jsou subjektům (organizacím i jednotlivcům) předávány znalosti teoretického či praktického rázu, které jsou potřebné k vytvoření infrastruktury, která je nedílnou součástí správného fungování nových technologií.

³⁵⁵ Blíže např. Pařížská dohoda, článek 6.

analýza místních podmínek, což může vést k problémům při fungování technologií a jejich instalaci v přijímací zemi.

V neposlední řadě může překážkou být i právo, ač se mezinárodní právní rámec procesu přenosu technologií snaží napomoci. Další část příspěvku se bude věnovat především právu duševního vlastnictví, které je často zmiňováno v souvislosti s překážkami pro technologickou mobilitu.

8.4 Právo ochrany duševního vlastnictví: ne/přítel technologií?

Jak už bylo výše zmíněno, mezi rozvojovými státy a státy, které můžeme řadit mezi rozvinuté, existuje značný rozdíl, pokud jde o vybavenost novými technologiemi. Chudší státy mají ve většině případů zájem tento druh zboží spíše importovat než jej individuálně vyvíjet.³⁵⁶ Pořizovací cena žádaného produktu je přitom ovlivňována mnoha determinanty. V případě, že původce nechá svému výrobku přiknout právní ochranu, tedy jej například patentovat, je nutnou součástí nákladů na zařízení i cena licence, tedy práva výrobek používat. Nutno podotknout, že funkce práva ochrany duševního vlastnictví (respektive, pro naše účely, průmyslového vlastnictví) je v první řadě zajistit ekonomickou motivaci těm, kteří nové technologie vyvíjejí. Bez vidiny zisku by počáteční náklady mohly být pro některé subjekty demotivujícím faktorem.

Legislativa určující míru ochrany duševního vlastnictví v přijímacím státě tak může být pro vlastníka technologie měřítkem jeho zájmu svůj výrobek na místní trh přinést. Příliš nízká míra ochrany může vést k jeho nezájmu, stejně tak ale může být negativně vnímána i ochrana příliš silná (ta může přinášet přílišnou míru byrokracie či jiné potíže právního charakteru).³⁵⁷

Ochranou duševního vlastnictví se zabývá odvětví práva se silně lokálním charakterem – mezinárodní právo tedy do problematiky zasahuje jen velmi rámcově. Pro naše účely nejdůležitější mezinárodní smlouvou v této oblasti je Dohoda o obchodních aspektech práv k duševnímu vlastnictví (*Trade-Related Aspects of Intellectual Property Rights*, TRIPS), která byla sjednána v rámci Světové obchodní organizace v roce 1994. Jde o univerzální mezinárodní dohodu, která tak zajišťuje alespoň do určité míry srovnatelnost právních režimů ve většině států světa.³⁵⁸ Transfer technologií je zakotven již v článku 7 TRIPS, který stanovuje cíle dohody: „*Ochrana a prosazování práv k duševnímu vlastnictví by měly přispět k podpoře technických inovací a k převodu a rozšiřování technologie, ke vzájemnému*

³⁵⁶ MUKHERJEE, S. – BHATTACHARJEE, S. Technology Transfer and the Intellectual Property Issues Emerging from It – An Analysis from a Developing Country Perspective. *Journal of Intellectual Property Rights*. 2004, Vol. 9, No. 1, s. 260.

³⁵⁷ Ibid.

³⁵⁸ TRIPS byl přijat 162 státy světa, tedy všemi členy Světové obchodní organizace.

prospěchu výrobců a uživatelů technických znalostí způsobem přispívajícím k sociálnímu a ekonomickému blahobytu a k rovnováze práv a povinností.“

Další ustanovení týkající se převodu technologií, jež je konkrétněji zaměřeno na rozvojové země, je obsaženo v článku 66.2, na základě kterého byl v roce 2003 přijat nástroj určený k monitorování a praktické aplikaci ustanovení zajišťujících přenos technologií.³⁵⁹

Konkrétně nízkouhlíkové technologie, které mají často podobu strojní techniky, jsou nejčastěji chráněny patenty, ač v některých právních systémech existují i jiné způsoby ochrany. Příkladem může být právo německé nebo české, které znají institut ochrany užitého vzoru.³⁶⁰ Patenty tvoří jeden z hlavních komponentů business strategií technologických společností. Obecně je lze charakterizovat jako institut chránící vynálezy, které jsou nové, jsou výsledkem vynálezecké činnosti a jsou průmyslově využitelné. Patentovat lze nejen nové výrobky a technologie, ale i chemicky vyrobené látky či léčiva.³⁶¹ Všechny státy Světové obchodní organizace pak mají, dle článku 27.1 TRIPS, povinnost umožnit patentovat všechny vynálezy, ať už jde o produkty, procesy či jiné patentovatelné inovace. Hned v následujícím článku ovšem TRIPS stanovuje diskreci států nad určením, co naopak patentováno být nemůže. Stát může tento postup odůvodnit nutností chránit veřejný pořádek, lidské životy či životní prostředí.

Zmapování přihlášených patentů chránících nízkouhlíkové technologie může být velmi užitečným nástrojem při zkoumání jejich rozšíření. Vlastník technologie je totiž motivován k patentování svého vynálezu v jednotlivých zemích, kam s ním expanduje, aby tím předcházel jeho zneužívání či krádežím své technologie. Průzkum toho, kde všude vynálezce patent přihlásil, pak naznačuje míru přenosu této technologie do dalších zemí;³⁶² prozatím totiž neexistuje institut mezinárodního patentu, který by zajistil, že by jednou udělený patent vynález chránil globálně.³⁶³

Data přitom ukazují, že k vývoji nízkouhlíkových technologií dochází především v industrializovaných částech světa (především Evropě, USA a Japonsku), kde vynálezci patenty

³⁵⁹ Světová obchodní organizace. TRIPS: Issues: Technology Transfer [cit. 2018-02-01]. Dostupné z: https://www.wto.org/english/tratop_e/trips_e/techtransfer_e.htm.

³⁶⁰ Neboli také „malý patent“. Typicky chrání méně složité vynálezy a má zjednodušenou administrativu týkající se registrace. Ochrana je ovšem také slabší. Více informací například zde: <https://www.upv.cz/cs/prumyslova-prava/uzitne-vzory.html>.

³⁶¹ Úřad průmyslového vlastnictví. Vynálezy/Patenty. 2017-05-22 [cit. 2018-02-01]. Dostupné z: <https://www.upv.cz/cs/prumyslova-prava/vynalezy-patenty.html>.

³⁶² Tuto metodu používá při svém výzkumu často citovaný Antoine Dechezleprêtre z London School of Economics and Political Science. Zjištění výzkumů jeho týmu mohou být užita k rešerši objemu transferu technologií, jelikož monitorovat přihlášení patentů je poměrně jednoduchou a přesnou metodou ke zjištění konkrétních dat. Nutno ovšem podotknout, že metodika je často i kritizována, a to především z toho důvodu, že nedokáže zmapovat i transfer nepatentovaných či nepatentovatelných vynálezů/postupů (např. know-how, kteréžto je pro úspěšný transfer též nutno rozšiřovat). Patentována bývají nejčastěji strojová zařízení.

³⁶³ Při přihlašování patentu musí vynálezce proces podstoupit v každém státě zvlášť (popř. za něj jednotnou přihláškou může proceduru absolvovat národní patentová autorita). Určitou výjimku představuje institut tzv. evropského patentu. Přihlašovatel může díky němu získat ochranu ve všech státech, které jsou signatáři Evropské patentové organizace.

přihlašují nejčastěji, incentive k jejich přenosu do rozvojových zemí ovšem nemají – patenty v těchto státech registrovány spíše nebývají.³⁶⁴ Důvodem tohoto faktu může být například vysoká cena technologie, kterou si uživatelé v chudších zemích, či samotné státy nemohou dovolit za vynález zaplatit. Patent je přitom jedním z determinantů této vysoké ceny, a jelikož právě cena nedovoluje pořízení technologie, neexistuje ani pohnutka k jejímu přenosu do možné cílové země.³⁶⁵ Citovaná studie shromažďovala data pomocí sběru informací u výrobců technologií. Uvádí, že šedesátiprocentní většina oslovených respondentů nikdy neudělila licenci ke svému výrobku subjektu, který sídlí v rozvojové zemi.

8.5 Možnosti překonání ochrany duševního vlastnictví

Jak je uvedeno výše, dohoda TRIPS obsahuje ustanovení, která státu jurisdikce umožňují některé vynálezy z patentovatelnosti vyloučit. Je nasnadě uvažovat, že by těmito instituty bylo možné částečně omezit ochranu práv duševního vlastnictví k některým environmentálním technologiím. Při jejich aplikaci je ovšem nutné pečlivě zvážit zásah do těchto práv na straně jedné a veřejný zájem v podobě ochrany klimatu na straně druhé. Mezi tato opatření můžeme zařadit povinné licencování, ale také například institut vládního užití či uživatelské nařízení (takzvaný *exploitation order*).³⁶⁶

TRIPS zakotvuje povinné licencování v článku 31. Charakterizovat jej lze jako proces, kterým vládní autorita povolí subjektu odlišnému od vlastníka patentu vyrábět produkt nebo užít proces, a to bez souhlasu tohoto vlastníka.³⁶⁷ Pro vydání povinné licence je třeba nejdříve prokázat snahu získat licenci klasickou cestou za adekvátních obchodních podmínek, licence nesmí být exkluzivní a po naplnění účelu musí být povinná licence zrušena. Vlastník patentu má přitom stále právo na odměnu – institut tedy nabízí možnost vynutit poskytnutí výrobku, nikoli jeho přílišné „zlevnění“.

Tento způsob překonání ochrany duševního vlastnictví je ovšem omezen na území daného státu. Ten nemá možnost rozhodnout o této *de facto* nepatentovatelnosti výrobku kdekoli jinde. Z pravidla ovšem existuje výjimka, zakotvená v článku 31bis. Novelizace dohody tímto článkem byla přijata v roce 2005, v účinnost však vešla až v lednu 2017, což ilustruje

³⁶⁴ DECHEZLEPRETTE, A. – GLACHANT, M. – HAŠČIČ, I. – JOHNSTONE, N. – MÉNIERE, Y. Invention and Transfer of Climate Change-Mitigation Technologies: A Global Analysis. *Review of Environmental Economics and Policy*. 2011, Vol. 5, No. 1, s. 115.

³⁶⁵ Nutno podotknout, že patent je jen jedním z mnoha důvodů vysoké ceny technologií a obtížnosti přenosu. Cena a transfer jsou ovlivněny některými shodnými, ale i rozdílnými determinanty. Tento příspěvek si nedává za cíl zmapovat veškeré proměnné cenových a přenosových procesů.

³⁶⁶ Vládní užití je institut, kdy vláda sama proplácí cenu licence, a přitom umožňuje všeobecné užívání vynálezu. Uživatelské příkaz poté může být uvalen na výrobek z důvodů veřejného zájmu či obecné bezpečnosti, institut je znám z německého práva. Vlastníkovi patentu nenáleží cena patentu, může ale žádat stát o kompenzaci.

³⁶⁷ SARNOFF, J. a kol. *Research Handbook on Intellectual Property and Climate Change*. Chicago: Elgar Publishing, 2016, s. 76.

kontroverznost daného ustanovení. Článek umožňuje vynucené omezení práv vlastníka státem i mimo jeho území, aplikovatelnost tohoto ustanovení je ale limitována pouze na farmaceutické výrobky. Uvažovat o rozšíření tohoto ustanovení nejen na farmaceutika, ale i na jiné vynálezy, jako právě například nízkouhlíkové technologie, by teoreticky mohlo být možné i ospravedlnitelné, vyžadovalo by to však doplnění dohody TRIPS či zcela novou mezinárodní dohodu. Návrhy na omezení práv vlastníka přitom nejsou při setkáních stran Mezinárodní obchodní organizace a Rámcové úmluvy o změně klimatu novinkou,³⁶⁸ většího konsenzu ve věci ovšem nebylo zatím dosaženo. Velice citlivým aspektem při snahách o částečné omezování ochrany práv duševního vlastnictví je totiž přirozeně zájem na vývoji nových technologií, který by tímto mohl být utlumován.

8.6 Inovace a přenos technologií v Evropě

Evropská unie se v rámci svých dlouhodobých cílů ke snížení emisí oxidu uhličitého, dosažení větší energetické účinnosti a vylepšení hospodářského cyklu snaží o podporu inovací a investic v oblasti nízkouhlíkových technologií. Jedním ze základních kamenů evropské klimatické politiky je systém obchodování s emisemi (tzv. EU ETS) zavedený směrnicí č. 2003/87/ES o vytvoření systému pro obchodování s povolenkami na emise skleníkových plynů ve Společenství. Díky své podstatě, tedy faktickému zpoplatnění vypouštění emisí skleníkových plynů, by měl systém podporovat inovování vidinou značné finanční úspory provozovatele zařízení, který do nových nízkouhlíkových technologií investuje (provozovatel tak i ušetří prostředky, které by jinak musel vložit do nákupu povolenek na vypouštění těchto emisí, jelikož má povinnost pokrýt jednu tunu emisí jednou povolenkou). Pokud má provozovatel přebytek povolenek, který vznikne díky investicím do inovací, může je taktéž prodat na společném trhu s povolenkami a získat tak další profit. Logicky by tak EU ETS měl podporovat vývoj a přenos nových technologií zvýšenou poptávkou na straně provozovatelů. Tato funkce EU ETS je ovšem často zpochybňována, a to především kvůli nestabilitě trhu s povolenkami a kvůli značnému převisu nabídky nad poptávkou po povolenkách v minulých letech. Pro nové obchodovací období, které nastane od 1. ledna 2021, byla směrnice č. 2003/87/ES revidována a evropská legislativci slibují lepší funkčnost celého systému pro obchodování s povolenkami. Trh s nimi tak má být stabilnější a pro jeho účastníky předvídatelnější, což podporuje dlouhodobější plánování a investování. Cena povolenky také během roku 2018 rapidně stoupla, což by teoreticky mělo mít za následek větší pobídku k investicím do nízkouhlíkových technologií.

Dopadem EU ETS na inovace a přenos technologií se zabývalo několik studií, ve kterých byly uplatněny různé přístupy zkoumání. Jeden z výzkumů bude nyní krátce popsán, ač nutno dodat, že jeho závěry patří mezi ty nejoptimističtější.

³⁶⁸ Návrhy na úplný zákaz patentování environmentálních technologií či omezení trvání patentu lze zde zmínit jako příklad. Blíže např.: SARNOFF, J. a kol. *Research Handbook on Intellectual Property and Climate Change*. Chicago: Elgar Publishing, 2016, s. 81.

Přístup zkoumající vliv EU ETS na přenos nových nízkouhlíkových technologií a jejich aplikaci pomocí zkoumání přihlašování patentů zvolil Dechezleprêtre a Cael.³⁶⁹ Autoři po zvážení několika relevantních faktorů zjistili, že zavedení systému pro obchodování s emisemi mělo za následek navýšení množství přihlášených patentů na nízkouhlíkové technologie firem, které jsou systémem regulovány, o 36 % a že přímým důvodem k tomuto byla zvyšující se cena elektřiny (cena povolenky se totiž odráží i ve zdražování elektřiny). Větší náklady provozovatelů tak přímo i nepřímo vyvolaly investici do výzkumu, což mělo za následek rozvoj nových postupů a technologií, které si firmy poté nechaly patentovat.³⁷⁰

Většina dalších studií zabývajících se touto tematikou ovšem došla k různorodějším a většinou méně pozitivně vyznívajícím výsledkům. Tyto byly zpracovány jinými metodami, než použil Dechezleprêtre a kol., a dochází k závěrům, že EU ETS větší dopad na inovace prozatím neměl. Investice do nových technologií, ať už v podobě primární, tedy investic do výzkumu, či sekundární, tj. do jejich nákupu, je riskantní, a to především v nepředvídatelném tržním prostředí. Právě tímto rysem se EU ETS dříve vyznačoval.³⁷¹

Krom snahy o vylepšení celého systému a omezení tohoto a jiných negativních efektů se Evropská unie snaží inovační počiny podporovat také finančně. Například program NER 300,³⁷² financovaný zisky z povolenek, podpořil 39 inovativních projektů. Zatím 38 z nich (informace k únoru 2018) začalo být komerčně využíváno a jsou na počátku svého fungování – úspěšnost projektu tedy nelze prozatím objektivně zhodnotit. Již nyní lze ale identifikovat některé nedostatky programu. Jedním z nich je například fakt, že finance určené na podporu inovací byly podle nastavených pravidel poskytovány až po evaluaci jejich možné úspěšnosti, což mnohé investory odradilo ještě před fází realizace projektu. S revizí směrnice č. 2003/87/ES, která nastavuje pravidla pro období od roku 2021, budou na základě zkušeností s programem NER 300 uvedeny Inovační fond a Modernizační fond.³⁷³ Při očekávaném růstu ceny povolenek, ze kterých budou tyto fondy financovány, lze taktéž očekávat širší možnosti finanční pomoci inovacím a rozšiřování technologií ze strany Evropské unie.

Díky revizi směrnice č. 2003/87/ES je možné očekávat větší motivaci provozovatelů investovat do nových nízkouhlíkových řešení a technologií, především kvůli faktu, že cena za vypouštění uhlíku bude, nejen díky zvyšující se ceně emisní povolenky, podstatně vyšší. To by mělo vést nejen k rozvoji nových technologií, ale také větší poptávce po nich a následně

³⁶⁹ CAEL, R. – DECHEZLEPRETRE, A. Environmental policy and directed technological change: Evidence from the European carbon market. *Review of Economics and Statistics*. 2016, Vol. 98, No. 1, s. 173–191.

³⁷⁰ Zkoumaným obdobím byly roky 2005–2009, tedy první fáze EU ETS, kdy ceny povolenek byly vyšší než později. Z důvodu nedostatku zpracovaných dat ještě nelze určit, jakým způsobem systém inovace ovlivnil ve druhém a třetím období. Se zvyšující se cenou povolenky, která nyní stoupá a s nastupujícím čtvrtým obdobím EU ETS bude stoupat ještě rapidněji, lze opět očekávat větší pobídky k investicím do nízkouhlíkových technologií.

³⁷¹ Mezi tyto studie patří například SCHMIDT et al. (2012), MARTIN et al. (2013), které zvolily metodu sběru dat pomocí interview. Většina studií se přiklání k výsledku, že nadbytek povolenek na trhu zapříčinil nízkou cenu uhlíku, a tak negativně ovlivnil pobídky k nízkouhlíkovým investicím a výzkumu.

³⁷² Blíže např.: https://ec.europa.eu/clima/policies/lowcarbon/ner300_en.

³⁷³ Blíže např.: https://ec.europa.eu/clima/policies/ets/revision_en.

zvýšené míře transferu technologií. S větší nabídkou těchto technologií může v budoucnu přijít i zvýšená míra transferu mimo Evropskou unii.

8.7 Závěr

Právo ochrany klimatu, jako poměrně nové dynamické právní odvětví, si dává nesnadný cíl: zabránit dalším změnám globálního klimatu či je alespoň do určité míry zmírnit. Jednou z cest, jak lze tohoto cíle dosáhnout, je napomáhat implementaci inovačních řešení a účinnému přenosu technologií, které neznečišťují zemskou atmosféru, či pomáhají nebezpečí spojená se změnou klimatu redukovat. Při tomto úkolu ovšem právo naráží na mnohé překážky. Jednou z nich je právo ochrany duševního vlastnictví, konkrétně především patentování. Patenty totiž na jedné straně inovace podporují vidinou finančního zisku po investici do jejich vývoje, na druhé straně mohou bránit jejich rozšiřování, především tím, že zvyšují pořizovací cenu o hodnotu licence na patent.

Na tuto situaci reaguje mezinárodní právo, především to vzniklé na poli OSN a Světové obchodní organizace. Právě druhá jmenovaná organizace rámcově upravuje právo ochrany duševního vlastnictví v dohodě TRIPS, která zakotvuje obecná pravidla pro toto právní odvětví a mimo jiné i instituty, které mají potenciál v některých případech ochranu duševního vlastnictví překonat. Jako jedno z řešení se nabízí rozšíření článku 31bis této dohody, který dává možnost státu jurisdikce omezit patentovatelnost vynálezu i mimo hranice samotného státu. Ustanovení je ale ve stávající podobě určeno pouze pro farmaceutické přípravky, a možnost novelizace ve smyslu jeho užití i pro nízkouhlíkové technologie se zdá být spíše nepravděpodobná. Státy ovšem mohou přijímat domácí legislativu, kterou omezují patentování výrobku na svém vlastním území – pokud to vyžaduje silný veřejný zájem. Dle názoru autorky by bylo žádoucí, aby státy této možnosti po evaluaci domácího technologického výzkumu zhodnotily, zda by nebylo nasnadě tato opatření více využívat.

Často diskutovaným aspektem vývoje technologií a obecně inovací v Evropě je vliv evropského práva na tuto oblast. Jedním z hlavních pilířů evropské klimatické legislativy je systém obchodování s emisními povolenkami. Ty mají pobízet provozovatele zařízení, která znečišťují atmosféru skleníkovými plyny, k investicím do inovací. Skutečný dopad na inovační rozvoj lze ale v současnosti kvůli novosti celého systému jen těžko identifikovat. První studie ale předpokládají pouze nepřímý vliv systému obchodování s povolenkami na inovace. S novelizací evropské legislativy upravující tuto oblast lze očekávat lepší podporu nových technologií a jejich transferu, především tedy v rámci Evropské unie, a dále také širší možnosti jejich financování.

9. Evropa bojuje proti dezinformacím

Tereza Novotná

Právo na svobodu projevu je jeden ze základních hodnotových pilířů evropské civilizace, názorová diverzifikace a pluralita jsou důležitými kontrolními nástroji demokracie a zájem na jejich uchování je proto patrný. Avšak s rozmachem sociálních sítí a nových alternativních médií začaly být šířeny a veřejně akceptovány nepravdivé popisy reality, jejichž cílem může být manipulace a vyvolávání strachu či nenávisti, takzvané dezinformace či fake news, jež mohou bezesporu mít vliv na celospolečenské nálady. Evropské státy v čele s Evropskou unií proto začaly jednotlivě vyvíjet snahu omezit šíření nepravdivých informací a zvolily k tomu různé způsoby ve snaze balancovat na hraně s ochranou svobody projevu. Řešení však často budí mezi veřejností silné kontroverze. Cílem kapitoly je přinést přehled situace týkající se této problematiky v Evropě a zmapovat jednotlivé legislativní i exekutivní pokusy v boji proti šíření dezinformací na internetu v kontextu ochrany svobody projevu.

9.1 Úvod

Otázka šíření dezinformací a manipulace či ovlivňování nálad ve společnosti jejich prostřednictvím je velmi aktuálním společenským i vědeckým problémem. Otevírá celé spektrum souvisejících otázek, ať už se jedná o otázku informačního vzdělání společnosti, problematiku prokázání reálných dopadů šíření dezinformací, otázku „sociálních bublin“, ke kterým přispívají sociální média, problém detekce a mechanického zabránění šíření nepravdivých informací až k otázce, která je tématem tohoto příspěvku – právní regulace šíření dezinformačních zpráv. Vzrůstající vliv šíření fake news a s tím související pokles důvěryhodnosti a popularity klasických seriózních médií³⁷⁴ pak otevírá i právní otázku, jak dalece je šíření

³⁷⁴ Pokles důvěryhodnosti seriózních médií má více důvodů – dezinformace mají často charakter senzace a objevují se na nových mediálních platformách, čímž zvětšují jejich sledovanost na úkor seriózních médií, svým obsahem také útočí na seriózní média se snahou vytvořit dojem, že nezobrazují realitu pravdivě a společností zatajují důležité skutečnosti. Např: Reakce na Českou televizi. Účelově zkresluje informace, tvrdí TV Barrandov. In: Týden [online]. 2018-03-02 [cit. 2018-04-12]. Dostupné z: https://www.tyden.cz/rubriky/media/televize-a-radio/reakce-na-ceskou-televizi-ucelove-zkresluje-informace-tvrdi-tv-barrandov_469923.html. Důvěru společnosti v média měří každoročně Edelmanův barometr důvěry, dle kterého je propad důvěry v média v USA mezi roky 2017 a 2018 největší v historii měření tohoto koeficientu. Více ve výroční zprávě: RIES, T. E. et al. Media now least trusted institution. *Edelman Trust Barometer Global report*. 2018, s. 17. Dostupné z: <https://cms.edelman.com/sites/default/files/2018-01/2018%20Edelman%20Trust%20Barometer%20Global%20Report.pdf>.

lží a dezinformací protiprávní a jak je možné je ovlivnit, aniž bychom zasahovali do svobody projevu. Ta je historicky jednou z nejdůležitějších a nejakcentovanějších právních zásad na evropském kontinentu.

9.2 Definice pojmu dezinformace a společenský dopad šíření dezinformačních zpráv

Definovat samotný pojem dezinformace není příliš složité. Problematické bývá jeho odlišení od pojmů podobných – například misinformace, fake news či propaganda.

Naučné slovníky pojem definují jako „*nepravdivou informaci se záměrem uvést v omyl*“ nebo „*záměrně nepravdivá nebo nepřesná informace, která se vědomě šíří*“,³⁷⁵ často může splynout s propagandou, která má obvykle politický účel.³⁷⁶ Na tyto definice navazuje Ben Nimmo, který jako dezinformaci označuje informaci splňující kumulativně dvě podmínky: informace musí být klamavá a musí obsahovat záměr uvést někoho v omyl.³⁷⁷ Naopak Don Fallis definuje dezinformaci jako informaci splňující opět podmínku klamavosti, ale s funkcí uvést někoho v omyl.³⁷⁸ Tato zdánlivě drobná termínová změna znamená však v praxi to, že je tato definice širší – můžeme ji vztáhnout i na ty informace, jejichž prvotním záměrem není klamat, ale z klamání těžit.³⁷⁹ Důležité je pak odlišit takzvanou misinformaci, za kterou je sice považována nepravdivá informace, ovšem bez záměru uvést v omyl.³⁸⁰ Samostatnou kategorií je pak termín „fake news“, jehož definice není tak jednoduchá, jelikož jako jediný ze zmíněných termínů nemá pouze negativní konotaci. S jistým zjednodušením můžeme tedy informace označené jako fake news rozdělit do dvou kategorií – zprávy, jejichž účelem je uvést v omyl a zprávy, jejichž účelem je politická satira.³⁸¹ První kategorii zpráv můžeme ve většině případů použít jako synonymum k výše definovanému pojmu dezinformace, zatímco zprávy druhé kategorie, jejichž politický a společenský účel je veskrze pozitivní,³⁸² mohou způsobovat problémy při detekci zpráv první kategorie.

³⁷⁵ Definice převzata z *Oxford Dictionaries*: Definition of disinformation in English by Oxford Dictionaries. In: *Oxford Dictionaries* [online]. [cit. 2018-02-28]. Dostupné z: <https://en.oxforddictionaries.com>.

³⁷⁶ Definice převzata z *Oxford Dictionaries*: Definition of propaganda in English by Oxford Dictionaries. In: *Oxford Dictionaries* [online]. [cit. 2018-02-28]. Dostupné z: <https://en.oxforddictionaries.com>.

³⁷⁷ NIMMO, B. Identifying disinformation: an ABC approach. In: *IES: The Institute for European Studies* [online]. 2016-02-01 [cit. 2018-02-24]. Dostupné z: <https://www.ies.be/node/3612>.

³⁷⁸ FALLIS, D. A Functional Analysis of Disinformation. In: *Conference 2014 Proceedings* [online]. 2014-02-28 [cit. 2018-03-01]. Dostupné z: <https://www.ideals.illinois.edu/handle/2142/47258>.

³⁷⁹ Ibid.

³⁸⁰ Definice převzata z *Oxford Dictionaries*: Definition of misinformation in English by Oxford Dictionaries. In: *Oxford Dictionaries* [online]. [cit. 2018-02-28]. Dostupné z: <https://en.oxforddictionaries.com>.

³⁸¹ První kategorii lze ještě rozdělit na dvě další a to na „bulvární žurnalistiku“ a „relativně složitá a rozsáhlá vypracovaná hoaxy“. Zatímco první kategorii lze detekovat poměrně snadno podobným stylem prezentace informací (velké titulky, přehánění, nadužívání interpunkce, méně textu na úkor obrázků a fotek apod.), zprávy druhé kategorie se liší tím, že při jejich tvorbě je vyvíjena určitá snaha, aby nebyly rozeznatelné na první pohled od seriózních médií, napodobují jejich strukturu, vzhled apod. Typologie převzata z: RUBIN, V. L. – CHEN, Y. – CONROY, N. J. Deception detection for news: Three types of fakes. *Proceedings of the Association for Information Science and Technology*. 2015, Vol. 52, No. 1, s. 1–4.

³⁸² HIGHT, G. *Anatomy of Satire*. B.m.: Princeton University Press, 2015, s. 3–23.

Mimo termínovou typologii pak můžeme rozlišit i typologii záměrů dezinformačních zpráv podle toho, která část informace je narušena. Narušení různých částí může vést k různým typům nesprávných informací. „*Kompletní informace je taková, která precizně přijímá a vysílá signály, správně interpretuje data a záměrně aplikuje poznatky s cílem vyřešit problém.*“³⁸³ Jestliže je narušena část týkající se výchozích dat, může se zpráva změnit v misinformaci, jestliže je narušena část týkající se významu dat, může se zpráva změnit v dezinformaci a jestliže je narušena část týkající se interpretace a užití dat, je téměř jisté, že se bude jednat o dezinformaci, jelikož právě tato úroveň obsahu informace nejvíce ovlivňuje názor společnosti. A to je hlavním cílem dezinformace.³⁸⁴

Dopad šíření nepravdivých zpráv na společnost je diskutovanou otázkou. Nejčastěji zkoumané případy jsou ty, které se týkají Ukrajinské krize v roce 2014,³⁸⁵ možného ovlivnění prezidentských voleb ve Spojených státech 2016,³⁸⁶ ve Francii v roce 2017³⁸⁷ či poslední parlamentní nebo prezidentské volby u nás.³⁸⁸ Podle mediální analýzy, která proběhla během roku 2016, měly nejsdílenější dezinformační zprávy srovnatelně či více sdílení na sociálních sítích než zprávy klasických seriózních médií. Příkladem je nejsdílenější článek roku 2016, kterým byl nepravdivý článek o tom, že papež František podporuje v amerických volbách kandidáta Donalda Trumpa.³⁸⁹ Stejná analýza byla provedena i u nás v roce 2017, a to v rámci Českého rozhlasu. Dostavily se stejné výsledky: dvacet nejsdílenějších nepravdivých zpráv mělo dohromady více sdílení než dvacet nejsdílenějších pravdivých.³⁹⁰ Nejsdílenější zprávou roku 2017 v České republice byla zpráva o tom, že Polsko opustí Evropskou unii, pokud bude nuceno přijmout uprchlíky.³⁹¹

Současně je ovšem problematické přímo určit příčinný vztah mezi masovým šířením nepravdivých zpráv a změnami veřejného mínění ve společnosti či výsledky voleb. Je sice

³⁸³ TUDJMAN, M. – MIKELIC, N. Information Science: Science about Information Misinformation and Disinformation. In: *Informing Science Institute*. [online]. 2003-06-01 [cit. 2018-03-01]. Dostupné z: <https://www.informing-science.org/Publications/2728>.

³⁸⁴ Ibid.

³⁸⁵ KHALDAROVA, I. – PANTTI, M. Fake News. *Journalism Practice*. 2016, Vol. 10, No. 7, s. 891–901.

³⁸⁶ ALLCOTT, H. – GENTZKOW, M. Social Media and Fake News in the 2016 Election. *Journal of Economic Perspectives*. 2017, Vol. 31, No. 2, s. 211–236.

³⁸⁷ BRADSHAW, S. et al. *Junk News and Bots during the French Presidential Election: What Are French Voters Sharing Over Twitter?* COMPROP DATA MEMO 2017.3. Oxford University, 2018. s. 3–5. Dostupné z: <http://comprop.oii.ox.ac.uk/wp-content/uploads/sites/89/2017/04/What-Are-French-Voters-Sharing-Over-Twitter-v9.pdf>.

³⁸⁸ ALLCOTT, H. – GENTZKOW, M. Social Media and Fake News in the 2016 Election. *Journal of Economic Perspectives*. 2017, Vol. 31, No. 2, s. 211–236.

³⁸⁹ SILVERMAN, C. This Analysis Shows How Viral Fake Election News Stories Outperformed Real News On Facebook. In: *BuzzFeed* [online]. 2016-11-16 [cit. 2018-03-01]. Dostupné z: <https://www.buzzfeed.com/craig-silverman/viral-fake-election-news-outperformed-real-news-on-facebook>.

³⁹⁰ KOČÍ, P. – ZLATKOVSKÝ, M. Žebříček českých neověřených článků: dezinformační texty mají nadpravidelní navrch. In: *iROZHLAS* [online]. 2016-11-24 [cit. 2018-03-01]. Dostupné z: <https://interaktivni.rozhlas.cz/dezinformace/>.

³⁹¹ ZLATKOVSKÝ, M. Radioaktivní mrak, arabská válka a útoky v Sýrii. Sestavili jsme nový žebříček falešných zpráv. In: *iROZHLAS* [online]. 2017-05-23 [cit. 2018-03-01]. Dostupné z: https://www.irozhlas.cz/zpravy-domov/nasli-jsmen-nejdilenejsi-falesne-zpravy-uplynuleho-pulroku_1705240600_zlo.

prokázáno, že takové příčinné vztahy do určité míry existují, jistě prokázáno však není to, zdali jsou dopady tak silné, aby mohly mít na události rozhodující vliv.³⁹²

9.3 Detekce a rozlišení dezinformací

Otázka detekce a odlišení dezinformací od jiných typů zpráv je jednou z nejaktuálnějších, ačkoliv není stěžejním tématem tohoto příspěvku. Jednotlivé způsoby detekce se liší podle metod šíření dezinformací – v dnešní době se jedná nejčastěji o šíření po internetu, ať už skrz sociální média či řetězové e-maily, zmínit však můžeme i tištěná média, televizi či rozhlas, nebo například plošné rozesílání letáků do schránek.³⁹³ Existuje několik různých způsobů detekování dezinformací. Dvěma hlavními jsou způsob manuální a způsob automatického detekování falešných zpráv.³⁹⁴

Manuální detekce je taková, jež se děje uživatelem či zaměstnancem média a je prováděna ověřováním pravdivosti (ve všech třech částech informace, viz výše) a následným nahlášením a stažením zprávy z média či prohlášením této zprávy za nepravdivou – jde o takzvaný „fact-checking“.³⁹⁵ Tento proces je časově náročný, a navíc přináší rozporuplné výsledky. Jelikož se jedná o *ex post* akci, může nastat situace, že než tento proces proběhne, zpráva už je rozšířena a dosáhla často i statisíce zhlédnutí.³⁹⁶ Automatická detekce by měla být v tomto ohledu efektivnější.³⁹⁷ Jedná se totiž o implementaci algoritmů odhalujících dezinformační zprávy samotnými platformami – od jednotlivých sociálních sítí přes vyhledávače až k prohlížečům.³⁹⁸ Tento způsob detekce chtějí využít zejména velké společnosti jako Facebook či Google, které byly zejména z důvodu nedostatečného řešení problematiky šíření dezinformací na jejich sítích, například během kampaně před prezidentskými volbami ve Spojených státech 2016, dokonce označovány za spoluvinyky možného ovlivnění demokratického výsledku

³⁹² ALLCOTT, H. – GENTZKOW, M. Social Media and Fake News in the 2016 Election. *Journal of Economic Perspectives*. 2017, Vol. 31, No. 2, s. 211–236.

³⁹³ V těchto případech se jedná o složitější šíření, jelikož provozovatel veřejného televizního kanál či rozhlasové stanice musí splňovat zákonné podmínky a jsou navíc kontrolovány televizní a rozhlasovou radou a telekomunikačním úřadem. V této práci se ale zaměřím nejvíce na šíření dezinformací po síti.

³⁹⁴ LAUDER, S. Éra dezinformací přinesla nečekanou renesanci novinářské profese. In: *Týdeník Respekt* [online]. 2017-03-19 [cit. 2018-03-01]. Dostupné z: <https://www.respekt.cz/special/2017/dezinformace/do-boje-proti-lzim>.

³⁹⁵ HAIGH, M. – HAIGH, T. – KOZAK, N. I. Stopping Fake News. In: *Journalism Studies* [online]. 2017-04-25 [cit. 2018-02-25]. Dostupné z: <https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/1461670X.2017.1316681?scroll=top&needAccess=true>.

³⁹⁶ NOVÁK, O. Proč lidé věří falešným zprávám? Nechtějí vypadnout z kolektivu, tvrdí vědci. In: *Český rozhlas Plus*. 2017-03-31 [cit. 2018-02-28]. Dostupné z: http://www.rozhlas.cz/plus/dnesniplus/_zprava/proc-lide-veri-falesnym-zpravam-nychtejvypadnout-z-kolektivu-tvrdi-vedci--1714096.

³⁹⁷ SILVERMAN, C. Facebook Exec Says Technical Updates Are More Effective Than Fact Checkers To Fight Fake News. In: *BuzzFeed* [online]. 2017-05-19 [cit. 2018-03-01]. Dostupné z: <https://www.buzzfeed.com/craigsilverman/facebook-exec-says-technical-updates-more-effective-than>.

³⁹⁸ WINGFIELD, N. – ISAAC, M. – BENNER, K. Google and Facebook Take Aim at Fake News Sites. In: *The New York Times* [online]. 2016-11-14 [cit. 2018-03-01]. Dostupné z: <https://www.nytimes.com/2016/11/15/technology/google-will-ban-websites-that-host-fake-news-from-using-its-ad-service.html>. HERN, A. Google acts against fake news on search engine. In: *The Guardian – Technology* [online]. 2017-04-25 [cit. 2018-03-01]. Dostupné z: <https://www.theguardian.com/technology/2017/apr/25/google-launches-major-offensive-against-fake-news>.

voleb (nejedná se o jediný případ, jak bude uvedeno níže).³⁹⁹ V současnosti je vyvíjeno několik různých způsobů automatické detekce dezinformačních zpráv šířených online. Nejčastěji se jedná o jazykovou analýzu textu, dále zpracování meta-informací o daných člancích či pouze o jejich šíření, anebo hybridní metody, které kloubí dohromady tyto zmíněné a další metody.⁴⁰⁰ Průměrná úspěšnost automatické detekce se pohybuje od 75 % do 98 %, do výsledného procenta ale vstupuje několik proměnných.⁴⁰¹ Pouze některé z metod automatické detekce dezinformací však reflektují problematiku odlišení politické satiry od dezinformačního článku a s tím související problém zásahu do svobody projevu.

Politickou satiru lze *de facto* zařadit mezi fake news,⁴⁰² splňuje totiž první podmínku nepravdivosti obsažených informací. Nicméně ovšem sleduje jiný než klamavý záměr – ačkoliv má vypadat jako pravdivá, jejím záměrem je sarkastický politický komentář a vytváření jakési občansko-politické reflexe. Jako taková je důležitým ukazatelem svobody slova daného státu. Analýza Benjamina D. Horneho a Sibel Adaliové jde v poznání a komparaci politické satiry a dezinformačních zpráv dál, když na základě datové analýzy seriózních zpráv, dezinformačních zpráv a satirických zpráv dochází k závěru, že dezinformační zprávy jsou podobnější těm satirickým (co se týče titulků a používání jednoduššího a repetitivního jazyka) než těm seriózním.⁴⁰³ Dle textové analýzy Martina Potthasta a kol. lze dále vysledovat větší podobnost mezi dezinformačními a seriózními zprávami navzájem, než mezi satirickými zprávami na jedné straně a dezinformačními nebo seriózními zprávami na straně druhé.⁴⁰⁴ To znamená, že nejpodobnější z této trojice jsou si zprávy dezinformační a seriózní. O něco méně podobné jsou si pak mezi sebou zprávy satirické a dezinformační a nejméně podobnosti vykazují dvojice satirických a seriózních zpráv. Nebezpečí záměny politické satiry a dezinformačních zpráv pak může vyústit až v nevyžádanou cenzuru satiry a ohrožení svobody projevu, a to nejen v případě automatické detekce dezinformačních zpráv (několik takových případů už bylo zaznamenáno v Německu).⁴⁰⁵ Množství algoritmů automatické detekce dezinformačních zpráv, které by reflektovaly existenci satiry, totiž není mnoho.⁴⁰⁶

³⁹⁹ FRIGGERI, A. et al. Rumor cascades. In: *AAAI Publications, Eighth International AAAI Conference on Weblogs and Social Media* [online]. 2014-05-16 [cit. 2018-03-01]. Dostupné z: <https://www.aaai.org/ocs/index.php/ICWSM/ICWSM14/paper/view/8122>. RIBEIRO, J. Facebook is working with fact-checkers to weed out fake news. In: *PCWorld* [online]. 2016-11-20 [cit. 2018-03-01]. Dostupné z: <https://www.pcworld.com/article/3143425/internet/facebook-working-with-fact-checkers-to-weed-out-fake-news.html>.

⁴⁰⁰ CONROY, N. J. – RUBIN, V. L. – CHEN, Y. Automatic deception detection: Methods for finding fake news. *Proceedings of the Association for Information Science and Technology*. 2015, Vol. 52, No. 1, s. 1–4.

⁴⁰¹ ČAKLOŠ, T. *Analýza metod automatického odhalování falešných zpráv*. Bakalářská práce. Brno: Masarykova univerzita, Fakulta informatiky, 2017 [cit. 2018-02-25]. Dostupné z: https://is.muni.cz/th/422596/fi_bi/.

⁴⁰² RUBIN, V. L. – CHEN, Y. – CONROY, N. J. Deception detection for news: Three types of fakes. *Proceedings of the Association for Information Science and Technology*. 2015, Vol. 52, No. 1, s. 1–4.

⁴⁰³ HORNE, B. D. – ADALI, S. *This Just In: Fake News Packs a Lot in Title, Uses Simpler, Repetitive Content in Text Body, More Similar to Satire than Real News*. 2017, s. 5–9. Dostupné z: <http://arxiv.org/abs/1703.09398>.

⁴⁰⁴ POTTHAST, M. et al. *A Stylometric Inquiry into Hyperpartisan and Fake News*. 2017, s. 6–10. Dostupné z: <http://arxiv.org/abs/1702.05638>.

⁴⁰⁵ KOTTASOVÁ, Ivana. Is Germany's new hate speech law killing press freedom? In: *CNNMoney* [online]. 2018-01-04 [cit. 2018-03-30]. Dostupné z: <http://money.cnn.com/2018/01/04/media/twitter-satire-free-speech-germany/index.html>.

⁴⁰⁶ V době vytváření tohoto článku byly mezi dokončenými metodami reflektujícími satiru pouze: POTTHAST, M. et al. *A Stylometric Inquiry into Hyperpartisan and Fake News*, s. 6–10. Dostupné z: <http://arxiv.org/abs/1702.05638>. RUBIN, V. L. – CHEN, Y. – CONROY, N. J. Deception detection for news: Three types of fakes. *Proceedings of the Association for Information Science and Technology*. 2015, Vol. 52, No. 1, s. 1–4.

Zůstává tedy otázkou, zda je hrozba šíření dezinformací tak velká, aby ospravedlnila i časově omezený zásah do svobody projevu, způsobený chybovostí automatických detekčních algoritmů. Což je jedna z otázek souvisejících s legislativním řešením zabránění šíření dezinformačních zpráv.

9.4 Právní metody zabránění šíření dezinformací

Šíření dezinformací není zatím na území evropských států samostatným trestným činem ani správním deliktem, ledaže by naplňovalo skutkovou podstatu některého jiného trestného činu – lze si představit například šíření poplašné zprávy nebo propagaci neústavních hnutí.⁴⁰⁷ Důvodů je několik – nejvýraznější je ten, že samotné odlišení dezinformace od určitých kategorií textů by bylo problematické (jako příklad lze uvést náboženské texty, science-fiction literaturu nebo právě politickou satiru). Nesprávná detekce dezinformace by mohla vést k omezení svobody slova a v podstatě cenzuře projevu na internetu. Tento je druhým nejčastěji jmenovaným důvodem pro současnou neexistenci právní úpravy této oblasti.

Jediným vhodným způsobem právní obrany se zatím jeví být cesta soukromoprávní, obvykle se dezinformační jednání posuzuje z hlediska odpovědnosti za pomluvu či zásah do soukromí. Tato se vymezuje pouze na odpovědnost za uvádění nepravdivých faktických informací, a nikoliv vyjádření názoru. Samotné odlišení těchto dvou skupin může být problematické.⁴⁰⁸

V následujících podkapitolách bude příspěvek analyzovat pokusy Evropské unie a některých členských států potírat šíření dezinformací různými způsoby.

Evropská unie

Společná unijní legislativa, která by se dotýkala šíření dezinformací, je podle odborníků zatím spíše vyloučená. Jedná se totiž o složitou problematiku na hranici základních práv a svobod, která navíc naráží na problém různorodého národního pojetí tohoto dilematu. Doporučováno je tedy spíše investovat do předcházení šíření dezinformací a případně do organizací věnujících se takzvanému fact-checkingu.⁴⁰⁹ Dalším možným způsobem je re-

⁴⁰⁷ Např. v české právní úpravě dle § 357 a § 403 zákona č. 40/2009 Sb., trestního zákoníku, ve znění pozdějších předpisů.

⁴⁰⁸ V České republice můžeme k tomuto tématu zmínit rozhodovací praxi vyšších soudů, např: rozhodnutí Nejvyššího soudu sp.zn. 30 Cdo 608/2007.

⁴⁰⁹ Např. Anya Schiffrin pro internetový deník *Poynter* zmiňuje, že právě jednomyslnost rozhodování v EU a silná ochrana svobody projevu a svobodného přístupu občana k celé názorové škále může být v tomto případě spíše překážkou. Očekává spíše řešení na národní úrovni. Citováno z: FUNKE, D. Don't put too much hope in EU legislation against fake news. In: *Poynter* [online]. 2017-11-22 [cit. 2018-02-25]. Dostupné z: <https://www.poynter.org/news/dont-put-too-much-hope-eu-legislation-against-fake-news>.

gulace samotných sociálních sítí či obecně poskytovatelů informačních služeb, které bývají nejčastějšími prostředky při šíření dezinformačních zpráv. Zatím se jedná obvykle o ekonomické prostředky zamezující vytváření monopolů mezi službami informační společnosti či porušování protikartelových unijních pravidel.⁴¹⁰ EU nicméně vsadila spíše na exekutivní iniciativy pro boj s dezinformacemi, aktuálně se jedná o tři.

EU odsouhlasila finanční podporu již zavedenému *East Stratcom*,⁴¹¹ což je tým snažící se potírat především šíření ruských dezinformačních zpráv v evropských státech. Založen byl v návaznosti na ruské ovlivňování zpráv/událostí na Ukrajině v roce 2005. Dosud byl financován výlučně členskými státy a to zejména střed- a východoevropskými, nyní však získá na svoje fungování dalších 1,1 milionů eur od Evropské unie a obecně jeho existence získává na důležitosti.⁴¹² Jedná se o skupinu zaměřující se zejména na odkrývání a monitorování kanálů šířících ruskou propagandu užívající datovou analýzu a sledování informačních toků za pomoci dobrovolníků a občanských aktivistů.⁴¹³ Funkce *East Stratcom* je čistě poradní, nedisponuje reálnými pravomocemi zasahovat do šíření zpráv ani ukládat represe subjektům, které se na šíření podílí. Jeho účelem je spíše analyzování situace a poskytování informací dalším evropským institucím a dále například vzdělávání úředníků, novinářů a ostatní veřejnosti.

Evropská komise dále oznámila zřízení komisní expertní skupiny a spuštění veřejné konzultace, které mají sloužit k vývoji strategie EU k zamezení šíření dezinformačních zpráv. Výsledky konzultace by měly být zveřejněny na jaře.⁴¹⁴ Komisní expertní skupina má sloužit jako poradní orgán ohledně budoucího postupu v boji proti dezinformacím. Nejsou jí svěřeny rozsáhlé pravomoci, podílí se pouze na přípravě důležitých dokumentů, souvisejících s problematikou šíření dezinformací.⁴¹⁵ Začátkem ledna 2018 byl zveřejněn seznam členů z řad odborné akademické a občanské veřejnosti a poprvé se sešla v polovině ledna.⁴¹⁶

Veřejná konzultace organizovaná Evropskou komisí je jednorázovou poradní iniciativou, která probíhá vyplněním dotazníků odbornou i laickou veřejností a má sloužit k vyjasnění veřejného mínění ohledně toho, jaká opatření by pro běžné občany EU přicházela

⁴¹⁰ SUBRAMANIAN, S. The Danish Politician Who Makes Corporate America Tremble. In: *Bloomberg.com* [online]. 2017-05-10 [cit. 2018-03-01]. WOODCOCK, R. EU's Antitrust 'War' on Google and Facebook Uses Abandoned American Playbook. In: *MediaShift* [online]. 2017-08 [cit. 2018-03-01]. Dostupné z: <http://mediashift.org/2017/08/eus-antitrust-war-google-facebook-uses-abandoned-american-playbook>.

⁴¹¹ RANKIN, J. EU anti-propaganda unit gets €1m a year to counter Russian fake news. In: *The Guardian* [online]. 2017-11-25 [cit. 2018-03-01]. Dostupné z: <http://www.theguardian.com/world/2017/nov/25/eu-anti-propaganda-unit-gets-1m-a-year-to-counter-russian-fake-news>.

⁴¹² Ibid.

⁴¹³ EU vs. Disinformation Campaign. In: *EU vs DISINFORMATION* [online]. [cit. 2018-02-28]. Dostupné z: <https://euvsdisinfo.eu/about/>.

⁴¹⁴ V době dokončení příspěvku ještě zveřejněna nebyla. Blíže: FUNKE, D. The EU is asking for help in its fight against fake news. In: *Poynter* [online]. 2017-11-13 [cit. 2018-03-01]. Dostupné z: <https://www.poynter.org/news/eu-asking-help-its-fight-against-fake-news>.

⁴¹⁵ CHLEBOUNOVÁ, T. Expertní skupina EU bude řešit problém fake news. In: *Euroskop* [online]. 2018-01-22 [cit. 2018-03-01]. Dostupné z: <https://www.euroskop.cz/9007/30362/clanek/expertni-skupina-eu-bude-resit-problem-fake-news/>.

⁴¹⁶ Evropská komise podniká další kroky proti falešným zprávám: Zřizuje expertní skupinu a spouští veřejnou konzultaci. In: *Evropa* [online]. 2017-11-13 [cit. 2018-03-01]. Dostupné z: http://europa.eu/rapid/press-release_IP-17-4481_cs.htm.

v úvahu v otázce zabránění šíření fake news. Její povaha je však pouze konzultační a tedy nezávazná.⁴¹⁷

Poslední iniciativou Evropské komise je uspořádání konference za účasti stran odborné i laické veřejnosti s účelem debatovat o institucionálním zamezení šíření dezinformací s ohledem na svobodu projevu na půdě EU.⁴¹⁸

Po zhodnocení aktuálního vývoje se jeví jako nepravděpodobné, že by v blízkém časovém horizontu mělo dojít na jednotné legislativní unijní řešení. Diskuze na poli EU volá zatím shodně po větších investicích do vzdělání a podporu občanské společnosti, tématu přímé regulace projevu na internetu se však vyhýbá.⁴¹⁹ Jedním z důvodů je snaha o „nalezení vyváženého přístupu ke svobodě projevu, pluralitě médií a přístupu k různorodým a důvěryhodným informacím“ jak zmínil Andrus Ansip, viceprezident pro jednotný digitální trh.⁴²⁰

Německo

Německo je zatím jediným evropským státem, který prosadil boj proti dezinformacím na zákonné úrovni, a to konkrétně zákonem z července 2017, který vešel v účinnost začátkem ledna 2018.⁴²¹ Tento zákon upravuje povinnosti sociálních sítí reagovat na šíření nejen dezinformačních zpráv, ale i dalšího nezákonného obsahu v rámci těchto sítí. Zákon pracuje s termínem „nezákonný projev“, kterým odkazuje na německý trestní zákoník a vyjmenovává několik skutkových podstat trestných činů – například šíření propagandy protiústavních hnutí či používání jejich symbolů, veřejné podněcování k trestným činům nebo vytváření teroristických organizací.⁴²² V souvislosti s touto definicí pak zákon stanovuje několik povinností sociálním sítím s více jak dvěma miliony německých uživatelů. Vzhledem k zaměření tohoto příspěvku se jako nejdůležitější jeví povinnost těchto sociálních sítí reagovat do 24 hodin na příspěvky nahlášené uživateli jako nezákonné.⁴²³ V případě, že protiprávní obsah není dostatečně zjevně nezákonný, nechává zákon společnost provozující sociální síť sedm dní na zvážení situace. Za nesplnění této povinnosti hrozí pokuta až 50 milionů euro.⁴²⁴ Poměrně kontroverzním prvkem regulace je to, že zákon neobsahuje

⁴¹⁷ Public consultation on fake news and online disinformation. In: *Europa* [online]. 2017-11-13 [cit. 2018-03-01]. Dostupné z: <https://ec.europa.eu/digital-single-market/en/news/public-consultation-fake-news-and-online-disinformation>.

⁴¹⁸ Fake news. Digital Single Market. In: *Europa* [online]. 2017-10-26 [cit. 2018-03-01]. Dostupné z: <https://ec.europa.eu/digital-single-market/en/fake-news>.

⁴¹⁹ Evropská komise podniká další kroky proti falešným zprávám: Zřizuje expertní skupinu a spouští veřejnou konzultaci. In: *Europa* [online]. 2017-11-13 [cit. 2018-03-01]. Dostupné z: http://europa.eu/rapid/press-release_IP-17-4481_cs.htm.

⁴²⁰ FUNKE, D. The EU is asking for help in its fight against fake news. In: *Poynter* [online]. 2017-11-13 [cit. 2018-03-01]. Dostupné z: <https://www.poynter.org/news/eu-asking-help-its-fight-against-fake-news>.

⁴²¹ *Netzwerkdurchsetzungsgesetz* neboli německý zákon ke zlepšení vynucování práva na internetu ze 7. září 2017.

⁴²² Čl. 1 odst. 3 německého zákona *Netzwerkdurchsetzungsgesetz*. Nutno říct, že v porovnání s ostatními evropskými zeměmi je německý trestní zákoník, co se týče projevů poměrně přísný.

⁴²³ Čl. 3 odst. 2 německého zákona *Netzwerkdurchsetzungsgesetz*.

⁴²⁴ Čl. 4 odst. 2 německého zákona *Netzwerkdurchsetzungsgesetz*.

konkrétní způsob opravného prostředku proti rozhodnutí provozovatele sociální sítě, a to ani v případě, že by se zpětně ukázalo, že byl smazán příspěvek, který není nezákonný.⁴²⁵ Toto není jediná kritika úpravy – zákon je diskutován napříč německým politickým spektrem i mimo něj. Nesouhlasně se k němu vyjádřil i zvláštní zpravodaj pro svobodu projevu z Organizace spojených národů David Kaye, který kritizuje absenci možného opravného prostředku a takéž fakt, že represe v podobě pokut jsou tak vysoké, že se dá předpokládat, že pokud se bude chtít společnost těmto pokutám vyhnout, bude nejspíše preventivně mazat všechny kontroverznější příspěvky. Toto je podle zvláštního zpravodaje situace srovnatelná s cenzurou.⁴²⁶ Například reportéři bez hranic jsou dokonce přesvědčeni, že tento zákon inspiroval novou ruskou právní úpravu online médií, neboť je podobně strukturován,⁴²⁷ a upozorňují, že zákon opravňuje k nedemokratickému omezení projevu na internetu.

V Německu již byly zaznamenány případy, kdy byly, tak jak popisováno výše, zaměněny satirické články s těmi dezinformačními, a to i přesto, že byla selekce provedena pouze manuální filtrací zpráv prováděnou zaměstnanci velkých sociálních médií (k použití automatizovaného rozpoznávání a mazání závadného obsahu ještě nedošlo). Příklad se týká německého časopisu *Titanic*, který sdílel satirický komentář na twitterovém vlákně německé pravicové političky Beatrix von Storch z extrémní pravicové strany *Alternativa pro Německo* (AfD). Celý účet časopisu byl pak zablokovan.⁴²⁸

Francie

Německý zákon pro boj proti dezinformacím se stal inspirací pro francouzského prezidenta Emmanuela Macrona,⁴²⁹ který oznámil přípravu francouzské verze na začátku ledna 2018.⁴³⁰ Cíle francouzského zákona se ale mají lišit od toho německého shodně s národní zkušeností s vlivem dezinformací na veřejně dění. Zatímco v Německu zákon iniciovaly rasistické a xenofobní útoky vůči jednotlivcům, takzvaný *hatespeech*,⁴³¹ ve Francii to bylo možné ovlivnění voleb, ve kterých byl sám Macron zvolen. Ten během své prezidentské kampaně dokonce zakázal vstup na předvolební akce novinářům některých ruských online médií z důvodů, že šíří právě *fake news*.⁴³² Nový zákon má cílit na šíření dezinformací

⁴²⁵ Zákon ustanovuje pouze povinnost evidovat nahlášené příspěvky spolu se způsobem řešení nahlášení. Čl. 3 odst. 3 a 4 německého zákona *Netzwerkdurchsetzungsgesetz*.

⁴²⁶ EVANS, P. Will Germany's new law kill free speech online? In: *BBC News* [online]. 2017-09-18 [cit. 2018-03-01]. Dostupné z: <http://www.bbc.com/news/blogs-trending-41042266>.

⁴²⁷ Russian bill is copy-and-paste of Germany's hate speech law. In: *Reporters without borders* [online]. 2017-07-19 [cit. 2018-03-01]. Dostupné z: <https://rsf.org/en/news/russian-bill-copy-and-paste-germanys-hate-speech-law>.

⁴²⁸ KOTTASOVÁ, Ivana. Is Germany's new hate speech law killing press freedom? In: *CNNMoney* [online]. 2018-01-04 [cit. 2018-03-30]. Dostupné z: <http://money.cnn.com/2018/01/04/media/twitter-satire-free-speech-germany/index.html>.

⁴²⁹ Macron vows law against fake news. In: *EuObserver* [online]. 2018-01-04 [cit. 2018-03-01]. Dostupné z: <https://euobserver.com/justice/140450>.

⁴³⁰ Élysée. Live. Vœux 2018 du Président de la République Emmanuel Macron à la presse. In: *Elysee – Twitter* [online]. 2018-01-03 [cit. 2018-03-01]. Dostupné z: <https://twitter.com/Elysee/status/948596877422940167>.

⁴³¹ Germany to enforce hate speech law. In: *BBC News* [online]. 2018-01-01 [cit. 2018-03-01]. Dostupné z: <http://www.bbc.com/news/technology-42510868>.

⁴³² PLUCINSKA, J. Macron proposes new law against fake news. In: *POLITICO* [online]. 2018-03-01

během volebních kampaní a obsahuje speciální zákonný postup, který zmocní soudce k možnosti rychlého stažení dezinformační zprávy, smazání účtu či dokonce celé internetové stránky a dále zpřísní zákonné požadavky na transparentnost placeného obsahu tím, že zavede novou povinnost zveřejnit kdo a za kolik sponzorovaný obsah financuje.⁴³³

I francouzský přístup k regulaci fake news vzbudil kontroverze z podobných důvodů jako v Německu, a to zejména ohledně toho, jak lze efektivně a rychle rozeznat dezinformační zprávy a kdo bude mít pravomoc je rozpoznávat.⁴³⁴

9.5 Závěr

Snaha některých evropských států a Evropské unie samotné o právní regulaci šíření nepravdivých zpráv je zcela jistě dlážděna dobrým úmyslem, nicméně následky jsou poměrně kontroverzní. Jde o bezprecedentní krok – při tvorbě právní úpravy není kde se inspirovat a možné dopady jsou zatím těžko představitelné. Napříč celým diskuzním spektrem však panuje shoda na nutnosti podpory nepřímých způsobů zabránění dopadů šíření dezinformací, jako jsou podpora informačního vzdělání a vzdělání o bezpečném chování na internetu, podpora neziskových a nevládních organizací zabývajících se odhalováním dezinformačních zpráv a jejich analýzou, vyvracením jejich pravdivosti či dokonce geopolitickým sledováním jejich původu. Na první pohled jsou tyto způsoby boje proti dezinformacím jistě opodstatněné, ovšem dopady jejich působení na společnost se ukáží nejspíš až v průběhu času. Otázkou zůstává, zdali budou schopny dostatečného působení i v případě vážného ohrožení klasických médií, jakožto hlídacích psů demokracie, a následně demokracie jako takové.

[cit. 2018-03-01]. Dostupné z: <https://www.politico.eu/article/macron-proposes-new-law-against-fake-news/>.

⁴³³ Během doby probíhajících předvolební kampaně by měl mít soudce možnost ve zrychleném řízení nařídit například odstranění dezinformace z webových stránek či blokadu stránek. Dále nařizuje povinnost sociálních sítí a poskytovatelů internetového připojení spolupracovat na odstranění dezinformací a informovat o způsobech vypořádávání se se šířením dezinformací na síti. Francouzská *Conseil supérieur de l'audiovisuel* (obdoba Rady pro televizní a rozhlasové vysílání) navíc bude mít pravomoc zakázat televizní vysílání pořadu, o kterém bude mít důvodné podezření, že by takový šířením dezinformací mohl způsobit oslabení základních národních zájmů či destabilizaci jeho institucí. Ce que contient le projet de loi contre les „fake news“. In: *L'OBS [online]*. 2018-03-08 [cit. 2018-03-30]. Dostupné z: https://www.nouvelobs.com/politique/20180308_OBS3273/ce-que-contient-le-projet-de-loi-contre-les-fake-news.html.

⁴³⁴ McAULEY, J. France weighs a law to rein in 'fake news,' raising fears for freedom of speech. In: *The Washington Post [online]*. 2018-01-10 [cit. 2018-03-01]. Dostupné z: https://www.washingtonpost.com/world/europe/france-weighs-a-law-to-rein-in-fake-news-raising-fears-for-freedom-of-speech/2018/01/10/78256962-f-558-11e7-9af7-a50bc3300042_story.html?utm_term=.f06b1a66da19.

10. Limity omezování politických projevů na sociálních sítích

Monika Hanych a Jaroslav Benák

Politický projev je obecně soudy i odborníky akceptován jako projev s nejvyšší úrovní ochrany. Omezování politických projevů jsou proto hodnocena obzvláště přísně. Tato kapitola se zabývá posouzením, zda lze tato kritéria používat i ve vztahu k omezování politických projevů ze strany sociálních sítí. Zásadní odlišnost oproti tradičně řešeným problémům spočívá v tom, že až dosud to byl stát, kdo svými zásahy politické projevy omezoval. Naproti tomu, smaže-li administrátor sociální sítě příspěvek s politickou tematikou, činí tak jménem obchodní korporace, jež je na státu nezávislá a poskytuje uživatelům službu spočívající v možnosti zveřejňovat svůj vlastní či sdílený obsah. Je třeba na chování sociálních sítí nahlížet jako na nežádoucí, limituje-li politické projevy? Měly by sociální sítě ve svých nastaveních ochrany soukromí a projevů dbát na svobodu projevu, týká-li se politických názorů? A měly by do regulace projevů v tomto online prostředí vstupovat státy či nadnárodní společenství?

10.1 Úvod

Fenomén celosvětového rozšíření sociálních sítí přináší řadu výzev pro jejich právní regulaci. Tím, že se veřejné projevy, včetně těch politických, v řadě případů přesunuly na sociální sítě, se nepochybně usnadnilo také veřejné šíření politických názorů a myšlenek. Na straně druhé je ovšem stejně snadné šířit prostřednictvím sociálních sítí výzvy k násilí, nenávislné projevy či jiná sdělení nežádoucí v demokratické společnosti.

Předkládaná kapitola proto usiluje o zodpovězení otázky, zda mají mít politické projevy zvýšenou ochranu také v rámci sociálních sítí (ve srovnání s projevy jinými, například uměleckými či komerčními). Vychází přitom primárně z rozhodnutí soudů. Nejčastěji jde o judikaturu Evropského soudu pro lidská práva (ESLP), který se dané problematiky dotýká ve svých rozhodnutích na mezinárodní úrovni zdaleka nejčastěji. K tématu navíc neexistuje srovnatelné množství judikatury národní, jakkoliv i ta existující je v relevantních případech níže rozebrána.

Text nejprve předkládá, na základě analýzy relevantní judikatury a odborné literatury, přehled dosavadní koncepce ochrany politických projevů. Následně se zamýšlí nad tím, jak lze regulovat projevy na sociálních sítích, zda je taková regulace vůbec žádoucí, a jaké může přinést důsledky. V závěru je pak nastíněn možný budoucí vývoj role státu při regulaci sociálních sítí v souvislosti s politickými projevy.

10.2 Politické projevy a jejich omezování

Přestože z judikatury Evropského soudu pro lidská práva výslovně nevyplývá žádná apriorní hierarchie typů projevů z hlediska jejich obsahu,⁴³⁵ soudy i odborníky je obecně akceptováno, že nejvyšší úroveň ochrany si zaslouží projevy politické.⁴³⁶ Svobodný politický projev je v judikatuře ESLP považován za „ústřední koncept demokratické společnosti.“⁴³⁷

Tato myšlenka vychází z rozhodnutí ve věci *Lingens proti Rakousku* z roku 1986. Pan Lingens pracoval jako editor týdeníku *Profil*.⁴³⁸ V roce 1975 napsal dva články, jimiž reagoval na aktuální politickou situaci bezprostředně po parlamentních volbách, kdy vyšlo najevo, že předseda jedné z klíčových politických stran byl za druhé světové války členem jednotek SS. Pan Lingens ve svých textech označil vystupování rakouského spolkového kancléře – jenž se snažil bagatelizovat obvinění vznesená proti výše zmíněnému politikovi ze strany, s níž chtěl uzavřít koalici – jako oportunistické, nemorální a nedůstojné.⁴³⁹ Za toto vyjádření byl uznán vinným trestným činem pomluvy a byl odsouzen k peněžitému trestu. ESLP postup rakouských soudů zhodnotil tak, že jejich zásah nebyl nezbytný v demokratické společnosti, a tudíž šlo o porušení svobody projevu.

Omezování politických projevů jsou také posuzována obzvlášť přísně, jde-li o projevy opozice.⁴⁴⁰ Vláda musí podle ESLP unést větší míru kritiky než opoziční síly.⁴⁴¹ ESLP označil za porušení svobody projevu trestní odsouzení pana Castellse španělskými soudy za to, že v roce 1979 napsal kritický článek, v němž obvinil vládu z toho, že záměrně nevyšetřuje a nestíhá vraždy spáchané na baskických aktivistech,⁴⁴² přičemž pan Castells byl senátorem za opoziční stranu. Fakt, že předmětné projevy neučinil na schůzi parlamentu, při níž by byl chráněn imunitou, nýbrž se je rozhodl zveřejnit v tisku, jej podle ESLP nezbujuje ochrany čl. 10 Evropské úmluvy o lidských právech (dále též jen „EÚLP“).⁴⁴³ Naopak právě

⁴³⁵ KOSAŘ, D. Kapitola XX. Svoboda projevu (čl. 10 EÚLP). In: KMEC, J. – KOSAŘ, D. – KRATOCHVÍL, J. – BOBEK, M. *Evropská úmluva o lidských právech: komentář*. Praha: C. H. Beck, 2012, s. 1022.

⁴³⁶ MOLEK, P. *Politická práva*. Praha: Wolters Kluwer, 2014, s. 127.

⁴³⁷ Rozsudek Evropského soudu pro lidská práva ze dne 8. 7. 1986 ve věci *Lingens proti Rakousku*, stížnost č. 9815/82, § 42.

⁴³⁸ *Ibid.*, § 8.

⁴³⁹ *Ibid.*, § 9–19.

⁴⁴⁰ MOLEK, P. *Politická práva*, s. 128.

⁴⁴¹ Rozsudek Evropského soudu pro lidská práva ze dne 23. 4. 1992 ve věci *Castells proti Španělsku*, stížnost č. 11798/85, § 46.

⁴⁴² *Ibid.*, § 7.

⁴⁴³ *Ibid.*, § 43.

proto, že předmětný projev učinil opoziční politik kritizující vládu, je třeba poskytnout jeho projevu zvýšenou ochranu.⁴⁴⁴

Pokud stát svými zásahy (ať už například přímou cenzurou či *ex post* opatřeními v podobě stažení knih z prodeje či sankcemi pro autory) omezuje politické projevy, fakticky tak politické síly, jež aktuálně drží moc, omezují kritiku vůči sobě či dokonce přímo umlčují své potenciální kritiky z řad opozice. Výše rozebíraná judikatura vysvětlující důležitost ochrany politického projevu pochází z přelomu 80. a 90. let 20. století. K ústředním myšlenkám obsažených v těchto rozhodnutích se ovšem ESLP i český Ústavní soud hlásí dodnes.⁴⁴⁵

Výše vysvětlené obecné principy pochopitelně platí i v případech, že stát zasahuje do projevů, které jsou činěny na internetu.⁴⁴⁶ ESLP pod výkon svobody projevu podřadil i aktivity spočívající v umístování digitálních fotografií na webovou stránku, která umožňuje jejich bezplatné stažení či stažení po zaplacení poplatku.⁴⁴⁷ Není tak pochyb o tom, že politické projevy neztrácejí ochranu garantovanou článkem 10 EÚLP jen proto, že jsou činěny na sociální síti. Obdobně se k právním výzvám v online prostředí postavil i Ústavní soud. V nálezu z roku 2011 mimo jiné zdůraznil nutnost dodržování principů demokratického právního státu také v kyberprostoru.⁴⁴⁸ Obdobně se vyjádřil Nejvyšší soud, který potvrdil, že nutnost respektovat práva a povinnosti vyplývající z právního řádu není odvislá od prostředku (v souzeném případě šlo o výrok pronesený na sociální síti Facebook), který byl použit k zásahu například do osobnostní sféry druhého.⁴⁴⁹

Při posuzování okolností konkrétních případů je přesto nepochybně nutné zohledňovat specifika internetové komunikace. ESLP připustil, že internet jakožto informační a komunikační nástroj sloužící miliardám uživatelů představuje pro základní práva (zejména pak právo na soukromí) nepochybně větší riziko než tištěná média.⁴⁵⁰ To však nic nemění na platnosti výchozí teze, že ze všech typů obsahu, které mohou být na internetu šířeny, si politický projev zaslouží nejvyšší úroveň ochrany. Více než u jiných projevů u něj platí, že potřebuje svobodu komunikace a svobodu šíření informací, aby jím opravdu mohlo být dosaženo cílů, které sleduje. Toho je ovšem v prostředí internetu, na sociálních sítích nevyjímaje, stále velmi těžké dosáhnout.⁴⁵¹ Role sociálních sítí obdobně jako i jiných typů médií je proto nesmírně důležitá. Právě díky nim se přenášejí nejenom

⁴⁴⁴ Ibid., § 42.

⁴⁴⁵ Srov. v případě ESLP například rozsudek ze dne 8. 11. 2016 ve věci *Magyar Helsinki Bizottság proti Madarsku*, stížnost č. 18030/11, § 163, v případě ÚS například náleze sp. zn. IV. ÚS 1511/13 ze dne 20. 5. 2014 (N 100/73 SbNU 621) nebo náleze sp. zn. II. ÚS 2051/14 ze dne 3. 2. 2015 (N 23/76 SbNU 325).

⁴⁴⁶ Rozsudek ESLP ze dne 18. 3. 2013 ve věci *Yildirim proti Turecku*, stížnost č. 3111/10, § 46–56.

⁴⁴⁷ Rozsudek ESLP ze dne 10. 1. 2013 ve věci *Ashby Donald a ostatní proti Francii*, stížnost č. 36769/08, § 34.

⁴⁴⁸ Nález Ústavního soudu ze dne 22. 3. 2011, sp. zn. Pl. ÚS 24/10 (N 52/60 SbNU 625; 94/2011 Sb.), § 50. Předmětné rozhodnutí se týkalo právní úpravy shromažďování a využívání provozních a lokalizačních údajů o telekomunikačním provozu, jeho závěry o dosahu právní ochrany i do kyberprostoru však lze vztáhnout i na problematiku řešenou předkládaným textem.

⁴⁴⁹ Usnesení Nejvyššího soudu ze dne 9. 3. 2016, sp. zn. 30 Cdo 4524/2015.

⁴⁵⁰ Rozsudek ESLP ze dne 5. 5. 2011 ve věci *Pravoye Delo a Shtekel proti Ukrajině*, stížnost č. 33014/05, § 63.

⁴⁵¹ SHIRKY, C. The Political Power of Social Media: Technology, the Public Sphere, and Political Change. *Foreign Affairs*. 2011, roč. 90, č. 1, s. 34.

informace samotné, ale také názory a diskuze, na jejichž základě se formují politické názory, které lidem dovolují budovat občanskou společnost⁴⁵² a diskutovat o politických, společenských a dalších významných tématech soukromě i veřejně, což vede také k posilování demokracie.⁴⁵³

10.3 Role sociálních sítí v regulaci politických projevů

Smaže-li administrátor sociální sítě příspěvek, fotku či video s politickou tematikou, činí tak jménem obchodní korporace provozující sociální síť, jež je na státu nezávislá a poskytuje uživatelům službu spočívající v možnosti zveřejňovat svůj vlastní či sdílený obsah. Právo přitom dosud pouze výjimečně požadovalo, aby soukromé subjekty respektovaly politická práva osob, s nimiž přicházejí do styku. Z dosavadní judikatury také není jasné, zda lze považovat sociální sítě v tomto ohledu za média *sui generis*, či zda zůstávají pouze poskytovateli služby zajišťující přenos informací, kteří za obsah a jeho případnou regulaci nemají odpovídat.⁴⁵⁴

Jak ovšem upozorňuje Kosař, „[s]pojení ‘bez zasahování státních orgánů’ (obsažené v čl. 10 EÚLP, pozn. autorů) však nelze vykládat ani tak, že by se ochrana čl. 10 EÚLP nevztahovala na zásahy ze strany čistě soukromých subjektů. Rozmach horizontálního působení základních práv (tzv. *Drittwirkung*) se totiž nevyhnul ani svobodě projevu a o tom, že se čl. 10 vztahuje i na spory mezi dvěma soukromými subjekty, dnes není vůbec pochyb. Můžeme tedy konstatovat, že spojení ‘bez zasahování státních orgánů’ hraje v novější judikatuře ESLP minimální roli.“⁴⁵⁵ Pouhým poukazem na soukromoprávní charakter provozovatele sociální sítě tak nelze vyloučit povinnost provozovatele respektovat svobodu projevu.

Zatímco právo sociálních sítí omezovat ústavně nechráněné projevy (např. dětskou pornografií) převážně nevzbuzuje větší rozepře,⁴⁵⁶ existují i případy, kdy sociální sítě omezily projevy, které by za běžných okolností stát právo žádným způsobem omezit neměl. Zmínit lze například případy fotografií kojících matek, jejichž fotky Facebook dlouhou dobu blokoval, a to dokonce i při sdílení v uzavřených skupinách nebo pokud doprovázely odborný

⁴⁵² V Habermasovském pojetí. Blíže viz: HABERMAS, J. *Strukturální přeměna veřejnosti: Zkoumání jedné kategorie občanské společnosti*. Praha: Filosofie, 2000 (originál 1962).

⁴⁵³ SHIRKY, C. *The Political Power of Social Media: Technology, the Public Sphere, and Political Change*, s. 34.

⁴⁵⁴ Dle zákona č. 480/2004 Sb., ze dne 29. července 2004 o některých službách informační společnosti a o změně některých zákonů (zákon o některých službách informační společnosti), respektive Směrnice Evropského Parlamentu a Rady 2000/31/ES ze dne 8. června 2000 o některých právních aspektech služeb informační společnosti, zejména elektronického obchodu, na vnitřním trhu (směrnice o elektronickém obchodu).

⁴⁵⁵ KOSAŘ, D. Kapitola XX. Svoboda projevu (čl. 10 EÚLP). In: KMEC, J. – KOSAŘ, D. – KRATOCHVÍL, J. – BOBEK, M. *Evropská úmluva o lidských právech: komentář*. Praha: C. H. Beck, 2012, s. 997. Blíže viz také např. rozsudek ESLP ze dne 2. 12. 2008 ve věci *K. U. proti Finsku*, stížnost č. 2872/02.

⁴⁵⁶ PARK, K. Facebook Used Takedown and It Was Super Effective; Finding a Framework for Protecting User Rights of Expression on Social Networking Sites. *New York University Annual Survey of American Law*, 2013, Vol. 68, No. 4, s. 899–900.

článek o kojení.⁴⁵⁷ Sporné jsou ale i mnohé zásahy sociálních sítí na žádost jednotlivých států, jako byl případ stažení zveřejněného obsahu z účtu Alexeje Navalného, politického oponenta ruského prezidenta Vladimíra Putina, ze sociální sítě Instagram. V dotčeném příspěvku Navalný poukazoval na možný úplatek pro místopředsedu ruské vlády Sergeje Prihodkona.⁴⁵⁸

Zejména nezákonná omezování politických projevů, volebních projevů a těch projevů, které jsou součástí politických kampaní, může potenciálně představovat velké riziko pro demokratické hodnoty a formování politické vůle. A to zvláště vzhledem k narůstající oblibě a dosahu sociálních sítí, majících vzrůstající vliv ve volebních procesech a rozhodování o politicky i společensky významných tématech, ať už šlo například o protesty v rámci Arabského jara, v Turecku či na Filipínách.⁴⁵⁹ Může ale také docházet k takzvanému *chilling efektu*, kdy omezováním svobody projevu různými právními kroky lze dosáhnout umlčení či autocenzury autora. To se opakovaně prokázalo nejenom v Rusku,⁴⁶⁰ ale například také ve Spojených státech amerických. Pracovníci prezidenta Donalda Trumpa se snažili rozklíčovat, kdo stojí za Twitterovým účtem, jenž satiricky kritizoval a komentoval prezidentovy kroky. Twitter se nyní proti vydání informací o účtu brání žalobou. Tvrdí, že odkrytím informací a identifikace účtu by došlo k porušení politického projevu, chráněného rozhodnutími amerického Nejvyššího soudu.⁴⁶¹

V jiném případě se Nejvyšší soud USA musel vypořádat s otázkou cenzury ze strany soukromé společnosti, která odmítla poskytnout billboardovou plochu neziskové organizaci – ta chtěla zveřejnit kritický text napadající kandidujícího kongresmana. S ohledem na hrozbu žaloby se však billboardová společnost rozhodla kontroverzní plakát vůbec nezveřejnit. Podobný příklad si lze představit i v kontextu sociálních sítí vzhledem k tomu, že se politické kampaně na tyto platformy zčásti přesunuly.

Problémy v posuzování sporných projevů jsou pak zapříčiněny zejména jednotlivými odlišnostmi mezi právními jurisdikcemi⁴⁶² i tím, že o zákonnosti či nezákonnosti nerozhodují soudci ani právníci, ale anonymní „cenzoři“ pracující pro sociální sítě. Pravidla omezování se přitom řídí především interními kodexy společností, které se mohou kdykoli a více-

⁴⁵⁷ SAMPATHKUMAR, M. Facebook bans woman who shared article on breastfeeding. In: *The Independent* [online]. 2017-10-06 [cit. 2018-02-28]. Dostupné z: <http://www.independent.co.uk/news/world/australasia/facebook-breastfeeding-ban-woman-shared-article-a7985111.html>.

⁴⁵⁸ KHARPAL, A. Instagram removes post after Russia watchdog orders. In: *CNBC* [online]. 2018-02-16 [cit. 2018-02-27]. Dostupné z: <https://www.cnbc.com/2018/02/16/instagram-removes-post-after-russia-watchdog-orders-navlany-deripaska-bribery-allegations.html>.

⁴⁵⁹ SHIRKY, C. The Political Power of Social Media: Technology, the Public Sphere, and Political Change. *Foreign Affair*. 2011, roč. 90, č. 1, s. 34.

⁴⁶⁰ Freedom on the Net 2017. Manipulating Social Media to Undermine Democracy In: *Freedom House* [online]. 2017-10-27 [cit. 2018-02-20]. Dostupné z: <https://freedomhouse.org/report/freedom-net/freedom-net-2017> nebo NEWTON, C. More countries are using social media to crack down on dissent, study finds. In: *The Verge* [online]. 2017-11-14 [cit. 2018-02-01]. Dostupné z: <https://www.theverge.com/2017/11/14/16646192/freedom-on-the-net-2017-freedom-house-facebook-social-media>.

⁴⁶¹ LECHER, C. – BRANDOM, R. Twitter sues US government over attempt to unmask anti-Trump account. In: *The Verge* [online]. 2017-04-06 [cit. 2018-02-25]. Dostupné z: <https://www.theverge.com/2017/4/6/15211092/twitter-trump-lawsuit-customs-alt-government>.

⁴⁶² HANYCH, M. – PIVODA, M. Facebook, Twitter a YouTube jako garantí svobodného projevu? Kritika současného systému notice-and-takedown. *Revue pro právo a technologie*. 2017, roč. 8, č. 16, s. 177-220.

méně jednostranně⁴⁶³ měnit. Až ve velmi nedávné době se pak první případy, rozporující zákonnost některých ustanovení v obchodních podmínkách sociálních sítí, dostaly před soudy. Takovým příkladem je rozhodnutí německého soudu z ledna 2018, v němž soud označil sedm bodů obchodních podmínek Facebooku za protiprávní podle německého práva.⁴⁶⁴ A ačkoliv se Facebook snaží proti rozhodnutí odvolat, již nyní pracuje na nápravě těchto bodů. Není ovšem jisté, zda se podmínky změní pouze pro německé uživatele nebo také pro uživatele dalších států. První možnost totiž již několikrát nastala v minulosti⁴⁶⁵ a zdá se, že rozhodnutí soudů na národní úrovni obecně nemotivují Facebook k tomu, aby změnil dotčené protiprávní podmínky celoevropsky či celosvětově, nebude-li k tomu přímo donucen například i dalšími národními soudy či soudy mezinárodními.

10.4 Vztah států a sociálních sítí při regulaci projevů

Na jednu stranu je snaha sociálních sítí mazat nevhodný obsah pochopitelná a v řadě případů i žádoucí. Sociální sítě přitahují osoby, které je mohou snadno využívat k šíření radikálních či protiprávních názorů, mohou tam organizovat svou činnost (jelikož sociální sítě podporují virtuální setkávání podobně smýšlejících osob),⁴⁶⁶ ale také přicházejí do interakce s osobami mimo extrémistickou scénu⁴⁶⁷ jednodušeji než dříve a rozšiřovat tak své pole působnosti. Sociální sítě chtějí nicméně působit přívětivě, navodit komunitní a přátelský dojem.⁴⁶⁸ Proto musí vůči nevhodnému obsahu bez ohledu na právní regulaci bojovat velmi intenzivně – jinak hrozí, že se stanou místem plným nenávisti, vulgarit či extremismu, kde se ostatní uživatelé nebudou cítit dobře a raději platformu opustí nebo na ní přinejmenším z důvodu různých obav nebudou příliš aktivní.⁴⁶⁹

Na stranu druhou jde o bezprecedentní zásah do svobody projevu jednotlivců, na který jsme doposud, s ohledem na odlišnou povahu dosavadních médií, nebyli zvyklí. Sociální sítě získaly větší moc než státy, které jsou v mnoha případech na regulaci zveřejněných projevů krátké. Příkladem může být chování společnosti Google, která byla po vlně protestů v Libyi,

⁴⁶³ Uživatel totiž nemá *de facto* možnost obrany proti těmto změnám, popř. má velmi slabou vyjednávací pozici. Jedinou reálnou možností tak často zůstává danou sociální síť opustit, a tím se dobrovolně vyloučit z diskuzí, které v daném virtuálním prostoru probíhají.

⁴⁶⁴ Rozsudek Zemského soudu v Berlíně ze dne 16. 1. 2018 proti společnosti Facebook Ireland, dostupný z: https://www.vzbv.de/sites/default/files/downloads/2018/02/12/facebook_ig_berlin.pdf. Anglické shrnutí například zde: <https://nakedsecurity.sophos.com/2018/02/13/facebook-privacy-settings-are-illegal-says-court/>.

⁴⁶⁵ Blíže např. čl. 16, odst. 3 Podmínek služby Facebook, které stanoví zvláštní podmínky pro uživatele z Německa. Zdroj: Facebook. Statement of Rights and Responsibilities In: *Facebook* [online]. [cit. 2018-05-20]. Dostupné z: <https://www.facebook.com/legal/terms>.

⁴⁶⁶ KNOBLOCH-WESTERWICK, S. – MENG, J. Looking the other way: Selective exposure to attitude-consistent and counterattitudinal political information. *Communication Research*. 2009, Vol. 36, s. 426–448.

⁴⁶⁷ VÝBORNÝ, Š. *Nenávistný internet versus právo*. Praha: Wolters Kluwer, 2013, s. 29.

⁴⁶⁸ Blíže např.: Facebook. *Community Standards* [online]. Facebook [vid. 26. únor 2018]. Dostupné z: <https://www.facebook.com/communitystandards>.

⁴⁶⁹ BODE, L a kol. A New Space for Political Behavior: Political Social Networking and its Democratic Consequences. *Journal of Computer-Mediated Communication* [online]. 2014, Vol. 19, No. 3.

Egyptě a dalších státech požádána Bílým domem, aby ze své platformy YouTube zcela odstranila kontroverzní film *The Innocence of Muslims*.⁴⁷⁰ Google to však odmítl s tím, že film nepodněcuje k nenávisti ani jinak neporušuje podmínky používání služby. Žádnému státu, zájmové skupině ani jednotlivci se nepodařilo rozhodnutí společnosti Google změnit.⁴⁷¹ Dalším známým případem je nevykonalnost francouzského rozsudku⁴⁷² proti společnosti Yahoo ve Spojených státech amerických.⁴⁷³

Státy si nicméně v posledních letech tento posun začaly uvědomovat – existují proto jak státní, tak mezinárodní iniciativy, které se zásahy do projevů na sociálních sítích zabývají. Nejvýraznějším počinem je v tomto ohledu německý zákon *Netzwerkdurchsetzungsgesetz* (*NetzDG*),⁴⁷⁴ který stanovuje postihy za protiprávní obsah zveřejňovaný na sociálních sítích. Vzhledem k jeho nedávné účinnosti (1. října 2017) bude ale třeba na hodnocení tohoto německého zákona ještě počkat. O právní regulaci uvažují také další státy, například Velká Británie⁴⁷⁵ či Francie.⁴⁷⁶

⁴⁷⁰ Šlo o krátký, čtrnáctiminutový film (respektive o trailer k údajně dvouhodinovému filmu, ten ovšem od roku 2012 vydán až doposud nebyl), který vykresloval islámského proroka Mohameda ve velmi negativním světle, mimo jiné jako násilnického pedofila. Podle egyptsko-amerického režiséra Nakoula Basseleyho Nakoula měl film (mimo jiné) vyvolat kontroverzi a veřejné pobouření, což se mu také podařilo. Film vyvolal protesty jak samotných herců (jejichž scény byly dodatečně nadabovány bez jejich vědomí zcela jiným textem) tak i násilné protesty veřejnosti v Egyptě, Libyi, Afghánistánu i jinde. Zdroj: MACKINNON, R. – ZUCKERMAN, E. Don't Feed the Trolls. *Index on Censorship* [online]. SAGE Journals, 2012-11-30 [cit. 2018-05-15]. Dostupné z: <http://journals.sagepub.com/doi/full/10.1177/0306422012467413>.

⁴⁷¹ SANGSUVAN, K. Balancing Freedom of Speech on the Internet Under International Law. *North Carolina Journal of International Law* [online]. 2014, Vol. 39, No. 3, s. 738–739.

⁴⁷² Rozhodnutí Tribunal de Grande Instance de Paris ve věci *LICRA et UEJF v. Yahoo! Inc.* ze dne 20. 11. 2000, 00/05308.

⁴⁷³ V tomto případě byl ve Francii vydán rozsudek směřující proti společnosti Yahoo! s příkazem, aby zamezila provozování svých některých internetových stránek, kde se v tzv. chatovacích místnostech objevily výroky popírající zločiny holocaustu a na aukční webových stránce prodej nacistické výzbroje. Společnost Yahoo! se nicméně odmítla rozsudku podřídit a případ předložila americkým soudům k přezkumu vykonatelnosti rozsudku. Soud v USA případ ovšem zhodnotil nejenom po formální, ale i obsahové stránce, přičemž došel k závěru, že původní francouzské rozhodnutí nepřipustně omezuje svobodu projevu společnosti Yahoo! na základě prvního dodatku Ústavy Spojených států. Soudní rozhodnutí vydané francouzskými soudy pak označil za nevykonalné. Cit. dle: HANYCH, M. PIVODA, M. Facebook, Twitter a YouTube jako garanti svobodného projevu? Kritika současného systému notice-and-takedown. *Revue pro právo a technologie*. 2017, roč. 8, č. 16, s. 105. Viz také např. 9th Circuit Reverses in Yahoo v. LICRA. *Tech Law Journal* [online]. 2004 [2018-05-13]. Dostupné z: <http://www.techlawjournal.com/topstories/2004/20040823.asp>.

⁴⁷⁴ Německé znění zákona dostupné z: <https://www.gesetze-im-internet.de/netzdg/index.html>. Anglické znění zákona dostupné z: https://www.bmjv.de/SharedDocs/Gesetzgebungsverfahren/Dokumente/NetzDG_engl.pdf?__blob=publicationFile&v=2, v českém překladu název zákona doslovně: Zákon ke zlepšení prosazování práva na sociálních sítích.

⁴⁷⁵ HERN, A. Facebook and Twitter threatened with sanctions in UK „fake news“ inquiry. In: *The Guardian* [online]. 2017-12-28 [cit. 2018-01-28]. Dostupné z: <http://www.theguardian.com/media/2017/dec/28/facebook-and-twitter-threatened-with-sanctions-in-uk-fake-news-inquiry>.

⁴⁷⁶ Blíže např.: European Centre for Press and Media Freedom. French president proposes law against fake news. In: *European Centre for Press and Media Freedom* [online]. [2018-01-23]. Dostupné z: <https://ecpmf.eu/news/legal/french-president-proposes-law-against-fake-news>. Francie má od roku 2015 také svou prováděcí vyhlášku k boji proti podněcování k terorismu a šíření dětské pornografie na internetu. Viz: Décret n° 2015-125 du 5 février 2015 relatif au blocage des sites provoquant à des actes de terrorisme ou en faisant l'apologie et des sites diffusant des images et représentations de mineurs à caractère pornographique, 2015 (Vyhláška č. 2015-125 ze dne 5. února 2015 o zablokování webových stránek podněcujících k teroristickým činům, nebo je ospravedlňujících, a dále webových stránek šířících zobrazení nezletilých s pornografickým charakterem).

Zároveň by pak zejména demokratické státy, pro něž je svoboda projevu jedním ze základních pilířů fungování právního státu, měly chránit právo na informace v celé šířce tohoto pojetí, jak jej vykládá například Evropský soud pro lidská práva. Tedy, včetně práva veřejnosti na *přijímání* informací či názorů.⁴⁷⁷ Je tedy otázkou, zda novými regulacemi bude skutečně docházet pouze k legitimnímu omezení svobody projevu, jak ji za určitých podmínek dovoluje čl. 10 EÚLP, nebo půjde o zásah směřující proti smyslu tohoto ustanovení. A naopak, pokud státy budou tuto novou legislativu tvořit s cílem ochrany základních a zásadních hodnot,⁴⁷⁸ vedoucích jak k jejich vyšší ochraně, tak i jejich účinnému respektování, pak lze předpokládat, že takový postup bude kvitovat i ESLP. Ten již mnohokrát státy vyzýval, aby takové hodnoty chránily ustanoveními trestního práva.⁴⁷⁹

Všechny státy, bez ohledu na jejich režim, však v tomto ohledu čelí stejnému dilematu, známému jako „diktátorovo dilema“, přesněji však spíše „dilema konzervativce“. Státy, které byly zvyklé mít monopol či přinejmenším podstatný prostor pro veřejné projevy, s nástupem moderních technologií (ať už to byl nejprve knihtisk, později rotačky a kopírky, nebo v současnosti internet a sociální sítě) ztrácí své postavení. A reagovat mohou dvojměrím způsobem: cenzurou či propagandou. V obou případech nicméně riskují vysoké náklady s vysokými ztrátami, jako je radikalizace společnosti, protesty nebo poškození fungování ekonomiky státu. Co se pak týká konkrétně cenzury, zatímco dříve bylo jednoduché identifikovat oponující či disidentní média (např. samizdat), a ty se pak snažit co nejefektivněji postihnout, s online platformami jsou takové kroky podstatně těžší až nemyslitelné. Snadno by totiž mohlo dojít k politické aktivizaci i takových skupin, které jsou jinak apolitické.⁴⁸⁰

Další výzvou, které pak státy čelí při konstruování právní úpravy fungování sociálních sítí, je velká pestrost entit, na něž by uvažovaná legislativa měla dopadnout. Na jedné straně je absurdní požadovat, aby například komunitní portál zaměřený na zahrádkáře publikoval (respektive neodmítal publikovat) politické články kritizující vládu (bez jakékoliv souvislosti s obsahem a zaměřením webu), podobně jako nelze očekávat, že v časopise vydávaném náboženským společenstvím budou vycházet ateistické texty. Na druhé straně nelze přehlížet, že některé sociální sítě se jednoduše deklarují jako „prostor pro všechny“ neboli veřejná fóra (tedy fakticky bez jakéhokoliv tematického vymezení či omezení), tak ale mohou mít v konkrétním státě natolik velké množství uživatelů, že se zásadní část sociální komunikace (včetně komunikace o politických tématech) v daném státě odehrává prostřednictvím jedné konkrétní sociální sítě. Ačkoliv je pak provozovatel takové sociální

⁴⁷⁷ Rozsudek ESLP ze dne 29. 11. 1991 ve věci *Observer a Guardian proti Spojenému Království*, stížnost č. 13585/88, § 59, nebo Rozsudek ESLP ze dne 10. 3. 2009 ve věci *Times Newspaper Ltd. proti Spojenému Království*, stížnosti č. 3002/03 a 23676/03, § 27.

⁴⁷⁸ Například ochrana svobodného tisku a neodpovědnosti novináře za doslovné převzetí internetového zdroje při informování veřejnosti o otázce veřejného významu. Rozsudek ESLP ze dne 5. 5. 2011 ve věci *Editorial Board of Pravoye Delo a Shtetel proti Ukrajině*, stížnost č. 33014/05.

⁴⁷⁹ Například rozsudek ESLP ze dne 2. 12. 2008 ve věci *K. U. proti Finsku*, stížnost č. 2872/02, § 43.

⁴⁸⁰ SHIRKY, C. *The Political Power of Social Media: Technology, the Public Sphere, and Political Change*, s. 36–37.

sítě stále soukromoprávním subjektem, má povinnost zajistit respektování a zajištění svobody projevu v míře vyžadované státní či mezinárodní právní úpravou.⁴⁸¹

10.5 Závěr

Sociální sítě i státy se ocitají u ochrany politických projevů v nelehké roli. Přistoupí-li totiž státy na tezi liberálů, že stát by neměl (politické) projevy na sociálních sítích regulovat a ani jinak do nich zasahovat, zůstává pouze na provozovateli, jaké řešení zvolí. Ten je však obvykle motivován jinými zájmy než stát – a to především zájmem komerčním – proto nemá snahu politickým projevům zvýšenou ochranu přiznat. Naopak má obvykle zájem projevy regulovat podle vlastních pravidel, nastavených především tak, aby co nejméně uživatelů opouštělo jím provozovanou sociální síť, a aby se zároveň uživatelé v tomto online prostředí cítili příjemně a bezpečně.

Takový postup ale v praxi může znamenat zvýšené potírání různých druhů projevů, včetně těch politických, aniž by byly takové projevy vždy nutně nezákonné – stačí, že porušily interní pravidla dané sociální sítě. Navíc o takovém omezení⁴⁸² nerozhodují státní orgány, ale externí či interní pracovníci daných sítí. Vzniká tak paradoxní situace: existuje-li zájem na zachování zvýšené ochrany politického projevu, je téměř nemožné, že by se tak mohlo dít bez právního zásahu jednotlivých států či nadnárodních společenství směrem k provozovatelům sociálních sítí.

To ukázalo i pilotní rozhodnutí německého soudu, který společnosti Facebook zakázal smazat nenávistný, ale nikoliv protiprávní komentář, který odporoval pravidlům sociální sítě.⁴⁸³ Rozhodnutí má zásadní význam nejen proto, že směřuje proti platným Zásadám komunity na Facebooku, prolamuje ale také jimi nastavené limity svobody projevu. A je pravděpodobné, že podobnou cestou se budou soudní rozhodnutí ubírat i v blízké budoucnosti – dojde tak skrze konkrétní, jednotlivé případy, k vytyčení hranic, kde svoboda projevu na sociálních sítích u různých druhů projevů, včetně toho politického, začíná a končí. Sociální sítě pak budou měnit pravidla právě na základě vydaných rozhodnutí. Otázkou však zůstává, zda dojde ke změnám pouze pro uživatele států, v nichž budou rozhodnutí vydána, nebo budou reagovat plošně. Doposud se například Facebook vydával první cestou; plošné změny zavedl až po mezinárodním nátlaku a například vydání nové legislativy Evropské unie, která zavádí i vysoké sankce v případě jejího porušení.

⁴⁸¹ Viz níže v kap. Závěr a také: NICOLA, S. – MATUSSEK, K. Facebook Told to Stop Deleting German User's Immigrant Comment. In: *Bloomberg* [online]. 2018-04-12 [cit. 2018-05-21]. Dostupné z: <https://www.bloomberg.com/news/articles/2018-04-12/facebook-told-to-stop-deleting-german-user-s-immigrant-comment>.

⁴⁸² Např. smazání, skrytí, zablokování.

⁴⁸³ NICOLA, S. – MATUSSEK, K. Facebook Told to Stop Deleting German User's Immigrant Comment. In: *Bloomberg* [online]. 2018-04-12 [cit. 2018-05-21]. Dostupné z: <https://www.bloomberg.com/news/articles/2018-04-12/facebook-told-to-stop-deleting-german-user-s-immigrant-comment>.

Právní regulace jednotlivých zemí navíc na tento již několikaletý faktický stav reagují s velkým zpožděním, pokud vůbec. Některé státy v nedávné době zavedly či v současnosti schvalují novou právní regulaci, jiné se snaží postihovat chování uživatelů či provozovatelů sociálních sítí již platnými právními normami v rámci národního či mezinárodního právního řádu. Vzhledem k novosti tématu i právních norem, které problém adresují, si ovšem na hodnocení efektivity takových opatření budeme muset ještě počkat. Teprve poté se ukáže, zda jsou pro provozovatele sociálních sítí motivační v tomto ohledu spíše „přísná“ zákonná opatření typu vysoké finanční sankce či zákazu působení v dané zemi, nebo spíše nástroje *soft law*, tedy etického charakteru, popř. nátlaku ze strany skupin uživatelů, zájmových skupin, států či mezinárodních společenství.

O autorech

Mgr. Tereza Bártová v roce 2017 dokončila studium na Právnické fakultě Univerzity Karlovy, během studia absolvovala výměnný pobyt na univerzitě v Tel Avivu se zaměřením na lidská práva. V minulosti pracovala jako právnička pro Organizaci pro pomoc uprchlíkům, nyní působí jako advokátní koncipientka, spolupracuje taktéž s Fórem pro lidská práva. Ve své praxi se zaměřuje se na strategickou litigaci v oblasti základních lidských práv, převážně lidí nacházejících se ve zranitelném postavení.

Ing. Mgr. Jaroslav Benák, Ph.D., je odborným asistentem katedry ústavního práva a politologie Právnické fakulty Masarykovy univerzity, kde v roce 2015 získal doktorát. Vedle toho vystudoval též veřejnou ekonomii na Ekonomicko-správní fakultě Masarykovy univerzity (Ing. 2017). V roce 2017 působil též jako asistent soudce Ústavního soudu. Zabývá se problematikou práva na přístup k soudu a obecnějšími otázkami fungování základních práv.

Mgr. Jan Brojáč je studentem doktorského programu na katedře občanského práva Právnické fakulty Univerzity Karlovy s tématem disertační práce „Analýza české právní úpravy partnerských vztahů homosexuálů a homoparentality“. Rád se věnuje tématům, která nabourávají společenský řád a představují výzvu pro právní systém. Působil a také publikoval v analytickém týmu think-tanku Evropské hodnoty, kde se zabýval zejména krajně pravicovou politickou scénou v zemích Evropské unie. V současnosti působí na Ministerstvu životního prostředí v oblasti mezinárodních environmentálních smluv a environmentální diplomacie.

JUDr. Sandra Brožová, Ph.D., LL.M., vystudovala Právnickou fakultu Univerzity Karlovy v Praze se zaměřením na mezinárodní právo veřejné. Její disertační práce nese titul „Právo mezinárodních smluv – následné dohody a následná praxe“. Mimo práva finančního se zajímá především o oblast interpretace mezinárodních smluv, právo mezinárodních organizací, regulaci mezinárodního obchodu, včetně mezinárodního zdanění a koordinaci sociálního zabezpečení. Pracuje ve státní správě, působí na Metropolitní univerzitě Praha o.p.s., Fakultě mezinárodních vztahů Vysoké školy ekonomické v Praze.

Mgr. Linda Dařílková je externí doktorandkou katedry pracovního práva a práva sociálního zabezpečení Právnické fakulty Univerzity Karlovy. Tématem její disertační práce je Rodinná politika a právní úprava sociální ochrany rodin v České republice. Dále také působí jako advokátní koncipientka s převažujícím zaměřením na zdravotnické právo, ochranu osobních údajů, závazkové právo a compliance obecně. Zajímá se též o problematiku ochrany slabších stran a témata se zaměřením na budoucí vývoj společnosti.

Mgr. Dominika Galajdová je doktorská studentka na Ústavu práva a technologií v rámci Právnické fakulty Masarykovy univerzity. V průběhu předchozího studia autorka absolvovala

zahraniční studijní pobyty v Irsku a Velké Británii. V současnosti se při svém studiu zabývá vztahem softwaru a umělé inteligence a možných dopadů do sféry softwarového práva. V souvislosti se svou výzkumnou činností prezentuje závěry na mezinárodních a národních konferencích.

Mgr. Bc. Monika Hanych, LL.M., je doktorandkou na Právnické fakultě Masarykovy univerzity. Vystudovala také mediální studia a sociologii na Fakultě sociálních studií MU a dále lidská práva a mezinárodní právo veřejné na Tilburg University v Nizozemsku. V současnosti pracuje v Kanceláři vládního zmocněnce pro lidská práva na Ministerstvu spravedlnosti. Zabývá se mediálním právem, lidskými právy a novými technologiemi. Dříve působila v Evropském parlamentu, Kanceláři veřejné ochránčyně práv či na Tilburg Institute for Law, Technology, and Society.

Mgr. Tereza Novotná je doktorandkou na Ústavu práva a technologií Masarykovy univerzity. Zajímá se o průnik technologií a práva, konkrétně se zaměřuje především na témata, která lze kvantifikovat. Z toho důvodu se ve svém dizertačním projektu zaměřuje na aplikaci metod síťové analýzy na soudní rozhodnutí a možnou automatizaci rešerše judikatury pomocí těchto metod. Dále se zaměřuje na automatické zpracování právních textů obecně a také na aplikaci logických metod na právní texty a případnou automatizaci právního rozhodování.

Mgr. Nikol Roubíčková studuje doktorský program na Právnické fakultě Univerzity Karlovy. Titulem její dizertační práce je „Identita, identifikace a přibuzenství v kontextu asistované reprodukce“, ve které se věnuje především rodinnému a zdravotnickému právu. Nikol také působí jako advokátní koncipientka, kde se zabývá autorským právem, mediálním právem a ochranou osobnosti.

Mgr. Nicole Štýbnarová vystudovala obor právo a právní věda na Právnické fakultě Univerzity Karlovy v Praze. V současné době působí v pozici interního studenta doktorského studia na Univerzitě v Helsinkách, na katedře mezinárodního práva. Ve svém dosavadním výzkumu se autorka zabývá zejména mezinárodním právem soukromým v kontextu lidských práv, se zvláštním zaměřením na ochranu menšin a za implementace interdisciplinárních postupů právní filozofie a socio-právních metod. Ve svém výzkumu autorka využívá také znalosti získané právní praxí, která čítá dva roky v oblasti diplomacie a tři roky v oblasti migračního práva.

Mgr. Matěj Tkadlec je absolventem Právnické fakulty Univerzity Karlovy. Mezi jeho akademické zájmy patří sportovní právo, pracovní právo a vliv digitalizace a robotizace na dnešní podobu světových právních systémů. Podílí se na pořádání studentských přednášek a konferencí na tato právní témata. Se svými texty soutěžil ve studentských soutěžích SVOČ, kdy například s prací pokrývající otázku sdílené ekonomiky v oblasti pracovního práva vyhrál jak fakultní, tak mezinárodní kolo této soutěže. Tématem sdílené ekonomiky se autor zabývá již třetím rokem, a to nejen jejími aspekty v oblasti práva pracovního, ale i práva finančního, kontraktního a deliktního.

Mgr. Zuzana Vrbová získala magisterský titul na Právnické fakultě Univerzity Karlovy. V současnosti působí na Ministerstvu životního prostředí, kde se zaměřuje na ochranu klimatu a energetiku, především na obchodování s emisními povolenkami. Dlouhodobě se věnuje mezinárodnímu právu v oblasti ochrany klimatu, problematikou přenosu environmentálních technologií a dostupnosti technologií v rozvojových zemích. V minulosti se s tématem změn klimatu zapojila do programu AV ČR Otevřená věda, s AV nadále spolupracuje.

JUDr. Jan Zibner působí jako doktorský student na Ústavu práva a technologií v rámci Právnické fakulty Masarykovy univerzity, kde se při svém studiu zabývá umělou inteligencí coby technologickou výzvou autorskému právu. Vedle toho působí jako právník Centra pro transfer technologií se specializací na právo duševního vlastnictví. V souvislosti se svou výzkumnou činností aktivně publikuje, podílí se na projektech souvisejících s umělou inteligencí a přednáší na národních i mezinárodních konferencích.

Bibliografie

ABBOTT, R. Hal the Inventor: Big Data and Its Use by Artificial Intelligence. In: SUGIMOTO, C. R. (ed.) *Big Data Is Not a Monolith*. MIT: MIT Press, 2016, 312 s. ISBN 9780262529488.

ABBOTT, R. I think, Therefore I invent: Creative Computers and the Future of Patent Law. *Boston College Law Review*. 2016, Vol. 57, No. 4, s. 1079–1126. ISSN 0161-6587.

ALLCOTT, H. – GENTZKOW, M. Social Media and Fake News in the 2016 Election. *Journal of Economic Perspectives*. 2017, Vol. 31, No. 2, s. 211–236. ISSN 0895-3309.

AMIT, H. et al. Israel to Ease Taxes on Bitcoin and Other Digital Currencies. In: *Haaretz* [online]. 2017-12-03 [cit. 2018-02-20] Dostupné z: <https://www.haaretz.com/israel-news/business/israel-to-ease-taxes-on-cryptocurrencies-1.5627613>.

AMNESTY INTERNATIONAL. Greece: Vote on legal gender recognition is an historic step forward for transgender rights. In: *Amnesty International* [online]. 2017-10-10 [cit. 2018-06-02]. Dostupné z: <https://www.amnesty.org/en/latest/news/2017/10/greece-vote-on-legal-gender-recognition-is-an-historic-step-forward-for-transgender-rights/>.

Analytický dokument SWD(2017) 381 ze dne 20. 11. 2017 ke Konzultačnímu dokumentu. In: *Evropská komise* [online]. Dostupné z: <http://ec.europa.eu/social/BlobServlet?docId=18596&langId=en>.

BARRDEAR, J. – KUMHOF, M. *The macroeconomics of central bank issued digital currencies*. Bank of England. Staff Working Paper No. 605, 2017, 90 s. Dostupné z: <https://www.bankofengland.co.uk/working-paper/2016/the-macroeconomics-of-central-bank-issued-digital-currencies>.

BBC. Germany to enforce hate speech law. In: *BBC News* [online]. 2018-01-01 [cit. 2018-03-01]. Dostupné z: <http://www.bbc.com/news/technology-42510868>.

BBC. Migrant child brides put Europe in a spin. In: *BBC* [online]. 2016-09-30 [cit. 2018-04-20]. Dostupné z: <http://www.bbc.com/news/world-europe-37518289>.

BECK, U. – BECK-GERNSHEIM, E. *Individualization: institutionalized individualism and its social and political consequences*. London: Sage Publications, 2002, 222 s. ISBN 9780761961123.

BĚLINA, M. a kol. *Pracovní právo*. 6. doplněné a podstatně přepracované vydání. Praha: C. H. Beck, 2014, 496 s. ISBN 978-80-7400-283-0.

BELL, J. D. Comment, Brown v. Board of Education and the Interest Convergence Dilemma. *Harvard Law Review*. 1980, Vol. 93, s. 518–533. ISSN 0017-811X.

BEZOUŠKOVÁ, L. *Islámské rodinné právo se zaměřením na právo manželské*. Praha: Leges, 2013, 264 s. ISBN 978-8-87576-55-7.

BODE, L. et al. A New Space for Political Behavior: Political Social Networking and its Democratic Consequences. *Journal of Computer-Mediated Communication*. 2014, Vol. 19, No. 3, s. 414–429. ISSN 1083-6101.

BODKIN, H. Single men will get the right to start a family under new definition of infertility. In: *The Telegraph* [online]. 2016 [cit. 2018-03-04]. Dostupné z: <http://www.telegraph.co.uk/news/2016/10/19/single-men-will-get-the-right-to-start-a-family-under-new-defini/>.

- BOTSMAN, R. The Sharing Economy Lacks a Shared Definition. In: *Fast Company* [online]. 2013-11-21 [cit. 2018-02-20]. Dostupné z: <https://www.fastcompany.com/3022028/the-sharing-economy-lacks-a-shared-definition>.
- BRADSHAW, S. et al. Junk News and Bots during the French Presidential Election: What Are French Voters Sharing Over Twitter? COMPROP DATA MEMO 2017.3 Oxford University. 2018. 5 s. Dostupné z: <http://comprop.oii.ox.ac.uk/wp-content/uploads/sites/89/2017/04/What-Are-French-Voters-Sharing-Over-Twitter-v9.pdf>.
- BRANDT, R. What's cooking, Chef Watson? In: *IBM* [online]. 2017-06-06 [cit. 2018-02-28]. Dostupné z: <https://www.ibm.com/blogs/think/nl-en/2017/06/06/whats-cooking-chef-watson/>.
- BRIDY, A. Coding Creativity: Copyright and the Artificial Intelligent Author. *Stanford Technology Law Review*. 2012, Vol. 5, 28 s. ISSN 1098-4267.
- BROWN, M. World's First Computer-generated Musical to Debut in London. In: *The Guardian* [online]. 2015-12-01 [cit. 2018-02-28]. Dostupné z: <https://www.theguardian.com/stage/2015/dec/01/beyond-the-fence-computer-generated-musical-greenham-common>.
- BROWN, S. 6.5 million IVF babies since Louise Brown. In: *Focus on Reproduction: The blog of ESHRE's magazine* [online]. 2016-07-05 [cit. 2018-03-04]. Dostupné z: <https://focusonreproduction.eu/2016/07/05/6-5-million-ivf-babies-since-louise-brown/>.
- BÜCHLER, A. *Islamic Law in Europe? Legal Pluralism and its Limits in European Family Laws*. Farnham: Ashgate Publishing Company, 2011, 159 s. ISBN 9781409428497.
- BUNDESMINISTERIUM FÜR WIRTSCHAFT UND ENERGIE. *Plattform Industrie 4.0* [online]. Dostupné z: <http://www.plattform-i40.de/I40/Navigation/DE/Home/home.html>.
- BURNS, S. *The law of assisted reproduction*. Haywards Heath: Bloomsbury Professional, 2011, 656 s. ISBN 9781847666956.
- BUSINESS INSIDER. The 26 countries around the world where same-sex marriage is legal. In: *Business Insider* [online]. 2017-11-18 [cit. 2018-03-06]. Dostupné z: <http://www.businessinsider.com/where-is-same-sex-marriage-legal-world-2017-11>.
- CALEL, R. – DECHEZLEPRETRE, A. Environmental policy and directed technological change: Evidence from the European carbon market. *Review of Economics and Statistics*. 2016, Vol. 98, No. 1, s. 173–191. ISSN 0034-6535.
- CASH ESSENTIALS. Cash has legal tender status. In: *Cash Essentials* [online]. [cit. 2018-02-16]. Dostupné z: <http://www.cashessentials.org/cash-is-universal/cash-has-legal-tender-status>.
- CODAGNONE, C. – ABADIE, F. – BIAGI, F. *The Future of Work in the „Sharing Economy“ – Market Efficiency and Equitable Opportunities or Unfair Precarisation?*. JRC Science Policy Report. 2016. Dostupné z: <http://publications.jrc.ec.europa.eu/repository/bitstream/JRC101280/jrc101280.pdf>.
- COLE, G. S. Tort Liability for Artificial Intelligence and Expert Systems. *Computer/Law Journal*. 1991, Vol. 10, No. 2, s. 131 a násl. ISSN 0164-8756.
- CONROY, N. J. – RUBIN, V. L. – CHEN, Y. Automatic deception detection: Methods for finding fake news. *Proceedings of the Association for Information Science and Technology*. 2015, Vol. 52, No. 1, s. 1–4. ISSN 2373-9231.

Copyright Act of 1968.

Copyright, Designs and Patents Act, 1988.

COUNCIL OF EUROPE. Commissioner for Human Rights, Human Rights and Gender Identity, CommDH/ Issue Paper(2009)2 [online]. [cit. 2018-06-02]. Dostupné z: <http://www.refworld.org/docid/4a7bff742.html>.

COUNCIL OF EUROPE. Recommendation CM/Rec(2010)5 of the Committee of Ministers to member states on measures to combat discrimination on grounds of sexual orientation or gender identity, CM/Rec(2010)5 [online]. [cit. 2018-06-02]. Dostupné z: <http://www.refworld.org/docid/4bc32b292.html>.

COUNCIL OF EUROPE. Resolution 1728 (2010) Discrimination on the basis of sexual orientation and gender identity. Assembly debate, 29. 4. 2010 (17th Sitting). [online] [cit. 2018-06-02]. Dostupné z: <http://assembly.coe.int/nw/xml/XRef/Xref-XML2HTML-EN.asp?fileid=17853&lang=en>.

COUNCIL OF EUROPE. Resolution 2048 (2015), Discrimination against transgender people in Europe, Assembly debate, 22. 4. 2015 (15th Sitting) [online]. [cit. 2018-06-02]. Dostupné z: <http://assembly.coe.int/nw/xml/XRef/Xref-XML2HTML-EN.asp?fileid=21736>.

ČAKLOŠ, T. *Analýza metod automatického odhalování falešných zpráv*. Brno: Masarykova univerzita, Fakulta informatiky, Bakalářská práce, 2017, 62 s. [cit. 2018-02-25]. Dostupné z: https://is.muni.cz/th/422596/fi_b/.

ČESKÁ BANKOVNÍ ASOCIACE. Běžné využití nejmodernějších technologií v bankovníctví očekává 52 % Čechů. In: *Czech-ba* [online]. 2016-11-28 [cit. 2018-02-16] Dostupné z: <https://www.czech-ba.cz/cs/bezne-vyuziti-nejmodernejsich-technologie-v-bankovnictvi-ocekava-52-cechu>.

ČESKÁ BANKOVNÍ ASOCIACE. Český standard pro OPEN BANKING. In: *Czech-ba* [online]. 2017-12-01 [cit. 2018-02-20]. Dostupné z: <https://www.czech-ba.cz/cs/aktivita/standardy/cesky-standard-pro-open-banking-0>.

ČTK. Soud zrušil předběžné opatření, Uber může v Brně jezdit. In: *České noviny*. [online]. 2017-10-26 [cit. 2018-20-02]. Dostupné z: <http://www.ceskenoviny.cz/zpravy/soud-zrusil-predbezne-opatreni-uber-muze-v-brne-jezdit/1543174>.

DÁNSKÉ MINISTERSTVO PRO CIZINCE A INTEGRACI. Inger Støjberg stopper indkvartering af barnebrude på asylcentre. In: *UIM* [online]. 2016-02 [cit. 2018-04-20]. Dostupné z: <http://uim.dk/nyheder/2016/2016-02/inger-stojberg-stopper-indkvartering-af-barnebrude-pa-asylcentre>.

DAVIS, R. Intellectual Property and Software: the Assumptions are Broken, In: *WIPO. Worldwide Symposium on the Intellectual Property Aspects of Artificial Intelligence*. Stanford University, 1991, 102 s. ISBN 92-805-0367-7.

DE STEFANO, V. *The rise of the just-in-time workforce: On-demand work, crowdwork and labour protection in the gig-economy*. Geneva: International Labour Office, 2016, 32 s. Dostupné z: http://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---ed_protect/---protrav/---travail/documents/publication/wcms_443267.pdf.

DE WERT, G. – DONDORP, W. – SHENFIELD, F. a kol. ESHRE Task Force on Ethics and Law 23: Medically assisted reproduction in singles, lesbian and gay couples, and transsexual people. In: *Human Reproduction*. 2014, Vol. 29, No. 9, s. 1859–1865. ISSN 0268-1161. Dostupné z: <http://humrep.oxfordjournals.org/lookup/doi/10.1093/humrep/deu183>.

Décret n° 2015-125 du 5 février 2015 relatif au blocage des sites provoquant à des actes de terrorisme ou en faisant l'apologie et des sites diffusant des images et représentations de mineurs à caractère pornographique, 2015. (Francouzská vyhláška č. 2015-125 ze dne 5. února 2015 o zablokování webových stránek podněcujících k teroristickým činům, nebo je ospravedlňujících, a dále webových stránek šířících zobrazení nezletilých s pornografickým charakterem).

DECHEZLEPRETRE, A. – GLACHANT, M. – HAŠČIČ, I. – JOHNSTONE, N. – MÉNIERE, Y. Invention and Transfer of Climate Change-Mitigation Technologies: A Global Analysis. *Review of Environmental Economics and Policy*. 2011, Vol. 5, No. 1, s. 109-130. ISSN 1750-6824.

DELOITTE. CEE PSD2 Survey – Voice of the Customer. In: *Deloitte* [online]. 2018 [cit. 2018-02-16] Dostupné z: <https://www2.deloitte.com/content/dam/Deloitte/ce/Documents/financial-services/ce-psd-2-voice-of-the-customer-survey-2018.pdf>.

DENICOLA, R. Ex Machina: Copyright Protection for Computer Generated Works. *Rutgers University Law Review*. 2016, Vol. 69, No. 251, s. 251–287. ISSN 0036-0465.

DOLEŽAL T. Judikatura Evropského soudu pro lidská práva v oblasti problematiky translidí. *Časopis zdravotnického práva a bioetiky*. 2013, Vol 3, No. 1. ISSN 1804-8137.

DOLEŽAL, A. Konstrukce identity v právním diskursu. Dvojití pojetí bytí. *Časopis zdravotnického práva a bioetiky*. 2013, roč. 3, č. 1. ISSN 1804-8137.

DONY, M. *Droit de l'Union européenne*. 6e édition, Bruxelles: Éditions de l'Université de Bruxelles, 2015, 796 s. ISBN 978-2-8004-1590-1.

DSSS. Program strany DSSS. In: *DSS* [online]. [cit. 2018-04-20]. Dostupné z: <http://www.dsss.cz/program-dsss-2015>.

Důvodová zpráva k zákonu č. 89/2012 Sb., občanský zákoník, ve znění pozdějších předpisů.

ECKHARDT, G. M. – BARDHI, F. The Sharing Economy Isn't About Sharing At All. In: *Harvard Business Review* [online]. 2015-01-28 [cit. 2018-02-28]. Dostupné z: <https://hbr.org/2015/01/the-sharing-economy-isnt-about-sharing-at-all>.

ECPMF. French president proposes law against fake news. In: *European Centre for Press and Media Freedom* [online]. [cit. 2018-01-23]. Dostupné z: <https://ecpmf.eu/news/legal/french-president-proposes-law-against-fake-news>.

EIJKHOLT, M. The Right to Found a Family as a Stillborn Right to Procreate? In: *Medical Law Review* [online]. 2010, Vol. 18, No. 2, s. 127–151 [cit. 2018-03-05]. ISSN 0967-0742. Dostupné z: <http://medlaw.oxford-journals.org/cgi/doi/10.1093/medlaw/fwq013>.

ÉLYSÉE. Vœux 2018 du Président de la République Emmanuel Macron à la presse. In: *Elysee – Twitter* [online]. 2018-01-03 [cit. 2018-03-01]. Dostupné z: <https://twitter.com/Elysee/status/948596877422940167>.

Employment Rights Act, 1996.

ERLAGEN CENTRE FOR ISLAM AND LAW IN EUROPE. When Patriate Societies meet with Western Forms of Live – on the Challenges of Integration. In: *FAU* [online]. 2016-08-19 [cit. 2018-04-20]. Dostupné z: <https://www.ezire.fau.eu/2016/09/19/facts-child-marriages/>.

ESTONSKÉ PŘESEDNICTVÍ RADĚ EU. Estonian Vision Paper on the Free Movement of Data – the Fifth Freedom of the European Union. Studie pro Evropskou komisi. 2017, 35 s. Dostupné z: https://www.eu2017.ee/sites/default/files/inline-files/EU2017_FMD_visionpaper.pdf.

EU vs. DISINFO. EU vs. Disinformation Campaign. In: *EU vs DISINFORMATION* [online]. [cit. 2018-02-28]. Dostupné z: <https://euvsdinfo.eu/about/>.

EUROPEAN BANKING AUTHORITY. Warning to consumers on virtual currencies. Dokument č. j. EBA/WRG/2013/01, 2013, 3 s. Dostupné z: <https://www.eba.europa.eu/documents/10180/598344/EBA+Warning+on+Virtual+Currencies.pdf>.

EUROPEAN CENTRE FOR PRESS AND MEDIA REFORM. French president proposes law against fake news. In: *European Centre for Press and Media Freedom* [online]. [cit. 2018-01-23]. Dostupné z: <https://ecpmf.eu/news/legal/french-president-proposes-law-against-fake-news>.

EUROSTAT. Europe 2020 indicators – poverty and social exclusion. In: *Eurostat Statistics Explained* [online]. [cit. 2018-02-24]. Dostupné z: http://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/Europe_2020_indicators_-_poverty_and_social_exclusion.

EUROSTAT. Statistics Explained. Marriages and births in Sweden [online]. 2015-12-01 [cit. 2018-03-06]. ISSN 2443-8219. Dostupné z: http://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/Marriages_and_births_in_Sweden.

EUROSTAT. Statistics Explained. People in the EU – statistics on household and family structures [online]. 2018-04-11 [cit. 2018-05-31]. ISSN 2443-8219. Dostupné z: http://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=People_in_the_EU_-_statistics_on_household_and_family_structures.

EVANS, P. Will Germany's new law kill free speech online? In: *BBC News* [online]. 2017-09-18 [cit. 2018-03-01]. Dostupné z: <http://www.bbc.com/news/blogs-trending-41042266>.

EVROPSKÁ CENTRÁLNÍ BANKA. Jak by nové technologie mohly proměnit finanční trhy? In: *ECB* [online]. 2017-04-19 [cit. 2018-02-16]. Dostupné z: https://www.ecb.europa.eu/explainers/tell-me-more/html/distributed_ledger_technology.cs.html.

EVROPSKÁ KOMISE. Bílá kniha o budoucnosti Evropy COM(2017) 2025 final ze dne 1. 3. 2017. Dostupné z: <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/CS/TXT/HTML/?uri=CELEX:52017DC2025&from=CS>.

EVROPSKÁ KOMISE. Diskusní dokument o sociálním rozměru Evropy COM(2017) 206 ze dne 26. 4. 2017. Dostupné z: https://ec.europa.eu/commission/sites/beta-political/files/reflection-paper-social-dimension-europe_cs.pdf.

EVROPSKÁ KOMISE. Dokument č. C(2017) 7782 final: Příloha nařízení Komise v přenesené pravomoci, kterým se doplňuje směrnice Evropského parlamentu a Rady 2015/2366, pokud jde o regulační technické normy týkající se silného ověření klienta a společných a bezpečných otevřených standardů komunikace. 2017, 2 s. Dostupné z: <https://ec.europa.eu/transparency/regdoc/rep/3/2017/CS/C-2017-7782-F1-CS-ANNEX-1-PART-1.PDF>.

EVROPSKÁ KOMISE. Evropská komise podniká další kroky proti falešným zprávám: Zřizuje expertní skupinu a spouští veřejnou konzultaci. In: *Europa* [online]. 2017-11-13 [cit. 2018-03-01]. Dostupné z: http://europa.eu/rapid/press-release_IP-17-4481_cs.htm.

EVROPSKÁ KOMISE. Evropský pilíř sociálních práv – 20 zásad. In: *Evropská komise* [online]. [cit. 2018-02-18]. Dostupné z: https://ec.europa.eu/commission/priorities/deeper-and-fairer-economic-and-monetary-union/european-pillar-social-rights/european-pillar-social-rights-20-principles_cs.

EVROPSKÁ KOMISE. Fake news. Digital Single Market. In: *Europa* [online]. 2017-10-26 [cit. 2018-03-01]. Dostupné z: <https://ec.europa.eu/digital-single-market/en/fake-news>.

EVROPSKÁ KOMISE. Konzultační dokument Evropské komise C(2017) 2611 final ze dne 26. 4. 2017 první fáze konzultace sociálních partnerů podle článku 154 SFEU o možné revizi směrnice o písemném prohlášení (směrnice 91/533 / EHS) v rámci Evropského pilíře sociálních práv.

EVROPSKÁ KOMISE. Konzultační dokument Evropské komise C(2017) 6121 final ze dne 21. 9. 2017 druhá fáze konzultace sociálních partnerů podle článku 154 SFEU o možné revizi směrnice o písemném prohlášení (směrnice 91/533 / EHS) v rámci Evropského pilíře sociálních práv.

EVROPSKÁ KOMISE. Konzultační dokument Evropské komise C(2017) 7773 final ze dne 20. listopadu 2017 druhá fáze konzultace sociálních partnerů podle článku 154 SFEU o možném opatření zaměřeném na řešení problémů přístupu k sociální ochraně pro osoby ve všech formách zaměstnání v rámci Evropského pilíře sociálních práv. Dostupné z: <http://www.ilo.org/global/topics/non-standard-employment/lang--en/index.htm>.

EVROPSKÁ KOMISE. Public consultation on fake news and online disinformation. In: *Europa* [online]. 2017-11-13 [cit. 2018-03-01]. Dostupné z: <https://ec.europa.eu/digital-single-market/en/news/public-consultation-fake-news-and-online-disinformation>.

EVROPSKÁ KOMISE. Report on the Follow up to the Call for Evidence – EU regulatory framework for financial services – Dokument Evropské komise č. COM/2017/0736 final. 2017, 21 s. Dostupné z: https://ec.europa.eu/info/publications/171201-report-call-for-evidence_en.

Evropská úmluva o lidských právech, 1950.

EVROPSKÉ CENTRUM POLITICKÉ STRATEGIE. The Future of Work. Skills and Resilience for a World of Change. In: *Evropská komise* [online]. Dostupné z: http://ec.europa.eu/epsc/sites/epsc/files/strategic_note_issue_13.pdf.

EVROPSKÝ FOND PRO PŘÍZPŮSOBNÉ SE GLOBALIZACI. In: *Evropská komise* [online]. [cit. 2018-02-18]. Dostupné z: <http://ec.europa.eu/social/main.jsp?catId=326&langId=cs>.

FACEBOOK. Community Standards. In: *Facebook* [cit. 2018-02-28]. Dostupné z: <https://www.facebook.com/communitystandards>.

FACEBOOK. Statement of Rights and Responsibilities In: *Facebook* [online]. [cit. 2018-05-20]. Dostupné z: <https://www.facebook.com/legal/terms>.

FALLIS, D. A Functional Analysis of Disinformation. In: *iConference 2014 Proceedings* [online]. 2014-02-28 [cit. 2018-03-01]. Dostupné z: <https://www.ideals.illinois.edu/handle/2142/47258>.

FARRIS, R. S. In the Name of Women's Rights: The Rise of Femonationalism. Durham: Duke University Press, 2017, 272 s. ISBN 978-0-8223-6960-8.

FORDE, C. – STUART, M. – JOYCE, S. – OLIVER, L. – VALIZADE, D. – ALBERTI, G. – HARDY, K. – TRAPMANN, V. – UMNEY, C. – CARSON, C. The Social Protection of Workers in the Platform Economy. Study for the EMPL Committee. 2017. Dostupné z: [http://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2017/614184/IPOL_STU\(2017\)614184_EN.pdf](http://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2017/614184/IPOL_STU(2017)614184_EN.pdf).

FREEDOM ON THE NET 2017. Manipulating Social Media to Undermine Democracy. In: *Freedom House* [online]. 2017-10-27 [cit. 2018-02-20]. Dostupné z: <https://freedomhouse.org/report/freedom-net/freedom-net-2017>.

FRIGGERI, A. et al. Rumor cascades. In: *AAAI Publications, Eighth International AAAI Conference on Weblogs and Social Media* [online]. 2014-05-16 [cit. 2018-03-01]. Dostupné z: <https://www.aaai.org/ocs/index.php/ICWSM/ICWSM14/paper/view/8122>.

FUNKE, D. Don't put too much hope in EU legislation against fake news. In: *Poynter* [online]. 2017-11-22 [cit. 2018-02-25]. Dostupné z: <https://www.poynter.org/news/dont-put-too-much-hope-eu-legislation-against-fake-news>.

FUNKE, D. The EU is asking for help in its fight against fake news. In: *Poynter* [online]. 2017-11-13 [cit. 2018-03-01]. Dostupné z: <https://www.poynter.org/news/eu-asking-help-its-fight-against-fake-news>.

Gesetz über Urheberrecht und verwandte Schutzrechte (Urheberrechtsgesetz), 1965.

GOLOMBOK, S. – ZADEH, S. – IMRIE, S. – SMITH, V. – FREEMAN, T. Single Mothers by Choice: Mother–Child Relationships and Children's Psychological Adjustment. In: *Journal of Family Psychology*. 2016, Vol. 30, No. 4, s. 409–418 [cit. 2018-03-20]. Dostupné z: <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pubmed/26866836>.

GRAHAM, S. Stories of an absent "father": Single women negotiating relatedness from donor profiles [online]. 2014-08 [cit. 2018-03-20]. In: FREEMAN, T. – GRAHAM, S. – EBETHAJ, F. – RICHARDS, M. (eds). *Relatedness in assisted reproduction: Families, origins and identities*. Cambridge, UK: Cambridge University Press, 2014, s. 212–231. Dostupné z: <https://www.cambridge.org/core/books/relatedness-in-assisted-reproduction/stories-of-an-absent-father/AD209762D994F52B7582B44A6DD2523A>.

GREELY, H. T. *The End of Sex and the Future of Human Reproduction*. Cambridge, Mass, United States: Harvard University Press, 2016, 400 s. ISBN 9780674728967.

GRIMMELMANN, J. Copyright for Literate Robots. *Iowa Law Review*. 2016, No. 101, s. 657–681. ISSN 0021-0552.

GRIMMELMANN, J. There's No Such Thing as a Computer-Authored Work – And It's a Good Thing, Too. *Columbia Journal of Law & the Arts*. 2016, Vol. 39, s. 403–416. ISSN 1544-4848.

GUADAMUZ, A. Artificial Intelligence and Copyright. In: *Wipo Magazine* [online]. 2017, č. 5 [cit. 2018-02-28]. Dostupné z: http://www.wipo.int/wipo_magazine/en/2017/05/article_0003.html.

GUADAMUZ, A. Do Androids Dream of Electric Copyright? Comparative Analysis of Originality in Artificial Intelligence Generated Works. *Intellectual Property Quarterly*. 2017, No. 2, s. 169–186. ISSN 1364-906X.

HABERMAS, J. *Strukturální přeměna veřejnosti: Zkoumání jedné kategorie občanské společnosti*. Praha: Filosofie, 2000. ISBN 80-7007-134-6.

HAIGH, M. – HAIGH, T. – KOZAK, N. I. Stopping Fake News. In: *Journalism Studies* [online]. 2017-04-25 [cit. 2018-02-25]. Dostupné z: <https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/1461670X.2017.1316681?scroll=top&needAccess=true>.

HALL, W. – PESENTI, J. Growing the Artificial Intelligence Industry in the UK. In: *Government Digital Service* [online]. 2017-10-15 [cit. 2018-02-28]. Dostupné z: https://www.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/652097/Growing_the_artificial_intelligence_industry_in_the_UK.pdf.

HAMEL, C. Fewer forced marriages among immigrant women and daughters of immigrants. *Population and Societies*. 2011, No. 479, s. 1–4. Dostupné z: http://www.ined.fr/fichier/t_publication/1541/publi_pdf2_pesa479.pdf.

HANYCH, M. – PIVODA, M. Facebook, Twitter a YouTube jako garanti svobodného projevu? Kritika současného systému notice-and-takedown. *Revue pro právo a technologie*. 2017, roč. 8, č. 16, s. 177–220. ISSN 1805-2797.

HANZL-WEIß, D. – VIDOVIC, H. Working poor in Europe. In: *Eurofound* [online]. 2010-04-05 [cit. 2018-02-24]. Dostupné z: <https://www.eurofound.europa.eu/observatories/eurwork/comparative-information/working-poor-in-europe>.

HARPER, J. C. a kol. Recent developments in genetics and medically assisted reproduction: from research to clinical applications. In: *European Journal of Human Genetics* [online]. 2017-12-04 [cit. 2018-03-08]. ISSN 1476-5438. Dostupné z: <http://www.nature.com/articles/s41431-017-0016-z>.

HAYES-ROTH, F. – WATERMAN, D. A. – LENAT, D. B. Building Expert Systems. Boston: Addison-Wesley Longman Publishing, 1983, 444 s. ISBN 0-201-10686-8.

HELLER, J. Uber se už chystá na smluvní přepravu a EET. Ale s vládou se nedohodl. In: *Idnes.cz* [online]. 2018-04-08 [cit. 2018-04-10]. Dostupné z: https://zpravy.idnes.cz/uber-memorandum-vlada-taxi-protesty-dohoda-taxikari-f95-domaci.aspx?c=A180406_120425_domaci_hell.

HELMS, K. Bank of Thailand bans banks from cryptocurrency activities. In: *Bitcoin News* [online]. 2018-02-14 [cit. 2018-02-20]. Dostupné z: <https://news.bitcoin.com/bank-of-thailand-bans-banks-from-cryptocurrency-activities/>.

HERN, A. Facebook and Twitter threatened with sanctions in UK „fake news“ inquiry. In: *The Guardian* [online]. 2017-12-28 [cit. 2018-01-28]. Dostupné z: <http://www.theguardian.com/media/2017/dec/28/facebook-and-twitter-threatened-with-sanctions-in-uk-fake-news-inquiry>.

HERN, A. Google acts against fake news on search engine. In: *The Guardian – Technology* [online]. 2017-04-25 [cit. 2018-03-01]. Dostupné z: <https://www.theguardian.com/technology/2017/apr/25/google-launches-major-offensive-against-fake-news>.

HERRING, J. *Family law*. 5th ed. New York: Pearson Longman, 2011, 822 s. ISBN 9781408255520.

HIGHET, G. *Anatomy of Satire*. B.m.: Princeton University Press, 2015, 301 s. ISBN 978-1-4008-4977-2.

HILL, S. *Kalifornská výzva: Jak (ne)regulovat disruptivní modely podnikání*. Praha: Friedrich-Ebert-Stiftung e.V. Zastoupení v České republice, 2016, 15 s. Dostupné z: http://www.fesprag.cz/fileadmin/public/pdf-publikace/Kalifornska_vyzva.pdf.

HORNE, B. D. – ADALI, S. This Just In: Fake News Packs a Lot in Title, Uses Simpler, Repetitive Content in Text Body, More Similar to Satire than Real News. 2017, 9 s. Dostupné z: <http://arxiv.org/abs/1703.09398>.

HRISTOV, K. Artificial Intelligence and the Copyright Dilemma. *IDEA: The Intellectual Property Law Review*. 2017, Vol. 57, No. 3, s. 431–454. ISSN 0019-1272.

HUET, E. Uber Tests Taking Even More From Its Drivers With 30% Commission. In: *Forbes* [online]. 2015-05-18 [cit. 2018-02-28]. Dostupné z: <https://www.forbes.com/sites/ellenhuet/2015/05/18/uber-new-ubex-tiered-commission-30-percent/#19a05bef43f6>.

HUMPHREYS, L. G. The Construct of General Intelligence. *Intelligence*. 1979, Vol. 3, No. 2, s. 105–120. ISSN 0160-2896.

CHARSLEY, K. – LIVERSAGE, A. Transforming polygamy: migration, transnationalism and multiple marriages among Muslim minorities. *Global Networks – a Journal of Transnational Affairs*. 2013, Vol. 12, No. 1, s. 60–78.

CHEN, Q. – KOLTUN, V. *Photographic Image Synthesis with Cascaded Refinement Networks*. 10 s. Publikováno na mezinárodní konferenci ICCV 2017 dne 28. 7. 2017 [cit. 2018-02-28]. Dostupné z repozitáře Cornell University Library: <https://arxiv.org/pdf/1707.09405.pdf>.

CHLEBOUNOVÁ, T. Expertní skupina EU bude řešit problém fake news. In: *Euroskop* [online]. 2018-01-22 [cit. 2018-03-01]. Dostupné z: <https://www.euroskop.cz/9007/30362/clanek/expertni-skupina-eu-bude-resit-problem-fake-news/>.

ILGA-Europe. Annual Review of the Human Rights Situation of Lesbian, Gay, Bisexual, Trans and Intersex People in Europe 2017. In: *ILGA-Europe* [online]. [cit. 2018-06-02]. Dostupné z: https://www.ilga-europe.org/sites/default/files/Attachments/annual_review_2017_online.pdf.

ILO. Disguised employment / Dependent self-employment. In: *International Labour Organization* [online]. [cit. 2018-02-24]. Dostupné z: http://www.ilo.org/global/topics/non-standard-employment/WCMS_534833/lang--en/index.htm.

ILO. Non-standard forms of employment. In: *International Labour Organization* [online]. [cit. 2018-02-24]. Dostupné z: <http://www.ilo.org/global/topics/non-standard-employment/lang--en/index.htm>.

IVF-Worldwide. IVF History: The Milestones. In: *IVF-Worldwide.com* [online]. 2008 [cit. 2018-04-04]. Dostupné z: <http://www.ivf-worldwide.com/ivf-history.html>.

JÄNTERÄ-JAREBORG, M. Cross-border family cases and religious diversity: What can judges do? Working paper 2013:4. Upsala University Law Faculty, 2013. 34 s. Dostupné z: http://www.jur.uu.se/digitalAssets/585/c_585476-l_3-k_wps_2013_4.pdf

KAGERMANN, H. – LUKAS, W. D. – WAHLSTER, W. Industrie 4.0: Mit dem Internet der Dinge auf dem Weg zur 4. industriellen Revolution. In: *VDI Nachrichten* [online]. 2011-04-01 [cit. 2018-02-20]. Dostupné z: <https://www.vdi-nachrichten.com/Technik-Gesellschaft/Industrie-40-Mit-Internet-Dinge-Weg-4-industriellen-Revolution>.

KEUZENKAMP, S – KUYPER, L. Acceptance of lesbian, gay, bisexual and transgender individuals in the Netherlands. Nizozemský institut pro sociální výzkum (The Netherlands Institute for Social Research), 2013. Dostupné z: <https://www.google.dk/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=5&ved=0ahUKE-wiav93wgcbZAhVPiIAKHTInDlcQFghLMAQ&url=https%3A%2F%2Fwww.scp.nl%2Fdsresource%3Fobjectid%3D54d8b43a-a916-453a-a199-d92e77eeb086&usq=AOvVaw2808YJTh6n24ISHpJzE5aD>.

KHALDAROVA, I. – PANTTI, M. Fake News. *Journalism Practice*. 2016, Vol. 10, No. 7, s. 891–901. ISSN 1751-2786.

KHARPAL, A. Instagram removes post after Russia watchdog orders. In: *CNBC* [online]. 2018-02-16 [cit. 2018-02-27]. Dostupné z: <https://www.cnbc.com/2018/02/16/instagram-removes-post-after-russia-watchdog-orders-navlany-deripaska-bribery-allegations.html>.

KIM, J. Problems in the Philosophy of Mind. In: HONDERICH, T. (ed.) *Oxford Companion to Philosophy*. Oxford: Oxford University Press, 1995, 1009 s. ISBN 978-0199264797.

- KMEC, J. – KOSAŘ, D. – KRATOCHVÍL, J. – BOBEK, M. *Evropská úmluva o lidských právech: komentář*. Praha: C.H. Beck, 2012, 1696 s. ISBN 978-80-7400-365-3.
- KNOBLOCH-WESTERWICK, S. – MENG, J. Looking the other way: Selective exposure to attitude-consistent and counterattitudinal political information. *Communication Research*. 2009, Vol. 36, s. 426–448. ISSN 0093-6502.
- KOČÍ, P. – ZLATKOVSKÝ, M. Žebříček českých neověřených článků: dezinformační texty mají nad pravdivými navrch. In: *iROZHLAS* [online]. 2016-11-24 [cit. 2018-03-01]. Dostupné z: <https://interaktivni.rozhlas.cz/dezinformace/>.
- KOFFEMAN, N. Legal Responses to Cross-Border Movement in Reproductive Matters Within the European Union: Paper for Workshop no. 7. Sexual and Reproductive Rights: Liberty, Dignity, and Equality of the IXth World Congress of the IACL. Oslo, 2014. In: *Leiden University Repository*. 2014 [cit. 2018-03-04]. Dostupné z: https://openaccess.leidenuniv.nl/bitstream/handle/1887/31559/Paper%20Koffeman_%20IACL%20Conference%202014_Workshop%207.pdf?sequence=1.
- Konference stran UNFCCC. *The Cancun Agreements: Outcome of the work of the Ad Hoc Working Group on Long-term Cooperative Action under the Convention*. Rozhodnutí č. 1/CP.16. (2010).
- KONHEIM, A. G. *Hashing in Computer Science*. John Wiley & Sons, 2010, 540 s. ISBN 978-0-470-34473-6.
- KOOPS, B. – HILDEBRANDT, M. – JAQUET-CHIFFELLE, D. Bridging the Accountability Gap: Rights for New Entities in the Information Society? *Minnesota Journal of Law, Science and Technology*. 2010, Vol. 11, No. 2. s. 497–561. ISSN 1552-9541.
- KOTTASOVÁ, Ivana. Is Germany's new hate speech law killing press freedom? In: *CNNMoney* [online]. 2018-01-04 [cit. 2018-03-30]. Dostupné z: <http://money.cnn.com/2018/01/04/media/twitter-satire-free-speech-germany/index.html>.
- KRAUSOVÁ, A. Status elektronické osoby v evropském právu v kontextu českého práva. *Právní rozhledy*. 2017, č. 20, s. 700–704. ISSN 1210-6410.
- KURZWEIL, R. *How to Create a Mind, The Secret of Human Thought Revealed*. Penguin Group, 2012, 352 s. ISBN 978-0670025299.
- KYSELA, J. Užitečné zastřelování na cíl. *Jurisprudence*. 2017, roč. 26, č. 4, s. 41–42. ISSN 1802-3843.
- L'OBS. Ce que contient le projet de loi contre les „fake news“. In: *L'OBS* [online]. 2018-03-08 [cit. 2018-03-30]. Dostupné z: <https://www.nouvelobs.com/politique/20180308.OBS3273/ce-que-contient-le-projet-de-loi-contre-les-fake-news.html>.
- LAMBERT, P. Computer-generated Works and Copyright: Selfies, Traps, Robots, AI and Machine Learning. *European Intellectual Property Review*. 2017, Vol. 39, No. 1, 12 s. ISSN 0142-0461.
- LAUDER, S. Éra dezinformací přinesla nečekanou renesanci novinářské profese. In: *Týdeník Respekt* [online]. 2017-03-19 [cit. 2018-03-01]. Dostupné z: <https://www.respekt.cz/special/2017/dezinformace/do-boje-proti-lzím>.
- LAVICKÝ, P. a kol. *Občanský zákoník I. Obecná část (§ 1–654). Komentář*. Praha: C. H. Beck, 2014, 2400 s.
- LECHER, C. – BRANDOM, R. Twitter sues US government over attempt to unmask anti-Trump account. In: *The Verge* [online]. 2017-04-06 [cit. 2018-02-25]. Dostupné z: <https://www.theverge.com/2017/4/6/15211092/twitter-trump-lawsuit-customs-alt-government>.

Listina základních práv EU, 2009.

LIŠKOVÁ, A. Jak vysvětlit cenu bitcoinu? Stačí jedna rovnice. In: *Roklen 24* [online]. 2017-11-19 [cit.2018-02-18]. Dostupné z: <https://roklen24.cz/a/pKBAW/jak-vysvetlit-cenu-bitcoinu-staci-jedna-rovnice>.

LUBER, S. Cognitive Science Artificial Intelligence: Simulating the Human Mind to Achieve Goals. In: *3rd International Conference on Computer Research and Development*. Shanghai, 2011, s. 207–210. Dostupné z: <https://pdfs.semanticscholar.org/6d35/8da06e735ee3f922380bfea6731f343a77a0.pdf>.

LYBECKER, K. – LOHSE, S. Global Challenges Report: Innovation and Diffusion of Green technologies: The Role of Intellectual Property and Other Enabling Factors. Zpráva pro Mezinárodní organizaci duševního vlastnictví. 2016, 44 s. Dostupné z: http://www.wipo.int/edocs/pubdocs/en/wipo_rep_gc_2015_1.pdf.

MACKINNON, R. – ZUCKERMAN, E. Don't Feed the Trolls. In: *SAGE Journals* [online]. 2012-11-30 [cit. 2018-05-15]. Dostupné z: <http://journals.sagepub.com/doi/full/10.1177/0306422012467413>.

Macron vows law against fake news. In: *EuObserver* [online]. 2018-01-04 [cit. 2018-03-01]. Dostupné z: <https://euobserver.com/justice/140450>.

MALTA: Gender Identity, Gender Expression and Sex Characteristics Act, 2015.

MARR, B. The Sharing Economy – What it is, Examples, And How Big Data, Platforms And Algorithms Fuel It. In: *Forbes* [online]. 2016-10-21 [cit. 2018-20-2]. Dostupné z: <https://www.forbes.com/sites/bernardmarr/2016/10/21/the-sharing-economy-what-it-is-examples-and-how-big-data-platforms-and-algorithms-fuel/#140620647c5a>.

MARTIN, R. – MUJLS, M. – WAGNER, U. *Carbon markets, carbon prices and innovation: Evidence from interviews with managers*. Studie prezentovaná na výročním setkání Americké asociace ekonomů. San Diego, 2013. Dostupné také z: <https://climatepolicyinitiative.org/wp-content/uploads/2011/12/Climate-Change-Investment-and-Carbon-Markets-and-Prices.pdf>.

MATOFSKA, B. What is the Sharing Economy? In: *The People Who Share* [online]. 2016-09-01 [cit. 2018-20-02]. Dostupné z: <http://www.thepeoplewhoshare.com/blog/what-is-the-sharing-economy/>.

MCAULEY, J. France weighs a law to rein in 'fake news,' raising fears for freedom of speech. In: *The Washington Post* [online]. 2018-01-10 [cit. 2018-03-01]. Dostupné z: https://www.washingtonpost.com/world/europe/france-weighs-a-law-to-rein-in-fake-news-raising-fears-for-freedom-of-speech/2018/01/10/78256962-f558-11e7-9af7-a50bc3300042_story.html?utm_term=.f06b1a66da19.

MCCARTHY, J. What is Artificial Intelligence? In: *Perma* [online]. 2007-11-12 [cit. 2018-02-28]. Dostupné z: <https://perma.cc/U3RT-Q7JK>.

MENSKI, W. Fuzzy Law and the Boundaries of Secularism. *Potchefstroom Electronic Law Journal*. 2010. Vol. 13, No. 3, 26 s. Dostupné z: https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=1752910. ISSN 1727-3781.

METZ, B. – DAVIDSON, O. – MARTENS, J. – VAN ROOIJEN, S. – VAN WIE MCGRORY, L (eds.). *Methodological and Technological Issues in Technology Transfer*. Cambridge: Cambridge University Press, 2000, 482 s. ISBN 9780521804943.

Mezinárodní pakt o občanských a politických právech, 1966.

MF. Sdělení MF a ČNB ze dne 1. prosince 2017 k přechodnému období podle zákona č. 370/2017 o platebním styku. In: *MFČR* [online]. 2017-12-01 [cit. 2018-02-18]. Dostupné z: https://www.mfcr.cz/assets/cs/media/Sdeleni_2017-12-01_Prechodne-obdobi-podle-zakona-c-370-2017-Sb-o-platebnim-styku.pdf.

Mindesturlabgesetz für Arbeitnehmer, 1963.

MOLEK, P. *Politická práva*. Praha: Wolters Kluwer, 2014, 616 s. ISBN 978-80-747-8502-3.

MPO. Iniciativa průmysl 4.0. In: *Ministerstvo průmyslu a obchodu* [online]. 2016 [cit. 2018-02-20]. Dostupné z: <https://www.mpo.cz/assets/dokumenty/53723/64358/658713/priloaha001.pdf>.

MPSV ČR. Program EU pro zaměstnanost a sociální inovace. In: *Ministerstvo práce a sociálních věcí* [online]. 2014-01-30 [cit. 2018-02-18]. Dostupné z: <https://www.mpsv.cz/cs/3452>.

MUKHERJEE, S. – BHATTACHARJEE, S. Technology Transfer and the Intellectual Property Issues Emerging from It – An Analysis from a Developing Country Perspective. *Journal of Intellectual Property Rights*. 2004, Vol. 9, No. 1, s. 260–274. ISSN 0971-7544.

MUSTASAARI, S. *Rethinking Recognition: Transnational Families and Belonging in Law*. Helsinki: Helsinki University dissertation thesis, 2017. Dostupné z: <https://helda.helsinki.fi/bitstream/handle/10138/225021/RETHINKI.pdf?sequence=1>. ISBN 978-951-51-3717-3.

Nález Ústavního soudu sp. zn. II. ÚS 2051/14 ze dne 3. 2. 2015 (N 23/76 SbNU 325).

Nález Ústavního soudu sp. zn. IV. ÚS 1511/13 ze dne 20. 5. 2014 (N 100/73 SbNU 621).

Nález Ústavního soudu sp. zn. PI. ÚS 24/10 ze dne 22. 3. 2011 (N 52/60 SbNU 625; 94/2011 Sb.).

NAQVI, Z. A contextualised historical account of changing judicial attitudes to polygamous marriage in the English courts. *International Journal of Law in Context*. 2017, Vol. 13, No. 3, s. 413–414. Dostupné z: <https://doi.org/10.1017/S1744552316000513>.

Nařízení Evropského parlamentu a Rady (EU) 2016/679 ze dne 27. dubna 2016 o ochraně fyzických osob v souvislosti se zpracováním osobních údajů a o volném pohybu těchto údajů a o zrušení směrnice 95/46/ES (obecná nařízení o ochraně osobních údajů).

NATIONAL RESEARCH COUNCIL. *Funding a Revolution: Government Support for Computing Research*. Washington, DC: The National Academies Press, 1999, 302 s. Publikace dostupná též online z: <https://doi.org/10.17226/6323>.

Návrh směrnice COM(2017) 797 ze dne 21. 12. 2017 o transparentních a předvídatelných pracovních podmínkách v Evropské unii. Dostupné z: <https://ec.europa.eu/transparency/regdoc/rep/1/2017/CS/COM-2017-797-F1-CS-MAIN-PART-1.PDF>.

Německý zákon ze 7. září 2017, Netzwerkdurchsetzungsgesetz.

NEWTON, C. More countries are using social media to crack down on dissent, study finds. In: *The Verge* [online]. 2017-11-14 [cit. 2018-02-01]. Dostupné z: <https://www.theverge.com/2017/11/14/16646192/freedom-on-the-net-2017-freedom-house-facebook-social-media>.

NICOLA, S. – MATUSSEK, K. Facebook Told to Stop Deleting German User's Immigrant Comment. In: *Bloomberg* [online]. 2018-04-12 [cit. 2018-05-21]. Dostupné z: <https://www.bloomberg.com/news/articles/2018-04-12/facebook-told-to-stop-deleting-german-user-s-immigrant-comment>.

NILSSON, N. J. Introduction to machine learning. An early draft of a proposed textbook. In: *CiteSeerX* [online]. 1996 [cit. 2018-02-28]. Dostupné z: <http://robotics.stanford.edu/people/nilsson/mlbook.html>.

NIMMO, B. Identifying disinformation: an ABC approach. In: *IES: The Institute for European Studies* [online]. 2016-02-01 [cit. 2018-02-24]. Dostupné z: <https://www.ies.be/node/3612>.

NOVÁK, O. Proč lidé věří falešným zprávám? Nechtějí vypadnout z kolektivu, tvrdí vědci. In: *Český rozhlas Plus* [online]. 2017-03-31 [cit. 2018-02-28]. Dostupné z: http://www.rozhlas.cz/plus/dnesniplus/_zprava/proc-lide-veri-falesnym-zpravam-nychtejivypadnout-z-kolektivu-tvrdi-vedci--1714096.

NUCCITELLI, D. 97% global warming consensus paper surpasses half million downloads. In: *The Guardian* [online]. 2016 [cit. 2017-12-1]. Dostupné z: <https://www.theguardian.com/environment/climate-consensus-97-per-cent/2016/jun/23/97-global-warming-consensus-paper-surpasses-half-a-million-downloads>.

ONDŘEJ, J. *Mezinárodní právo veřejné, soukromé, obchodní*. 3. rozšířené vydání. Praha: Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk, 2009, 491 s. ISBN: 9788073803483.

OXFORD DICTIONARIES. Dostupné z: <https://en.oxforddictionaries.com>.

PAPOUŠKOVÁ, Z. Vybrané právní aspekty virtuální měny bitcoin. *Daně a finance*. 2017, roč. 25, č. 3, s. 18. ISSN 1801-6006.

PARK, K. Facebook Used Takedown and It Was Super Effective; Finding a Framework for Protecting User Rights of Expression on Social Networking Sites. *New York University Annual Survey of American Law*, 2013, Vol. 68, No. 4. ISSN 0066-4413.

Pařížská dohoda, 2015.

PICHRT, J. – BOHÁČ, R. – MORÁVEK, J. (eds). *Sdílená ekonomika – sdílený právní problém?* Praha: Wolters Kluwer ČR, 2017, 336 s. ISBN 978-80-7552-874-2.

PLUCINSKA, J. Macron proposes new law against fake news. In: *POLITICO* [online]. 2018-03-01 [cit. 2018-03-01]. Dostupné z: <https://www.politico.eu/article/macron-proposes-new-law-against-fake-news/>.

POTMĚŠIL, J. *Šaría – úvod do islámského práva*. Brno: Grada Publishing, 2012, 224 s. ISBN: 9788024780627.

POTTHAST, M. et al. A Stylometric Inquiry into Hyperpartisan and Fake News. 2017. 10 s. Dostupné z: <http://arxiv.org/abs/1702.05638>.

PWC. PwC Press Room: Europe's Five Key Sharing Economy Sectors Could Deliver €570 Billion By 2025. In: *PwC Press Room* [online]. 2016-06-27 [cit. 2018-2-28]. Dostupné z: <http://press.pwc.com/News-releases/europe-s-five-key-sharing-economy-sectors-could-deliver--570-billion-by-2025/s/45858e-92-e1a7-4466-a011-a7f6b9bb488f>.

RADA EU. EU Guidelines on the promotion and protection of freedom of religion or belief. Výsledek setkání Rady pro zahraniční otázky. 2013, 18 s. Dostupné z: <https://eeas.europa.eu/sites/eeas/files/137585.pdf>.

Rámcová úmluva o změně klimatu, 1992.

RANKIN, J. EU anti-propaganda unit gets €1m a year to counter Russian fake news. In: *The Guardian* [online]. 2017-11-25 [cit. 2018-03-01]. Dostupné z: <http://www.theguardian.com/world/2017/nov/25/eu-anti-propaganda-unit-gets-1m-a-year-to-counter-russian-fake-news>.

RIBEIRO, J. Facebook is working with fact-checkers to weed out fake news. In: *PCWorld* [online]. 2016-11-20 [cit. 2018-03-01]. Dostupné z: <https://www.pcworld.com/article/3143425/internet/facebook-working-with-fact-checkers-to-weed-out-fake-news.html>.

RIES, T. E. et al. Media now least trusted institution. 2018 Edelman Trust Barometer Global report. 2018, 17 s. Dostupné z: <https://cms.edelman.com/sites/default/files/2018-01/2018%20Edelman%20Trust%20Barometer%20Global%20Report.pdf>.

Rozhodnutí Evropského výboru pro sociální práva ve věci *Transgender Europe and ILGA-Europe vs. the Czech Republic*, publikováno dne 1. 10. 2018, stížnost č. 117/2015. Dostupné z: <https://tgeu.org/wp-content/uploads/2018/10/cc-117-2015-report-en.pdf>.

Rozhodnutí Nejvyššího soudu USA ze dne 17. 3. 1884, sp. zn. 111 U.S. 53 (1884).

Rozhodnutí Nejvyššího soudu USA ze dne 27. 3. 1991, sp. zn. 499 U.S. 340.

Rozhodnutí odvolacího pracovněprávního tribunálu v Londýně ze dne 10. 11. 2017 ve věci *Aslam, Farrar a ostatní v. Uber B. V., Uber London Ltd. a Uber Britannia Ltd.*, sp. zn. UKEAT/005617/DA.

Rozhodnutí okresního soudu v Kalifornii ve věci *Cotter et al. v. Lyft, Inc., et. al*, sp. zn. C13-4065 VC.

Rozhodnutí okresního soudu v Kalifornii ve věci *O'Connor et al. v. Uber Technologies, Inc., et. al*, sp. zn. C13-3826 EMC.

Rozhodnutí pracovněprávního tribunálu v Londýně ze dne 28. 10. 2016 ve věci *Aslam, Farrar a ostatní v. Uber B. V., Uber London Ltd. a Uber Britannia Ltd.*, sp. zn. 2202550/2015.

Rozhodnutí Tribunal de Grande Instance de Paris ve věci *LICRA et UEJF v. Yahoo! Inc.* ze dne 20. 11. 2000, 00/05308.

Rozhodnutí Zemského soudu ve Frankfurtu nad Mohanem ze dne 18. 3. 2015, sp. zn. 3-08-O 136/14.

Rozsudek ESLP ve věci *Cossey vs. Spojené království* ze dne 22. 4. 1997, č. 10843/84.

Rozsudek ESLP ve věci *Garçon a Nicot vs. Francie* ze dne 6. 4. 2017, stížnost č. 9885/12, 5247/13 a 52596/13.

Rozsudek ESLP ve věci *Christine Goodwin vs. Spojené království /GC/* ze dne 11. 7. 2002, stížnost č. 28957/95.

Rozsudek ESLP ve věci *Rees vs. Spojené království* ze dne 17. 10. 1986, stížnost č. 9532/81.

Rozsudek ESLP ve věci *Van Kück vs. Spolková republika Německo* ze dne 12. 6. 2003, stížnost č. stížnost č. 35968/97.

Rozsudek ESLP ve věci *Y. Y. proti Turecku* ze dne 10. 3. 2015, stížnost č. 14793/08.

Rozsudek Evropského soudu pro lidská práva ze dne 10. 1. 2013 ve věci *Ashby Donald a ostatní proti Francii*, stížnost č. 36769/08.

Rozsudek Evropského soudu pro lidská práva ze dne 10. 3. 2009 ve věci *Times Newspaper Ltd. proti Spojenému Království*, stížnosti č. 3002/03 a 23676/03.

Rozsudek Evropského soudu pro lidská práva ze dne 18. 3. 2013 ve věci *Yıldırım proti Turecku*, stížnost č. 3111/10.

Rozsudek Evropského soudu pro lidská práva ze dne 2. 12. 2008 ve věci *K. U. proti Finsku*, stížnost č. 2872/02.

Rozsudek Evropského soudu pro lidská práva ze dne 23. 4. 1992 ve věci *Castells proti Španělsku*, stížnost č. 11798/85.

Rozsudek Evropského soudu pro lidská práva ze dne 29. 11. 1991 ve věci *Observer a Guardian proti Spojenému Království*, stížnost č. 13585/88.

Rozsudek Evropského soudu pro lidská práva ze dne 5. 5. 2011 ve věci *Editorial Board of Pravoye Delo a Shtekel proti Ukrajině*, stížnost č. 33014/05.

Rozsudek Evropského soudu pro lidská práva ze dne 5. 5. 2011 ve věci *Pravoye Delo a Shtekel proti Ukrajině*, stížnost č. 33014/05.

Rozsudek Evropského soudu pro lidská práva ze dne 8. 11. 2016 ve věci *Magyar Helsinki Bizottság proti Maďarsku*, stížnost č. 18030/11.

Rozsudek Evropského soudu pro lidská práva ze dne 8. 7. 1986 ve věci *Lingens proti Rakousku*, stížnost č. 9815/82.

Rozsudek Nejvyššího správního soudu v Rakousku ze dne 27. 2. 2009. Sp. zn. 2008/17/0054.

Rozsudek Nejvyššího správního soudu ve Švédsku ze dne 19. 12. 2012. Sp. zn. 1968-12.

Rozsudek Nejvyššího správního soudu ze dne 13. 2. 2014, č. j. 6 Ads 46/2013-35.

Rozsudek Nejvyššího správního soudu ze dne 27. 4. 2012, č. j. 4 Ads 177/2011-120.

Rozsudek Nejvyššího správního soudu ze dne 30. 5. 2019, č. j. 3 Azs 176/2018-46.

Rozsudek Soudního dvora Evropské unie ze dne 20. 12. 2017 ve věci *Asociación Profesional Elite Taxi v Uber Systems Spain SL*, C-434/15, EU:C:2017:981.

Rozsudek Ústavního soudu v Německu ze dne 11. 1. 2011. Sp. zn. 1 BvR 3295/07.

Rozsudek ze dne 1. prosince 2011, Painer, C-145/10, EU:C:2011:798.

Rozsudek ze dne 4. října 2011, Football Association Premier League a další, C-403/08, EU:C:2011:631.

Rozsudek Zemského soudu v Berlíně ze dne 16. 1. 2018 proti společnost Facebook Ireland, dostupný z: https://www.vzbv.de/sites/default/files/downloads/2018/02/12/facebook_jg_berlin.pdf.

RSF. Russian bill is copy-and-paste of Germany's hate speech law. In: *Reporters without borders* [online]. 2017-07-19 [cit. 2018-03-01]. Dostupné z: <https://rsf.org/en/news/russian-bill-copy-and-paste-germanys-hate-speech-law>.

RUBIN, V. L. – CHEN, Y. – CONROY, N. J. Deception detection for news: Three types of fakes. *Proceedings of the Association for Information Science and Technology*. 2015, Vol. 52, No. 1, s. 1–4. ISSN 2373-9231.

RUSSELL, S. – NORVIG, P. *Artificial Intelligence: A Modern Approach*. 3rd Edition. Upper Saddle River, New Jersey: Prentice Hall, 2009, 1152 s. ISBN 978-9332543515.

ŘEDITELSTVÍ PRO VNITŘNÍ POLITIKY EU. The Social Protection of Workers in the Platform Economy. In: *Evropský parlament* [online]. 2017-12-07 [cit. 2018-02-18], s. 67 an. Dostupné z: [http://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2017/614184/IPOL_STU\(2017\)614184_EN.pdf](http://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2017/614184/IPOL_STU(2017)614184_EN.pdf).

ŘEŽÁBEK, K. *Asistovaná reprodukce*. 2. aktualizované a doplněné vydání. Praha: Maxdorf, 2014, 144 s. ISBN 978-80-7345-396-1.

SAMPATHKUMAR, M. Facebook bans woman who shared article on breastfeeding. In: *The Independent* [online]. 2017-10-06 [cit. 2018-02-28]. Dostupné z: <http://www.independent.co.uk/news/world/australia/sia/facebook-breastfeeding-ban-woman-shared-article-a7985111.html>.

SAMUELSON, P. Allocating Ownership Rights in Computer-Generated Works. *University of Pittsburgh Law Review*. 1985, Vol. 47, No. 1, s. 1185–1228. ISSN 1942-8405.

SANGSUVAN, K. Balancing Freedom of Speech on the Internet Under International Law. *North Carolina Journal of International Law*. 2014, Vol. 39, No. 3, s. 738–739.

SARNOFF, J. a kol. *Research Handbook on Intellectual Property and Climate Change*. Chicago: Elgar Publishing, 2016, 568 s. ISBN 978-1-78811-852-1.

Sdělení Komise Evropskému parlamentu, Radě, Evropskému hospodářskému a sociálnímu výboru a výboru regionů COM(2017) 250 final ze dne 26. 4. 2017. Vytvoření evropského pilíře sociálních práv. 2017. Dostupné z: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/CS/ALL/?uri=COM%3A2017%3A0250%3AFIN>.

SEONWOO, M. – BYUNGHAN, L. – SUNGROH, Y. Deep learning in bioinformatics. *Briefings in Bioinformatics*. 2017, Vol. 18, No. 5, s. 851–869. ISSN 1467-5463.

SHAH, P. – FOLETS, M. C. – ROHE, M. *Family, Religion and Law: Cultural Encounters in Europe*. Farnham: Ashgate Publishing Company, 2014, 241 s. ISBN 9781317136477.

SHIELD, A. D. When pro-Gay means anti-Muslim. In: *Murmur* [online]. 2017-03-21 [cit. 2018-04-20]. Dostupné z: <http://murmur.dk/when-pro-gay-means-anti-muslim/>.

SHIRKY, C. The Political Power of Social Media: Technology, the Public Sphere, and Political Change. *Foreign Affairs*. 2011, roč. 90, č. 1, s. 28–41. ISSN 0015-7120.

SCHERER M. U. Regulating Artificial Intelligence Systems: Risks, Challenges, Competencies, And Strategies. *Harvard Journal of Law & Technology*. 2016, Vol. 29, No. 2. s. 353–400. ISSN 0897-3393.

SCHMIDT, T. S. – SCHNEIDER, M. – ROGGE, K. – SCHUETZ, M. J. A. – HOFFMANN, V. H. The effects of climate policies on the rate and direction of innovation: A survey of the EU ETS and the electricity sector. *Environmental Innovation and Societal Transitions*. 2012, Vol. 2, s. 23–46. ISSN 2210-4224.

SCHWEIGT, J. Teorie měnového práva a „elektronická hotovost.“ *Daně a finance*. 2017, roč. 25, č. 3. ISSN 1801-6006.

SILVERMAN, C. Facebook Exec Says Technical Updates Are More Effective Than Fact Checkers To Fight Fake News. In: *BuzzFeed* [online]. 2017-05-19 [cit. 2018-03-01]. Dostupné z: <https://www.buzzfeed.com/craigsilverman/facebook-exec-says-technical-updates-more-effective-than>.

SILVERMAN, C. This Analysis Shows How Viral Fake Election News Stories Outperformed Real News On Facebook. In: *BuzzFeed* [online]. 2016-11-16 [cit. 2018-03-01]. Dostupné z: <https://www.buzzfeed.com/craigsilverman/viral-fake-election-news-outperformed-real-news-on-facebook>.

Směrnice Evropského Parlamentu a Rady 2000/31/ES ze dne 8. června 2000 o některých právních aspektech služeb informační společnosti, zejména elektronického obchodu, na vnitřním trhu (směrnice o elektronickém obchodu).

Směrnice Evropského parlamentu a Rady 2008/104/ES ze dne 19. listopadu 2008 o agenturním zaměstnávání.

Směrnice Evropského parlamentu a Rady 98/34/ES ze dne 22. 6. 1998 o postupu při poskytování informací v oblasti technických norem a předpisů.

SMITH, J. R. IBM Research Takes Watson to Hollywood with the First „Cognitive Movie Trailer“. In: *IBM* [online]. 2016-08-31 [cit. 2018-02-28]. Dostupné z: <https://www.ibm.com/blogs/think/2016/08/cognitive-movie-trailer/>.

SMITH, R. – LEBERSTEIN, S. Rights on Demand: Ensuring Workplace Standards and Worker Security in the On-Demand Economy. Report for National Employment Law Project. 2015. Dostupné z: <http://www.nelp.org/content/uploads/Rights-On-Demand-Report.pdf>.

Souhrn posouzení dopadů – Průvodní dokument k návrhu směrnice Evropského parlamentu a Rady o transparentních a předvídatelných pracovních podmínkách v Evropské unii SWD(2017) 479 final ze dne 21. 12. 2017. Evropská komise. 2017. Dostupné z: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/CS/TXT/?uri=CELEX%3A52017SC0479>.

SPD. Program strany SPD. In: *SPD* [online]. [cit. 2018-04-20]. Dostupný z: <http://www.spd.cz/program>.

STÁLÉ ZASTOUPENÍ ČR PŘI EU. Volný tok dat jako pátá svoboda EU. In: *MZV* [online]. 2017-03-30 [cit. 2018-02-17]. Dostupné z: https://www.mzv.cz/representation_brussels/cz/akce_staleho_zastoupeni/volny_tok_dat_jako_pata_svoboda_eu.html.

Stanovisko Evropského hospodářského a sociálního výboru Sdělení Komise Evropskému parlamentu, Radě, Evropskému hospodářskému a sociálnímu výboru a Výboru regionů – Evropský program pro ekonomiku sdílení COM (2016), 356 final, ze dne 15. 12. 2016.

STOREY, T. – TURNER, CH. *Unlocking EU Law*. 2nd edition. London: Hodder Education – Hachette UK, 2008, 624 s. ISBN 9780340971185.

STRYKER, S. *Transgender history*. Berkeley, CA: Distributed by Publishers Group West, 2008. ISBN-13:978-1-58005-224-5.

SUBRAMANIAN, S. The Danish Politician Who Makes Corporate America Tremble. In: *Bloomberg* [online]. 2017-05-10 [cit. 2018-03-01]. Dostupné z: <https://www.bloomberg.com/news/features/2017-05-10/the-eurocrat-who-makes-corporate-america-tremble>.

SULLIVAN, W. F. – HURD, S. – MAHMOOD, S. – DANCHIN, P. G. *Politics of Religious Freedom*. Chicago: Chicago University Press, 2015, 344 s. ISBN 9780226248509.

SUNDARARAJAN, A. *The Sharing Economy: The End of Employment and the Rise of Crowd-Based Capitalism*. Cambridge: MIT Press, 2016, 256 s. ISBN 9780262034579.

SVĚTOVÁ OBCHODNÍ ORGANIZACE. TRIPS: Issues: Technology Transfer. In: *WTO* [online]. [cit. 2018-02-01]. Dostupné z: https://www.wto.org/english/tratop_e/trips_e/techtransfer_e.htm.

ŠVÉDSKÝ ÚŘAD OSN. Stärk arbetet mot barnäktenskap. In: *FN-förbundet* [online]. 2017-08-13 [cit. 2018-04-20]. Dostupné z: <https://fn.se/aktuellt/debattartiklar/stark-arbetet-mot-barnakenskap/>.

TECH LAW JOURNAL. 9th Circuit Reverses in Yahoo v. LICRA. *Tech Law Journal* [online]. 2004 [2018-05-13]. Dostupné z: <http://www.techlawjournal.com/topstories/2004/20040823.asp>.

TELEC, I. – TŮMA, P. *Autorský zákon: komentář*. Praha: C. H. Beck, 2007. Velké komentáře, 974 s. ISBN 978-80-7179-608-4.

TELEC, I. *Pojmové znaky duševního vlastnictví*. Praha: C. H. Beck, 2007. 168 s. ISBN 978-80-7400-425-4.

TGEU. France adopts 1st gender recognition law – trans people continue being judged. In: *TGEU* [online]. 2016-10-13 [cit. 2018-06-02]. Dostupné z: <https://tgeu.org/france-adopts-1st-gender-recognition-law-trans-people-continue-being-judged/>.

TGEU. Identidad de genero Ley 26.743, 2012. (Genderová identita). Dostupné z: https://www.tgeu.org/sites/default/files/ley_26743.pdf.

TGEU. L 182 Motion to amend the Act on the (Danish) Civil Registration systém, 2014 (Návrh na změnu zákona o civilním systému registrace) [online]. [cit. 2018-06-02]. Dostupné z: <https://tgeu.org/danish-trans-law-amendments-2014-l-182-motion-to-amend-the-act-on-the-danish-civil-registration-system/>.

TGEU. New legal gender recognition legislation approved by Belgium!, In: *TGEU* [online] 2017-05-24 [cit. 2018-06-02]. Dostupné z: <https://www.ilga-europe.org/resources/news/latest-news/new-legal-gender-recognition-belgium>.

TGEU. Recommendation of the Ministry of Health and Care Services March 18th 2016, approved by the Norwegian Council of State on the same day [online]. [cit. 2018-06-02]. Dostupné z: <https://tgeu.org/wp-content/uploads/2016/07/Prop74LEng.pdf>.

TGEU. Trans Rights Europe Map & Index 2017. In *TGEU* [online]. [cit. 2018-06-02]. Dostupné z: <https://tgeu.org/trans-rights-map-2017/>.

THE GUARDIAN. Monkey Selfie: Warring Parties Reach Settlement over Court Case. In: *The Guardian* [online]. 2017-09-12 [cit. 2018-02-28]. Dostupné z: <https://www.theguardian.com/world/2017/sep/12/monkey-selfie-warring-parties-reach-settlement-over-court-case>.

THE LOCAL. German parliament passes law ending child marriage. In: *The Local* [online]. 2017-06-02 [cit. 2019-03-15]. Dostupné z: <https://www.thelocal.de/20170602/german-parliament-passes-law-ending-child-marriage>.

Tisková zpráva generálního advokáta 50/17 ze dne 11. 5. 2017, EU:C:2017:364.

Transgender Europe and ILGA-Europe v. Czech Republic, Response from the Complainant organisations to the Government's submissions, Complaint No. 117/2015 [online]. 4. 4. 2016 [cit. 2018-06-02]. Dostupné z: <https://rm.coe.int/1680651112>.

TŘETÍ KONFERENCE STRAN UNFCCC. *The Bali Roadmap*. Rozhodnutí č. 4/CP.13 (2007).

TUDJMAN, M. – MIKELIC, N. Information Science: Science about Information Misinformation and Disinformation. In: *Informing Science Institute*. [online]. 2003-06-01 [cit. 2018-03-01]. Dostupné z: <https://www.informingscience.org/Publications/2728>.

TURING, A. Computing Machinery and Intelligence. *Mind*. 1950, Vol. 59, No. 263, s. 433–460. ISSN 0026-4423.

TUULONEN, H. Child marriages in Finland – an investigation that hit a dead end. In: *MIJ* [online]. Gothenburg University, 2017. Dostupné z: http://mij.jmg.gu.se/wp-content/uploads/2017/01/JU2600_assignment3_essay_HannaTuulonen.pdf.

TÝDEN.CZ. Reakce na Českou televizi. Účelově zkresluje informace, tvrdí TV Barrandov. In: *Týden* [online]. 2018-03-02 [cit. 2018-03-12]. Dostupné z: https://www.tyden.cz/rubriky/media/televize-a-radia/reakce-na-ceskou-televizi-ucelove-zkresluje-informace-tvrdi-tv-barrandov_469923.html.

U.S. Copyright Act of 1976.

Uber Driver Addendum To Services Agreement, 2015.

Úmluva o právech dítěte, 1989.

UN HUMAN RIGHTS COUNCIL. Report of the Special Rapporteur on the right of everyone to the enjoyment of the highest attainable standard of physical and mental health. Addendum: Mission to Tajikistan (24-31 May 2012) A/HRC/23/41/Add.2 [online]. 2013-05-02 [cit. 2018-06-02]. Dostupné z: <http://www.refworld.org/docid/51a7406f4.html>.

UN HUMAN RIGHTS COUNCIL. Report of the Special Rapporteur on torture and other cruel, inhuman or degrading treatment or punishment, A/HRC/22/53 [online]. 1. 2. 2013, [cit. 2018-06-02]. Dostupné z: <http://www.refworld.org/docid/51136ae62.html>.

Unfallversicherung: Uber, Airbnb & Co sollen Sozialabgaben zahlen. In: *DGB* [online]. 2018-01-04 [cit. 2018-20-2]. Dostupné z: <http://www.dgb.de/themen/++co++7bf86424-f11e-11e7-83ab-52540088cada>.

ÚPV. Vynálezy/Patenty. In: ÚPV [online]. 2017-05-22 [cit. 2018-02-01]. Dostupné z: <https://www.upv.cz/cs/prumyslova-prava/vynalez-y-patenty.html>.

ÚŘAD VYSOKÉHO KOMISAŘE OSN PRO UPRCHLÍKY. Závěry č. 1 (XXVI) (Establishment of the Subcommittee and General, ExCom, UNHCR, 26th Session, 1975, para. (f)); Závěry č. 7 (XXVIII) (Expulsion, ExCom, UNHCR, 28th Session, 1977, para. (a)); Závěry č. 24 (XXXII) (Family Reunification, ExCom, UNHCR, 32nd Session, 1981, para. 1).

Usnesení Krajského soudu v Brně ze dne 7. 4. 2017, č. j. 18 Nc 9/2017-46.

Usnesení Nejvyššího soudu ze dne 9. 3. 2016, sp. zn. 30 Cdo 4524/2015.

Usnesení Nejvyššího soudu ze dne 9. 3. 2016, sp. zn. 30 Cdo 4524/2015.

Usnesení Ústavního soudu III. ÚS 3376/16 ze dne 15. listopadu 2016.

VODRÁŽKA, M. Tvorba peněz a nové digitální technologie. *Bankovníctví*. 2017, roč. 52, č. 3, s. 38-39. ISSN 1212-4273.

VÝBOR PRO PRÁVNÍ ZÁLEŽITOSTI. Zpráva obsahující doporučení Komisi o občansko-právních pravidlech pro robotiku. In: *Evropský parlament* [online]. 2016-05-31 [cit. 2018-02-28]. Dostupné z: <http://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?pubRef=//EP//NONSGML%2BCOMPARL%2BPE-582.443%2B01%2BDOC%2BPDF%2BV0/EN>

VÝBORNÝ, Š. *Nenávistný internet versus právo*. Vyd. 1. Praha: Wolters, 2013, 164 s. ISBN 978-80-7357-766-7.

WANG, Y. – CHEN, P. – PEDRYCZ, W. – WANG, G. – BACIU, G. – YAO, Y. Perspectives on Cognitive Computing and Applications. In: WANG, Y. (ed.). *Breakthroughs in Software Science and Computational Intelligence*. IGI Global, 2012, 444 s. ISBN 9781466602649.

WELLER, C. A Robot that Once Said It Would 'Destroy Humans' Just Became the First Robot Citizen. In: *Business Insider* [online]. 2017-10-26 [cit. 2018-02-28]. Dostupné z: <http://www.businessinsider.com/sophia-robot-citizenship-in-saudi-arabia-the-first-of-its-kind-2017-10>.

WHELANOVÁ M. Vybrané problémy spojené s implementací práva Evropské unie. *Správní právo*. 2012, roč. XLV, č. 2012, s. LXVI-LXXV. ISSN 0139-6005.

WINGFIELD, N. – ISAAC, M. – BENNER, K. Google and Facebook Take Aim at Fake News Sites. In: *The New York Times* [online]. 2016-11-14 [cit. 2018-03-01]. Dostupné z: <https://www.nytimes.com/2016/11/15/technology/google-will-ban-websites-that-host-fake-news-from-using-its-ad-service.html>.

WINSTON, R. *Making babies: a personal view of IVF*. London: BBC Books, 1996, 224 s. ISBN 9780563387213.

WIPO. *Worldwide Symposium on the Intellectual Property Aspects of Artificial Intelligence*. Stanford University, 1991, 317 s. ISBN 92-805-0367-7. Dostupné též z: ftp://ftp.wipo.int/pub/library/ebooks/wipopublications/wipo_pub_698e.pdf.

WOODCOCK, R. EU's Antitrust 'War' on Google and Facebook Uses Abandoned American Playbook. In: *MediaShift* [online]. [cit. 2018-03-01]. Dostupné z: <http://mediashift.org/2017/08/eus-antitrust-war-google-facebook-uses-abandoned-american-playbook/>.

WORLD HEALTH ORGANIZATION. Eliminating forced, coercive and otherwise involuntary sterilization: An interagency statement, HCHR, UN Women, UNAIDS, UNDP, UNFPA, UNICEF and WHO [online]. 2014-05-01 [cit. 2018-06-02]. Dostupné z: http://www.who.int/reproductivehealth/publications/gender_rights/eliminating-forced-sterilization/en/.

Zákon č. 111/1994 Sb., o silniční dopravě.

Zákon č. 115/2006 Sb., o registrovaném partnerství.

Zákon č. 121/2000 Sb., o právu autorském, o právech souvisejících s právem autorským a o změně některých zákonů (autorský zákon), ve znění pozdějších předpisů.

Zákon č. 185/2015 Z. z., autorský zákon, ve znění pozdějších předpisů.

Zákon č. 262/2006 Sb., zákoník práce.

Zákon č. 34904, ze dne 6. 10. 2015, o zákazu nucených manželství (De Wet Tegengaan Huwelijksdwang).

Zákon č. 373/2011 Sb., o specifických zdravotních službách.

Zákon č. 480/2004 Sb., ze dne 29. července 2004 o některých službách informační společnosti a o změně některých zákonů (zákon o některých službách informační společnosti).

Zákon č. 480/2004 Sb., ze dne 29. července 2004 o některých službách informační společnosti a o změně některých zákonů (zákon o některých službách informační společnosti).

Zákon č. 480/2004 Sb., ze dne 29. července 2004 o některých službách informační společnosti a o změně některých zákonů (zákon o některých službách informační společnosti).

Zákon č. 89/2012 Sb., občanský zákoník, ve znění pozdějších předpisů.

Zákon č. 89/2012 Sb., občanský zákoník, ve znění pozdějších předpisů.

Zákon č. 89/2012 Sb., občanský zákoník.

Zákon č. 89/2012 Sb., občanský zákoník.

ZEGERS-HOCHSCHILD, F. – ADAMSON, G.D. – DE MOUZON, J. – ISHIHARA, O. – MANSOUR, R. – NYGREN, K. – SULLIVAN, E. – VANDERPOEL, S. International Committee for Monitoring Assisted Reproductive Technology (ICMART) and the World Health Organization (WHO) revised glossary of ART terminology, 2009. In: *Fertility and Sterility* [online]. [cit. 2018-02-22]. 2009, 92(5), 1520-1524. ISSN 00150282. Dostupné z: http://www.who.int/reproductivehealth/publications/infertility/art_terminology2.pdf?ua=1.

ZLATKOVSKÝ, M. Radioaktivní mrak, arabština na úřadech i CIA útočí v Sýrii. Sestavili jsme nový žebříček falešných zpráv. In: *iROZHLAS* [online]. 2017-05-23 [cit. 2018-03-01]. Dostupné z: https://www.irozhlas.cz/zpravy-domov/nasli-jsme-nejsdilenejsi-falesne-zpravy-uplynuleho-pulroku_1705240600_zlo.

Summary

The book *Dynamics of the 21st Century: Can Law Keep up with Society and Science?* follows a colloquium of the same title organized within the Academy of Sciences of the Czech Republic by Hana Müllerová and Zuzana Vrbová in December 2017. Just as the colloquium, the publication is dedicated to the presentation of research of young legal scientists who envisage that law sometimes lags behind when it comes to overall evolution of our society. It offers a fresh and sophisticated overview of modern societal and legal topics, in which young lawyers are, naturally, quite interested.

Human society faces new unprecedented challenges at every stage of its development. With the growing importance of the rule of law, law is required to adequately address these issues. Typically, it responds to the changes *ex post* – a new trend occurs, the need to regulate the issue arises and legislative bodies respond to such change by creating legislation. However, in the legal environment of the Czech Republic, this reaction is very often delayed and it frequently fails to address the issue properly (i.e. after due consideration of the recent sociological development, new technology or scientific research). One of our authors, Matěj Tkadlec, for instance, comments on such inappropriate response of a Czech legislator concerning the issue of the company Uber and its operation in our country. It is the case of the legal regulation of new economy platforms that comes in place too late, and when it does, it is often designed inappropriately.

However, as research of other authors of this publication shows, law nowadays not only responds to a situation that has already occurred, but it frequently becomes a creator of social positions and challenges. Therefore, it influences the society not only *ex post*, but also *ex ante*, and, at the same time, it defines the state's position regarding a specific agenda. As an example of this, we might mention the sterilization rule discussed in the chapter by Tereza Bártová. The requirement to undergo sterilization in order to change one's gender officially has been introduced to our legal system without an explanatory memorandum. In some other European democracies, this rule does not exist. This way, the state defines *de facto* the society's approach to the issue which is rather conservative in this case. Thus, it can be argued that in today's society, law often shifts its role as an institute responding to the needs of society to the one which creates new trends and social situations. Generally, its role in modern world is growing.

The description above presents two elements of law's influence on the society, forming a line followed throughout the entire publication. It aims to discover different dimensions of the relationship between law on one hand and society on the other hand, specifically its elements such as technology, medicine and the environment, but also labour, family, sexuality and relationships. The authors of the chapters are students or graduates of the law faculties of Masaryk University and Charles University and the leading premise was to give these lawyers the opportunity to discuss issues that are contemporary and relatively unexplored.

The publication covers a spectrum of non-traditional topics and, by focusing on flaws of our legal system, it could act as a recommendation for the legislators of what to focus on.

Conceptually, the book is divided into three thematic blocks: *New Concepts of Work and Economics*, *Minority Rights Reborn* and *Tech: A Game Changer*.

The first major block covers topics related to changes in economy, the emergence of sharing economy and the related modifications of labour and social security systems. The obsolete concepts in the legal framework for some entrepreneurial activities are criticized by the above mentioned **Matěj Tkadlec** in his chapter entitled *The Influence of Sharing Economy on the Labour Market: New Hope or a Phantom Menace?* which deals with problematic approach towards litigation concerning the phenomenon of sharing economy as well, trying to find clear borders of its definition at the same time.

The chapter by **Linda Dařilková** is dedicated to the topic of shared economy too, this time from a social security point of view. Her chapter *Social Protection of Workers in Sharing Economy at the European Union Level* discovers the position of employees in non-traditional employments. Those are often found in a situation in which they enjoy only a limited scope of social security rights, compared to the extent of rights that are provided to workers in traditional labour law relationships.

The current challenges of economic transactions are the main topic of the chapter entitled *Law and Economic Realities on the Financial Market: Semper Post Festum?* by **Sandra Brožová**. Sandra offers a sophisticated insight into new trends in financial services and markets to which law responds considerably late. The chapter gives recommendations on how to limit the negative consequences of the laws' failure to keep up with the progress of the sector.

The second block focuses on the transformation of our society from the family, multiculturalism and sexuality point of view. It suggests that national, religious, gender or sexuality minorities are growing, which changes our perception of the world. **Nicole Štýbnarová** links the issues of Muslim marriages in Europe and recognition of homosexual couples in an interesting manner. She finds causalities in the issue of incorporation of the legal status of relevant groups. Her chapter is entitled *Commonalities in the Development in Recognition of Traditional Muslim Marriages and Recognition of Same-Sex Couples Relationships in the Context of the European Migration Crisis*.

Tereza Bártová has experience with working at the European Court of Human Rights and therefore, she refers to its decision-making practice in her chapter *Gender Identity of Transgender Persons versus Surgical Intervention and Sterilization in the Light of International Standards and Case Law of the European Court of Human Rights*. She criticizes Czech legislature for disrespecting the views of international courts regarding the topic of sterilization.

The last chapter of the block is by the co-authors **Nikol Roubíčková** and **Jan Brojáč**. Their contribution entitled *Assisted Reproduction and its Impact on Contemporary Family* is suitably introduced by a reference to the successful dystopic series *Handmaid's Tale* and Aldous Huxley's *Brave New World* and describes how the rapid development of medicine in the area of human reproduction influences traditional family patterns and legal response to the arisen issues.

The word "tech" has recently started to be used also in the Czech language to describe the concept of new technologies and technology specialists. Because of the novelty of this term in the language, it was included in the title of the last block of the publication which addresses challenges related to new technologies and social networks. **Jan Zibner** and **Dominika Galajdová** present their research on copyright and artificial intelligence. Their article *Artificial Intelligence as an Author: Utopia or Reality?* comments on the capacity of artificial intelligence to create artworks and on how intellectual property law responds to these relatively new situations.

Zuzana Vrbová also writes about intellectual property aspects of technology. However, her research focuses on environmentally friendly technologies and the chapter links intellectual property law to climate change law and evaluates how technology can help the issue of our changing climate. Her chapter is entitled *Climate Change as a Challenge for New Technologies* and it highlights the importance of diffusion of the technologies needed.

The last two articles of the technological block are focused on the issues of the Internet and social networking. **Tereza Novotná**, who is a student of law and statistics, examines how *Europe Fights Back Against Disinformation* which resonates with the very topical issue of spreading fake news and disinformation. She summarizes how countries combat this phenomenon and what the possible outcomes are – such as violation of the right to freedom of expression.

The last chapter deals with the topic of social networks. **Monika Hanych** and **Jaroslav Benák** are engaged in the area of human rights protection and they bring attention to the issue of political speech on the Internet. The article *Limits of Restrictions Imposed on Political Speech on Social Networking Sites* discusses, among others, the conflict between commercial interests of social networks and public interest of the state.

Zuzana Vrbová

Publikace se snaží přiblížit výzvy, kterým právo v dnešní době musí čelit. Zaměřuje se na nové společensko-právní fenomény jako jsou proměny konceptu tradiční rodiny, budoucnost lidské práce či v současnosti hojně diskutovaná problematika dezinformací a regulace projevů na sociálních sítích.

Bezprecedentní změny, které společnost zažívá, ať už díky pokroku vědy, moderním technologiím, či kvůli rozvolnění tradičních sociálních konceptů, mohou být pro právo jen velmi těžce uchopitelné. Je tak namístě klást si otázku, zda ponechat vše organickému vývoji, aplikovat na nastalou situaci starší legislativu, či vytvořit legislativu úplně novou.

Autoři této publikace mohou být považováni za členy nové generace české právní vědy a nabízejí neotřelý a odvážný pohled na tyto problémy našeho světa na počátku 21. století. Autorský kolektiv jako celek aspiruje na to, být pro čtenáře zajímavým průvodcem současnými společensko-právními trendy a nastolit o probíraných tématech konstruktivní diskuzi, která by vedla ke kvalitnější normotvorbě v České republice.

ISBN 978-80-87439-40-1

9 788087 439401